

NyS 66

NYDANSKE SPROGSTUDIER

NyS 66
NYDANSKE SPROGSTUDIER

© NyS og artiklernes forfattere, 2024

Redaktion:

Kristoffer Friis Bøegh, Tina Thode Hougaard, Alexandra Regina Kratschmer, Michael Nguyen,
Jessie Leigh Nielsen, Jan Heegård Petersen, Jacob Thøgersen

Oplysninger om indsendelse af bidrag findes bagest i nummeret.

Udgives i samarbejde med
Dansk Sprognævn
Adelgade 119 B
5400 Bogense

Grafisk opsætning: René Malchow

ISSN 2246-4522 (online)

Indhold

Forord	5
ALICE JUEL JACOBSEN & GORM LARSEN Magt og anerkendelse i dialogdispositivet	7
ANNA STEENBERG GELLERT, DORTHE KLINT PETERSEN, INA BORSTRØM, MADS POULSEN & CARSTEN ELBRO Tidlig indsats mod ordblindhed – en effektundersøgelse med elever i 1. klasse	36
KATRINE ROSENDAL EHLERS <i>Sin</i> og <i>deres</i> med flertalsantecedenter i KorpusDK	66
OLIVER RIX JOHANNSEN Invers kasusattraktion i dansk, norsk og svensk	101
CHRISTOPHE ZERAKITSKY VIES OG NICOLAI PHARAO En høj, en lav? En stigning, et fald? En undersøgelse af ændringer i det næstvedske trykgruppemønster	128
RASMUS PUGGAARD-RODE International og dansk praksis i notationen af lukkelyde	180
Engelske abstracts	216

Forord

Med denne udgave af NyS kan vi tilbyde seks artikler, fra det anvendte til det teoretiske og fra prosodi til interaktionel og institutionel magt.

I deres artikel *Magt og anerkendelse i dialogdispositivet* kombinerer Alice Juel Jacobsen og Gorm Larsen Foucaults *dispositiv*-begreb med etnometodologisk konversationsanalyse i et forsøg på at beskrive den interaktionelle magt der optræder i samtalen mellem leder og medarbejder. Særligt har forfatterne fokus på hvordan medarbejderens potentielle magtmuligheder øges og konkret anvendes når lederen anvender en anerkendende coachende ledelsestilgang. Artiklen har dels et metodeudviklende sigte idet den kombinerer den konversationsanalytiske næranalyse med den Foucault-inspirerede magtanalyse, dels en teoretisk og samfundsanalytisk pointe om *den dialogiske vending* hvor 'dialog' er et ideal i mødet mellem borger og system.

Anna Steenberg Gellert, Dorthe Klint Petersen, Ina Borstrøm, Mads Poulsen og Carsten Elbro præsenterer i deres artikel *Tidlig indsats mod ordblindhed – en effektundersøgelse med elever i 1. klasse* de første resultater fra et større interventionsforsøg med ordblindhed. Forsøget afprøver et nyudviklet undervisningsprogram, og det inddrager 111 elever i risiko for ordblindhed som fik 76 lektioners undervisning med fokus på sproglyde og bogstavkendskab. Disse elever sammenlignes i artiklen med 96 elever med lignende risiko for ordblindhed som fungerede som kontrolgruppe. Forsøget viser lovende resultater og peger på en mindsket risiko for ordblindhed for de elever der har deltaget i forsøget.

Katrine Rosendal Ehlers skriver i artiklen *Sin og deres med flertalsantecedenter i KorpusDK* om variation i brugen af *sin/deres* i sætninger som *de har fået sin egen side*. Denne brug går imod den overvejende tendens i standarddansk, som har *deres* når antecedenten er i flertal. Artiklen er baseret på en empirisk undersøgelse af sprogbrugen i korpus.dk, og den viser at *sin* godt kan optræde i flertalskontekster, selv i relativt formelt sprog. Analysen viser at forekomsten af *sin* med flertalsantecedenter er systematisk og ikke blot en kongruensfejl.

I artiklen *Invers kasusattraktion i dansk, norsk og svensk* sammenligner og kontrasterer Oliver Rix Johannsen brugen af nominativ og oblik kasus i *del/dem* som optræder i subjekt og som styrelse for præpositionen *til* i henholdsvis dansk, svensk og norsk bokmål. Det er altså konstruktioner som *deldem der gør sig umage*, *belønnes derfor* og *belønningen tilfalder deldem der gør sig umage*. Rix Johannsen sammenligner hvor stor variationen er i hver af konstruktionerne i svensk, norsk og dansk (i avistekster og Facebookopslag). På den baggrund diskuterer forfatteren om der kan være forskellige forklaringer på at oblik kan optræde i subjekt og nominativ i præpositionsforbindelser. Som titlen siger, argumenteres der for at kasusvariationen i dansk bedst forklares med *invers kasusattraktion*, dvs. en reanalyse af kasus på baggrund den funktion som leddet indtager et andet sted i sætningen.

Christophe Zerakitsky Vies og Nicolai Pharaos skriver om sprogforandring på prosodisk niveau i deres artikel *En høj, en lav? En stigning, et fald? En undersøgelse af ændringer i det næstvedske trykgruppemønster*. Man har længe vidst at danske regiolekter især adskiller sig fra hinanden ved intonation. I deres undersøgelse sammenligner Vies og Pharaos talere fra Næstved optaget i både 1980'erne og 2000'erne for at se om de ændrer intonation, trykgruppemønster, i retning fra klassisk sjællandsk til københavnsk. Metoden er statistisk modellering af det akustiske signal med metoden Generalized additive Mixed Models, GAMMs. Resultatet peger overordnet på en bevægelse i retning af københavnsk, men også på stor variation talerne imellem.

Over de sidste år har man på NyS' sider kunnet følge en debat om fonetisk (og fonologisk) transskription af dansk. I dette nummer giver Rasmus Puggaard-Rode sit input til den diskussion i artiklen *International og dansk praksis i notationen af lukkelyde*. Som titlen antyder, fokuserer Puggaard-Rode på lukkelydene /p t k b d g/. Artiklen redegør for principper og afvejninger som må inddrages når man beslutter sig for en notation. Den vurderer på den ene side de artikulatoriske argumenter for at vælge forskellige notationer, på den anden side sammenlignes den/de danske praksis(er) med notationen af andres sprog. På den baggrund giver Puggaard-Rode sine argumenter for hensigtsmæssig notation af lukkelydene.

God fornøjelse med læsningen!

Magt og anerkendelse i dialogdispositivet

ALICE JUEL JACOBSEN & GORM LARSEN

ABSTRACT

Artiklen tager afsæt i den dialogiske vending, hvor den ligeværdige dialog er et udbredt ideal som praksisform. Idealet omfatter inddragelse og anerkendelse af borgere, brugere, patienter, studerende, medarbejdere i nærdemokrati, beslutningsprocesser, i organisationer og på arbejdspladser. I artiklen næranalyser vi en coachingsamtale mellem en leder og en medarbejder i en social institution med henblik på forståelse af udfoldelsen af det dialogiske ideal. Artiklen har et metodeudviklende perspektiv, idet vi sammenknytter etnometodologi og konversationsanalyse (EMCA) med Michel Foucaults magtanalytik, dispositivbegreb og teknologiforståelse. Med denne kombination af traditionelt adskilte fagtraditioner identificerer vi næranalytisk, hvordan magten konkret udfolder sig, og med hvilke sociale teknologier den sætter sit præg på de involverede parterers handlerum. Dette afsæt giver et konkret indblik i anerkendelsens magtpotentiale og reguleringsteknologier. Vi har i analysen desuden et fokus på medarbejdermagten som et hidtil overset fænomen i forskningslitteraturen, hvorimod lederens rolle tidligere er belyst fra forskellige magtforståelser. Vi viser, hvordan medarbejderens potentielle magtmuligheder øges og konkret anvendes, når lederen anvender en anerkennende coachende ledelsestilgang. Samlet set præsenterer artiklen et analytisk, metodisk design med en eksemplarisk analyse af magtaspekter i tilknytning til den dialogiske vendingens fremkomst og bidrager således til den hidtidige forskningslitteratur inden for feltet etnografisk-interaktionistiske studier.

EMMEORD: dialogisk vending; coaching; anerkendelse og magt; dispositiv; etnometodologisk konversationsanalyse (EMCA)

1 INDLEDNING

I de seneste årtier har det været tilbagevendende at tale om en dialogisk vending inden for humaniora og samfundsvidenskaberne (Soler-Gallart 2004; Phillips 2008 og 2011; Linell 2009; Olesen et al. 2018). Den dialogiske vending ligger i forlængelse af den lingvistiske vending, hvor opmærksomheden er rettet mod sprogets centrale rolle. I den dialogiske

vending handler det imidlertid ikke kun snævert om sprog, men om udveksling, samskabelse og refleksion. Forestillingen om det dialogiske trækker på dialogfilosofi af Martin Buber (1997), Emmanuel Levinas (1996) og Michail Bachtin (1981 og 2003), der på forskellig vis beskriver, hvordan subjektet ikke er en isoleret entitet, men bliver til i det mellemmenneskelige. Mange aspekter af samfundslivet, især i demokratiske processer, kan forstås dialogisk – skønt ofte som et ideal. Som Louise Phillips (2011) påpeger, indeholder det dialogiske et løfte om ligeværdighed og inddragelse, som ikke nødvendigvis indfries. Det dialogiske kan forbindes til en række nutidige forhold og samfundsmæssige udviklinger, fra fremkomsten af sociale medier til nye måder at organisere arbejdslivet på med et skifte fra hierarkiske organiseringsformer til fordel for teamorganisering med fladere strukturer. Det er en tendens, der favner det dialogiske som en særlig praksisform, og hvor inddragelse og anerkendelse er essentielt: Borgere, brugere, studerende, medarbejdere, patienter inddrages i nærdemokrati og beslutningsprocesser, i læringssituationer, i organisationer og på arbejdspladsen, i sundhedssystemet og patientbehandlingen. Når det drejer sig om kommunikation, vil vi tale om den dialogiske samtale, det vil sige samtaler, hvor det inddragende, ligeværdige og anerkendende er kardinalpunkter. Langtfra alle samtaler er dialogiske.

Det, der er rammesættende og formende for den dialogiske samtale, vil vi med Foucaults begreb om *dispositiv* benævne dialogdispositivet. Dispositiv angiver kort fortalt et sammensat netværk af relationer mellem forskellige aktører, institutioner, praksisser og diskurser, der former og regulerer sociale forhold (Foucault 1988b). Et dispositiv er således et sammensat og overindividuel forhold af tekster, strukturer og materialiteter, men dog stadig et hele (Agamben 2010).

I denne artikel har vi fokus på at analysere en coachingsamtale mellem en leder og en medarbejder. Vi ser coaching som et institutionaliseret samtaleværktøj og som et eksemplarisk udtryk for den dialogiske vending. Der er her tale om et eksempel på den forskydning, der er sket i de senere årtier i ledelsens relationer til medarbejdere, hvormed inddragelse af medarbejdere i udviklings- og beslutningsprocesser i langt højere grad end tidligere forventes at ske gennem dialogisk samtale (Karlsen & Villadsen 2007; Mik-Meyer & Villadsen 2007; Phillips 2011; Lüscher 2012, 2018; Torfing & Triantafillou 2017).

Dialogtilgangens fremvækst aktualiserer spørgsmålet om, hvordan magtrelationer konstitueres i organisationer. Vi er optaget af, hvad dialogiske samtaler fører med sig, der hvor de praktiseres i dagligdagen. Vi spørger derfor til, hvordan ligeværdige samskabende relationer i dialogiske samtaler udfoldes mellem ledelse og medarbejdere, og hvordan magt udfoldes her? Og ikke mindst hvordan vi kan analysere disse praksisser på måder, som kan redegøre for deres kompleksitet?

Med henblik på besvarelse af det sidste spørgsmål baserer vi analysen på etnometodologi og konversationsanalyse (Ethnomethodology and Conversational Analysis, herefter EMCA) koblet med Michel Foucaults dispositiv-, teknologi- og magtforståelse (se hhv. Sacks et al. 1974; Goodwin 1981; Hutchby & Wooffitt 2003; Raudaskoski & Kjær 2016; Due et al 2019; og Foucault 1982, 1984, 2002). Hermed kombinerer vi traditionelt adskilte fagtraditioner med det sigte at etablere et analytisk design, som er brugbart i mange sammenhænge, der handler om samtaler, magt samt ledelses-og medarbejderrelationer i organisatoriske kontekster. Det analytiske design sammenknytter sproglig næranalyse med et magtorienteret perspektiv. Da genstandsfeltet er en coachingsamtale, som i udgangspunktet anskues som en dialogisk samtale, er intentionen at føje nye dimensioner til forståelsen af det dialogiske paradigme. Ved at kombinere konversationsanalysen, der har det åbne, fordomsfrie blik på det dynamiske samspil mellem samtalepartnerne, med dispositivbegrebet, hvor opmærksomheden er rettet mod det relationelle forhold mellem aktører, bliver det muligt at identificere, hvordan magten sprogligt udfolder sig, og med hvilke sociale teknologier den sætter sit præg på de involverede parterers handlerum i samtalen. Vi får herved mulighed for at skabe forståelse for, hvordan de relationelle dynamikker mellem leder og medarbejder konstitueres. Vi har i analysen opmærksomhed på medarbejdermagten, som er et hidtil overset fænomen i forskningslitteraturen om magt og coaching, hvorimod lederens rolle og magtudøvelse er belyst fra forskellige perspektiver (Haslebo & Haslebo 2007; Haslebo & Schnoor 2007; Hede 2010; Storch et al. 2013).

2 POSITIONERING I FELTET – MAGTUDFOLDELSE I INTERAKTION

I Danmark, såvel som internationalt, er en interaktionistisk læsning af

Foucault anvendt i forskellige typer af studier med fokus på, hvordan magtudøvelse og subjektivering finder sted i en specifik praksis (Hutchby 1996; Levinson 2005; Schneider 2007; Fahnøe 2013; Brønsted 2019). Vi placerer os i forlængelse af den interaktionistiske tilgang og sætter fokus på, hvordan Foucaults begreber og metoder kan operationaliseres og applikeres i en konversationsanalyse. Vi positionerer artiklen i relation til en række studier, som med en samlet betegnelse kan kaldes for etnografiske governmentalitystudier (Fahnøe 2016: 29). Med inspiration fra forgængere i feltet, som Ian Hutchby (1996), Gale Miller og Kathryn Fox (1997), Jaber Gubrium og James Holstein (2000) samt Barbara Schneider (2007), finder vi en lighed til denne artikels sammenkobling af EMCA-tilgangen og Foucaults magtoptik. Vi hæfter os især ved Gubrium og Holsteins betoning af analytikerens detaljeorienterede opmærksomhed på aktørers sociale interaktion, der har fokus på *the hows* i virkelighedskonstruktionen, analyseret gennem EMCA-analyse, samtidig med at de større *whats* i den sociale kontekst, f.eks. analyseret i en Foucaultsk optik, må inddrages (Gubrium & Holstein 2000).

Ved at knytte an til denne tilgang adresserer vi tematikken om den analytiske kombination af *the hows* og *the whats*, som har været stærkt debatteret i forskellige dele af forskningslitteraturen i feltet; bedre kendt som aktør/struktur-debatten (Miller 1994; Schegloff 1997; Wetherell 1998; Gubrium & Holstein 2000; Schneider 2007). Emanuel Schegloffs fremstilling af EMCA-tilgangens snævre kontekstforståelse er blevet kritiseret af især forskere med diskursteoretisk perspektiv for at have et fragmentarisk blik på samtaler og ignorere samtalerens helhed (Wetherell 1998: 402; ten Have 2006; Wooffitt 2011). I Schegloff (1997) forsvaret han EMCA's fokus på den snævre kontekst. Han argumenterer for, at teksten først og fremmest skal analyseres på sine egne betingelser og i sin egen kontekst. Samtidig skal man have et blik for de detaljer, som er relevante for deltagerne i samtalen. Formålet er, at analysen skal fungere som: "a buffer against the potential for academic and theoretical imperialism which imposes intellectuals' preoccupation on a world without their respect to their indigenous resonance" (Schegloff 1997: 165). Margaret Wetherell fremfører til gengæld, at EMCA-perspektivet er værdifuldt, men "*too narrow*" (Wetherell 1998: 388). Hun foreslår i lighed med mange efterfølgende teoretikere at anvende mere eklektiske

tilgange med henblik på at komplementere EMCA-analysen med en bredere kontekstforståelse. Det er denne udvidelse af EMCA, som vi her knytter an til. Formålet er at vise, hvordan *the hows* og *the whats*, EMCA og Foucaults magt- og dispositivbegreb, kan sammenkobles og gensidigt befordre analytisk indsigt, samtidigt med at respekten for hvert perspektivs bidrag bevares.

På baggrund af ovenstående positionering i feltet fremlægger vi i det følgende afsnit et teoretisk udfoldet analytisk perspektiv, hvormed vi præsenterer et nyt analysepotentiale. I forlængelse heraf fremviser vi en eksemplarisk analyse af magtaspekter i konkret praksis i tilknytning til den dialogiske vendings fremkomst.

3 ANALYTISK FORTOLKENDE PRAKSIS

I artiklens analytiske design anvender vi *analytic bracketing* som foreslået af Gubrium og Holstein (2000: 499). Dette begreb, der bygger på fænomenologiens fortolkende praksis, indebærer i denne sammenhæng, at analytikeren sætter parentes om forforståelser for skiftevis at fokusere på to forskellige aspekter af samtaleanalysen. Analysen orienteres i dette tilfælde, dels imod hvordan *aktører etablerer* lokal social orden, dels mod *sociale strukturer*, som er med til at konstituere den lokale sociale interaktion. I analysen bevæger vi os altså i en dynamisk vekselvirkning mellem *the hows* og *the whats*. Begrundelsen for at anvende begrebet bracketing er, at etnometodologien interesserer sig for, hvordan *social orden produceres* i en lokal handling af situerede aktører, men samtidigt er det etnometodologiens udgangspunkt, at sociale strukturer realiseres igennem aktørernes handlinger (Garfinkel & Sacks 1970; Schegloff 1987, 1991; Due et al. 2016; Due 2017a, 2017b). På denne baggrund vil forskeren i en EMCA-analyse kunne siges midlertidigt at suspendere *a priori*-versioner af den sociale verden igennem *analytic bracketing* (Gubrium & Holstein 2000: 494; ten Have 2006: 3). Denne tilgang er desuden parallel med Foucaults forståelse af, at det lokale mikroniveau og det globale makroniveau er gensidigt betingede (Torfing 2000).

Med EMCA-tilgangen finder vi en konceptuel basis for et analytisk afsæt for en social interaktionsanalyse af coachingsamtalen. Etnometodologien har fokus på tilblivelsen af social orden i interaktion på sam-

me måde som konversationsanalysen; men CA-analysen er samtidig særlig optaget af det talte sprog, som er analyseobjektet for den lydoptagne coachingsamtale. Analysen er således empirisk funderet i detaljer af aktørernes sproglige interaktion. Hver enkel ytring betragtes både som kontekstbetinget og kontekstskabende, dvs. ytringer er betingede af deres tekstuelle kontekst, og på samme tid skaber ytringen basis for både produktion af og forståelse for efterfølgende ytringer (Heritage 1984: 242). I en bracketing-optik fastholder vi i første omgang analysens blik på, hvordan aktørerne etablerer og opretholder en social orden. I den efterfølgende foucaultske analyse er magtudøvelse et spørgsmål om, hvordan de samtalende gensidigt skaber og udfylder handlerum og herved samtidigt rammesætter mulige udfald af andres handlinger (Foucault 1982: 222; Larsen 2002: 157–158). EMCA-tilgangen tilbyder veludviklede teoretiske begreber til analysen af den orden, der løbende skabes mellem aktørerne i det sproglige samarbejde. Vi tager herfra de grundlæggende turtagningsbegreber og regler i den sproganalytiske tilgang i anvendelse i analysen. Herunder arbejder vi i analysen med talleture, pauser, reparatur, overlap, minimalrespons og projektion (Sacks et al. 1974: 696–735; Heritage 2002: 1427–1446; Heritage & Clayman 2010: 5–51; Nielsen & Nielsen 2010: 27–145). Vi inddrager desuden begreberne *hedges* og *eksplanations-slots*, som udfoldes hos Schriffrin (1987: 1–73), Antaki (1996) og Khan (2023). Vi har derudover fokus på præferencebegrebet beskrevet hos Pomerantz & Heritage (2013: 210–229), samt på alignmentbegrebet (Steensig 2013: 1–6; Riordan et al. 2014).

Med henblik på analysens *whats* trækker vi på Foucaults dispositiv og magtanalytik (Raffnsøe & Gudmand-Høyer 2005: 153). Med dispositivbegrebet artikuleres et foreskrivende niveau, der rammesætter vores måde at forholde os til os selv og hinanden på (Raffnsøe & Gudmand-Høyer 2005: 155). Af de efterfølgende afsnits redegørelse for den konkrete case og det organisatoriske værdigrundlag vil det fremgå, at særlige enkeltelementer – blandt andet organisationens nedskrevne værdier, de kompetencemæssige prioriteringer hos både leder og medarbejdere, den systemiske coachingforståelse og i særdeleshed betoningen af dialogskabende kompetencer – kan udgøre rammesættende faktorer, som sandsynliggør bestemte handlinger frem for andre og således kan virke disponerende for adfærden. Skønt disse lokale rammesættende fak-

torer mellem medarbejderen og lederen er præget af parternes relationelle dynamikker, ser vi det, som udfolder sig mellem dem, som udtryk for og en manifestation af det dialogiske samtalerum og i sidste instans den dialogiske vending (jvf. indledningen). Anderledes sagt betragter vi med Foucaults dispositivbegreb og magtanalytik og et samtidigt etnometodologisk afsæt coachingsamtalen mellem medarbejderen og lederen som udtryk for det gennemgribende dispositiv. I tilknytning til dispositivkonceptet anvender vi Foucaults forståelse af *teknologier* som et analytisk begreb, i korthed defineret som procedurer eller anordninger, der sammenkobler bestemte midler med bestemte rationaliteter, således at handlerum struktureres med henblik på at nå bestemte mål (Raffnsøe & Gudmand-Høyer 2005: 153; Karlsen & Villadsen 2007: 10–11; Mik-Meyer & Villadsen 2007: 23–31; Jensen 2009: 43; Foucault 1982: 793–794). Hos Foucault er begreberne sociale teknologier og dispositiver nært beslægtede og forudsætter hinanden (Foucault 2005: 175; Foucault 1982; Raffnsøe & Gudmand-Høyer 2005: 155). Dispositivets regulerings- og organiseringskapacitet benævnes hos Foucault som dispositivmodaliteter, som udgøres af teknologier, der producerer socialitet (Agampen 2010; Eliassen 2021: 222). Teknologier er udtryk for måder at gøre eller drive noget på i en bestemt retning. *Teknikker* er til forskel fra teknologier af lokal og begrænset natur (Eliassen 2021: 222). I analysen identificerer vi en række teknologier, som er formet af dispositivet og her konkretiseret i coachings samtaleteknikker og praksisser. Vi skelner altså mellem teknologibegrebet som ovenstående beskrevet hos Foucault og teknikkerne, som empirisk er beskrevet i coachinglitteraturen, som f.eks. nøgleordsteknikker, spejlingsteknikker etc.

Selvom etnometodologien og Foucault altså trækker på forskellige intellektuelle traditioner, vil vi fremhæve en parallelitet i deres respektive og grundlæggende optagethed af social praksis, som giver anledning til at sammentænke de to tilgange. Foucault er optaget af særlige sociale institutioner, som præger de praktiske diskursers handlemåder (Foucault 1988, 1988b, 1991). Til analysen af det samtalende organisatoriske hverdagsliv trækker vi på Foucaults arbejde, som lægger vægt på praksis som indgang til studier af magt. Dette komplementerer etnometodologiens interesse i den empiriske tilblivelse af orden i hverdagspraksis og social interaktion.

4 CASE: FRA FORSORGSHJEM TIL HOUSING FIRST-STRATEGI

Den aktuelle case er en coachingsamtale mellem lederen og en medarbejder på et bosted for socialt udsatte unge mellem 18 og 25 år. Efter at bostedet igennem en lang årrække har fungeret som et bo- og beskæftigelsesafklarende tilbud for unge med nedsat psykisk funktionsevne og sociale og adfærdsmæssige problemer, blev det politisk besluttet, at kollegiet skulle indgå i kommunens hjemløsestrategi – en Housing First-strategi. Antagelsen bag denne tilgang er, at ved at løse boligproblematikken for den enkelte, er det muligt at opnå en stabilisering af den pågældendes situation. For personalet på institutionen betød beslutningen nye arbejdsgange og opgaveløsninger i dagligdagen, ændrede ansvarsområder, og at nye kompetencer skulle i spil. Til at lede den organisatoriske forandring blev en ny leder ansat, samtidig med at vi som forskere blev knyttet til processen med henblik på at udforske den ledelsesbaserede coachingtilgang, som nu blev afsættet for organisationens forandringsproces. På bostedet var der på det pågældende tidspunkt ansat seks pædagoger, en socialrådgiver, en køkkenmedarbejder, en administrativ medarbejder samt en leder; og bostedet omfattede 14 pladser til målgruppen og dertil to akutpladser. Vi har foretaget en navneændring af aktørerne i casen med henblik på at sikre anonymisering. I det efterfølgende omtales lederen som Mona og medarbejderen som Sara.

4.1 Organisationens værdisæt

Det værdisæt, som organisationens fremtidige arbejde skulle hvile på, blev overtaget af den nye leder og kom til at danne afsættet for de indledende coachingsamtaler med medarbejdere i omstillingsprocessen. I værdisættet omtales kollegiet som et coach-center. Det præciseres, at grundlaget er: ”en anerkendende tilgang og tro på, at det enkelte menneske rummer de potentialer, der skal til, for at skabe et godt liv. At vi alle rummer en indre positiv kerne, der ønsker udvikling og selvstændighed”. Det fremgår desuden af institutionens strategipapirer, at dialogen betragtes som det vigtigste redskab til udvikling og forandring: ”Sprog, kommunikation og dialog er de vigtigste redskaber, når vi arbejder med problemløsning, udvikling og forandring – både på det organisatoriske og det personlige plan”.

I det følgende præsenterer vi den systemiske coachings centrale teknikker, som Mona definerer som udgangspunkt for sit coachingarbejde. Når disse får særlig opmærksomhed her, er det med henblik på at synliggøre lederens referencepunkter for samtalen i casen.

4.2 Den systemiske coachings teknikker

Ifølge coachinglitteraturen er systemisk coaching en hjælpeorienteret samtaleform. Det er coachens opgave fra en samskabende og nysgerrig position at understøtte og inspirere fokuspersonen til at reflektere over og lære af egne og andres erfaringer for herved at blive klogere på egne ressourcer og handlemuligheder (Molkte & Molly 2010: 17; Hede 2010: 22; Stelter 2012: 41; Stelter 2016). Det betones samtidig, at en anerkendende tilgang betragtes som forudsætning for coachingen og som det fundamentale afsæt for erkendelse, selverkendelse og selvdannelse for individet. I forhold til den coachende part forstås anerkendelsen som coachens villighed og nysgerrighed efter at gå på opdagelse i den andens verden for neutralt at undersøge bevæggrundene for den andens handling (Stelter 2002: 41; Molkte & Molly 2010: 25; Hede 2010: 96). Nysgerrigheden, forstået som en optagethed af fokuspersonens tanker, sættes i centrum. I coachingen er denne tilgang inspireret af Hegels anerkendelsesbegreb, men videreudviklet med David Cooperrider og Suresh Shrivastvas tilgang til Appreciative Inquiry (AI). AI har rod i den tanke, at vi som mennesker motiveres ved at få øje på det, vi gør, som virker og er konstruktivt. Dette skaber en indre drivkraft (Cooperrider & Shrivastva 1987; Bright et al. 2014). Værdsættelse i coachingen drejer sig derfor om at tage afsæt i de ressourcer, der er til stede hos fokuspersonen (Molkte & Molly 2010: 69). I forbindelse med værdsættelsesbegrebet omtales ros som en potentiel delmængde heraf; men da ros samtidig kommunikativt kan anvendes som et retorisk greb til opnåelse af egne fordele, kan ros altså også have en ikke-værdsættende effekt.

I relation til coachings anerkendelse er værdsættende spejlingsteknikker en af hovedingredienserne i samtalen. Spejlingen drejer sig konkret om, at coachen svarer på det sagte med sit eget blik og fremhæver det, vedkommende har hørt, der er lykkedes. I coachings terminologi benævnes dette som en positiv reformulering (Molkte & Molly 2010: 141). Nøgleordscoaching er dertil en særlig teknik til spejling af fokus-

personens egne ord. Teknikken er, at coachen griber fat i disse ord og giver ordet tilbage til fokuspersonen med henblik på at åbne for fokuspersonens uddybelse af samtalen fra netop dette punkt (Molke & Molly 2010: 111). Man inviterer på denne måde sig selv ind i fokuspersonens logikker og præmisser.

I den systemiske coaching anvendes de forskellige ovenstående teknikker til at coache rettet mod, at fokuspersonen skal føle sig set og lyttet til som basis for en frugtbar samtale (Molke & Molly 2010: 96). Udgangspunktet for artiklens analyse er, at coachingteknikkerne indgår i den diskursive magt, som sætter rammerne for de handlingsmuligheder, både leder og medarbejder har, når de søger at leve op til organisationens og egne coachingidealer.

5 SAMTALEANALYSE

Vi har udvalgt fire nedslag i coachingsamtalen, som vi undersøger med særligt henblik på magtudfoldelsens dynamikker i interaktionen på baggrund af en detaljeret EMCA-analyse koblet med en handlerumsanalyse, som peger mod et overordnet dispositiv. Vi fokuserer dels på, hvordan medarbejderen i praksis udfylder et handlerum initieret af lederen, og dels på, hvordan lederen omvendt realiserer et handlerum, som rammesættes af medarbejderen. Ud fra disse dynamikker identificerer vi forskellige former for teknologier, som er med til at karakterisere samtalels generelle mønstre.

Analyserne præsenteres kronologisk. I det første nedslag, *Styringssekvensen*, diskuterer parterne, hvordan styring skal forstås i forbindelse med klientsamtaler i organisationen. I det andet nedslag, *Kollegasekvensen*, sættes medarbejderens kollegarelationer på dagsordenen. I tredje sekvens, *Selvfremsættelsessekvensen*, får vi igennem medarbejderens selvfortælling indblik i, hvordan hun overvinder større udfordringer og vender nederlag til succes. I den sidste sekvens, *Evalueringsekvensen*, ser vi, hvordan lederen vurderende afrunder samtalen, og medarbejderen vice versa vurderer lederen. Samtalen varer i alt ca. halvanden time.

Coachingsamtalen indledes med, at lederen, Mona, præsenterer intentionen og rammen for samtalen. Hun betoner, at hun ønsker at få et bedre kendskab til medarbejderen, Sara, herunder hvilke arbejdsopgaver Sara ser som væsentlige. Lederen lægger således op til medarbejderens

selvrefleksion, og Sara får hermed mulighed for lejlighedsvist i samtalen at føre ordet i længere taleture, som Mona svarer på.

5.1 Styringssekvens (15.42–16.18; 16.51–17.44)

I den første sekvens drejer samtalen sig om, hvordan man på bostedet praktiserer coaching. Da Sara beskriver sine samtaler med de unge og fortæller, at de unge ”skal styres positivt i den rigtige retning med de metoder og redskaber, man har fået”, kommer samtalen til at handle om, hvad Sara forstår ved styring. Sara forklarer, at samtalerne begynder med, at den unge fortæller om, hvad de vil, ”hvor jeg så er den, der styrer samtalen, så den ender der, hvor jeg gerne vil”. Samtalen fortsætter:

- 1 M: Men kalder du det a styrer↑ (1.1) >er det< er det
2 sty:ring for dig
3 S: ne:j:↓ jo der hvor jeg så vil ha sty:ring ind ik det
4 er så .h at når man sårn går ind (0.5) or de snakker
5 or fortæller .h så ind: køre ind >så ve jeg< så styrer
6 jeg den jo overi or begynde or snak om okay↑ >hvilke
7 konsekvenser< havde det så at du valgt det der havde
8 størst betydning
[...]
27 M: ”okay” (.) >så så< så når jeg høre det du siger >så
28 kommer jeg sådan til at< på: .h for mig er det handler
29 det ik så meget om ↑styring for mig handler det mere
30 om >at du laver< at du bevare det fokus da det vigtigt
31 at ha for at være↑ her↑

Monas indledende spørgsmål (1) indikerer med ”Men”, at der er tale om en dispræfereret ytring i opposition til Saras omtale af begrebet styring, det vil sige, at Mona med sin tur signalerer en afstand og uenighed til Saras tur og dermed bryder med det forventelige i samtalen. Dispræferencen indikeres først stærkt med den opadgående intonation og den distanceskabende frase ”kalder du det a styrer↑”, bagefter en smule modificeret med omformuleringen af spørgsmålet i selvvrettelsen efter en længere pause: ”>er det< er det sty:ring for dig”. Trods skepsissen åbnes der for, at Sara kan udfolde sin forståelse af styring. Dvs. at betydningen subjektiviseres og handler om den personlige vinkling på begrebet, stærkest med ”Er det styring *for dig?*”.

Sara svarer umiddelbart præfereret med ”Nej”. Den forventelige ytring indledes dog med lydforlængelse og faldende intonation og ændres prompte til et dispræfereret ”jo”, som efterfølges af en længere uddybende og forklarende tale, hvor Sara redegør for, hvad hun forstår ved styring.

Mona følger i sit post-svar-slot (27–31) op på indledningsspørgsmålet, hvor hun oversætter, eller i en coachingterminologi, spejlende, positivt reformulerer Saras forståelse af styring til det at bevare fokus (30). Kritikken bliver altså oversat til noget positivt, der understreges af den afsluttende optoning. Monas ytringstur er famlende med flere gentagelser og selvvrettelser, og kan ses som et forsøg på at nedtone det oppositionelle i indledningsspørgsmålet. Sara svarer:

- 1 S: ej >men men< sjamen det rigtig, hva du siger, jeg gør
 2 det ud fra det fokuspunkt som er(.)
 3 M: u[hm]
 4 S: [es]sensen af hvorfor vi har det(.) samtale og hvofor
 5 jeg har fokus på at jeg ska ha det, hva er formålet
 6 med samtalen med den unge [.h]
 7 M: [så] det siger du te dem
 8 S: j[a, ja]
 9 M: [si:ger dju >til dem< (.) >så så du< det jo ikke .h på
 10 den måde er det jos °da ikke styring° men du du ligger
 11 op, >og siger< det den her kontekst vi ka være sammen
 12 om(1.0) så du tydeliggør os over for beboeren .h jamen
 13 det her vi kan være sammen [om] >det det< jeg kan snak
 14 med
 15 S: [°ja°]
 16 M: dig om
 17 S: ja

Sara har her vanskeligt ved at formulere sig og starter med selvvrettelse og stammen, hvor *men*’erne er tøvende negeringer af Monas ytring, før hun præfereret tager imod Monas udlægning (1, 4). Mona tilbyder sin hjælp og lægger op til et nyt præfereret svar (7, 9), sidstnævnte med nedtonende hedges (”jo ikke”, ”da ikke”), og Sara accepterer med gentagne optonede bekræftelser (8, 15). Sara viser vilje til – eller bliver presset til – at justere sin forståelse og retter ind i forhold til Monas tolkning.

Mona responderer med at anerkende og inkludere Sara i sit samtalerum, dog i en patroniserende, men positiv fortolkning ("du tydeliggør os over for beboeren"). Det er karakteristisk, at orden og alignment, som er en central del af samtalerummet, igen opretholdes og falder på plads, på trods af det udfordrende moment i forløbet.

Den gensidige anerkendelse, der blev etableret i indledningen af samtalen, fortsætter i denne sekvens. Mona agerer som disciplinerende rollemodel for medarbejderne, der skal udøve coachingsamtaler med de unge. Mona praktiserer sin magt og styring af samtalens indholds niveau gennem coachings positive reformulerings- og anerkendelsestilgang, som fører til medarbejderens kommunikative accept af lederens forståelse af den legitime praksis. Vi ser her, hvordan en *selvteknologi* installeres i praksis. Det mulige handlerum, der udstikkes af Mona, accepteres af Sara. Mona anerkender Sara som den gode medarbejder igennem tilbud om reformulering, hvad vi vil kalde en reformuleringsteknologi, mens Sara retter ind, først tøvende, men så eksplicit. Dette peger på, at hun har forstået konflikten og accepterer – i hvert fald udadtil – at hun i denne sammenhæng har udtrykt sig forkert, og at Monas begrebsbrug her er gældende.

5.2 Kollegasekvens (41.57–42.55+44.22–44.49)

I den efterfølgende sekvens ses en ændret dynamik mellem samtaleparterne. Her er bostedets teams emnet. Mona starter med at stille spørgsmålet: "Hvordan er det med de teams? Hvad tænker du om de teams?". Med et dobbeltspørgsmål eller en selvinitieret reparation, hvor Mona altså selvkorrigerer i sin tur, spørger hun både ind til, hvordan situationen er med Saras teams og til Saras holdning til teamene.

Sara responderer på den sidste del af Monas First Pair Part (FPP) i sin del af turparret og genbruger spørgsmålets "tænker du", med formuleringen "tænker jeg". Hermed ekspliciterer Sara personlighedsrelsen. Men hendes svar er ikke sekventielt præfereret. Derimod er der tale om en forskydning uden misplacement marking til at markere drejningen i emnet: Sara replicerer på, hvordan teamsene potentielt kunne være organiseret. Det er imidlertid ikke det, Mona vil høre, og hun afbryder Sara med overlappende tale og vender tilbage til sit spørgsmåls afsæt, nu formuleret som en positiv vurdering (1):

1 M: >man kan sige< jeres team kører jo rigtig godt (1.2)
 2 S: jaer men det kørt jo os af en stærk alliance ik
 3 M: jo
 4 S: d[et de:t] er:
 5 M: [det rigtigt] °ja°
 6 S: or så ka man så sige jamenasså æ:ø:h: vi prøvede, or
 7 nedton den så vi var et team sammen med G og
 8 medindragede ham .h det krævede rigtig meget arbejde,
 9 or få ham ind men da vi fik ham ind så ↑kørt det[.hh]
 10 M: [(°okay°)]
 11 M: G han er sårn en evig enegænger (.)
 12 S: °jaer° [*HOST*]
 13 M: [°°jaer°°] han er svær or motivere ind i en samhæng
 14 S: ja det fik vi fakt[isk]
 15 M: [jaja] >men men det< jeg me på:[.h m]en
 16 S: [jae]
 17 M: han er svær at motive[re i en sam]menhæng fordi han er
 18 S: [det er han]
 19 M: (let te at bliv ud)
 20 S: jaer
 21 M: >han er< han går sin egn vej
 22 S: han skal fastholdes
 23 M: men han er ↑glad for at være i det team han har (.)
 24 udtrykt flere gange han er rigtig glad fo[r at] være i
 25 S: [°ja°]
 26 M: jeres team fordi han føler sig .h ordenligt behandlet,
 27 S: °jaer°
 28 M: °jaer°
 29 S: me:n vi har jo: behandlet hinanden ens [.hh] øhm:(1.5)
 30 M: [°°jaer°°]
 31 S: men (.) til gengæld så bliver det jo fastlåst i vi
 32 ikke har øje for de andre og det går jo så igen
 33 udove:r metodeudviklingen og alting så .h

Trods Monas afsæt (1) ikke er udformet som et spørgsmål, indikerer pausen efter ytringen, at der er tale om et overgangsrelevant sted, og at ytringen skal forstås som en FPP. Saras Second Pair Part (SPP) (2) signalerer i første omgang med ”jaer men” et dispræfereret svar – sekventielt som designmæssigt – med distance til Monas formulering. Sara fortsætter sin taletur (6) gennem gentagende og tøvende formuleringer, idet

hendes udsagn understøttes af lederen (10). Monas efterfølgende tale-ture lægger op til nye præfererede svar gennem fem gentagne negative vurderende beskrivelser af Saras kollega, bl.a.: ”han er svær at motivere i en sammenhæng” (13). Sara svarer undervejs udelukkende med minimalrespons eller korte bekræftelser. Monas gentagne negative replikker om kollegaen kan ses som udtryk for, at Saras ikke-opfølgende svar er dispræfererede. Sara vælger altså, på trods af flere opfordringer, at være tavs om sine kollegaer og kollegarelationer.

Monas nysgerrighed er, stik imod coachingens forskrift om at facilitere indsigt for fokuspersonen, fokuseret på at få indsigt i kollegiale forhold i organisationen. Gennem sine turenheder former lederen medarbejderens handlerum og svar, men samtidig ses det, at dette ikke er determinerende, og at Sara ikke retter ind som forventet og præfereret. Sara bidrager med sin grænsesættende tilgang og tavshed til udformningen af lederens viden og handlerum.

Efter endnu en sekvens i samtalen omhandlende organiseringen i teams, vender Mona tilbage til Sara med et spørgsmål, som nu utvetydigt tematiserer Saras kollegarelationer:

- 1 M: er der nogen hvor du tænker der er noen du arbejder
2 ↑særlig godt sammen med så er der nogen du arbejder
3 (1.0) >mindre godt< sammen med (4.0) det er svært det
4 er svært du sir det men men jeg har bar brug for .h
5 øhm: om der er noen du særligt "sådan siger" jamen det
6 her det det matsjer rigtig godt
7 S: altså jeg ville gerne ta udfordringen op↑ og ku arbejd
8 med alle

Monas spørgsmål formuleres tøvende med mange reparaturer og med påfaldende lange pauser, hvilket kunne have givet anledning til, at Sara bidrog i samtalen. Efter anden pause på 4 sekunder, der indikerer et overgangsrelevant sted, understreger Mona med metakommunikation det svære ved at stille spørgsmålet: ”det er svært det er svært du sir det men men jeg har bar brug for .h øhm:” (3-5). Hun signalerer her, at hun ved, at spørgsmålet er på eller rettere over grænsen for samtals coachende rammesætning, og hendes organisatoriske nysgerrighed sættes på dagsordenen. Sara indfrier som sagt ikke den personlige forespørg-

sel. Hun opretholder en afvæbnende relation til sin leder. I den første del af sekvensen skete det med minimalrespons og her i den sidste del ved at glide af og undlade at svare på Monas spørgsmål. Hun signalerer herved uvilje til at bevæge sig uden for dialogdispositivets anordnende logik, hvad vi vil beskrive som en tavshedsteknologi. Med en afglidende tavshed som svar på opfordringen til negativ kollegial omtale, modulerer hun handlerummet for Mona og udfolder en medarbejdermagt i samtalen.

5.3 *Selvfremsættelsessekvens (53.01–54.57)*

I ovenstående kollegasekvens italesætter Sara sit forsøg på at få sin kollega integreret i teamet positivt, og hun benævner senere eksplicit, at det er sket ved ihærdighed og stædighed. Saras positionering og italesættelsen af positive selvbilleder bliver især udfoldet, når lederen holder sig tæt til principperne for en coachingsamtale, dvs. spørger ind, lytter og giver medarbejderen taletid og god plads til at fortælle. Sara beretter umiddelbart før nedenstående sekvens, at hun i skolen fik at vide, hun var dum. Hun gik ud af tiende klasse med 03 i dansk og matematik. Hun fortæller også, at den oplevelse har forfulgt hende hele livet, og at hun har pålagt sig selv at arbejde med at lære at acceptere tingene. Hun tilføjer, ”det er ellers ikke noget jeg gider snakke om”. Med denne indledning til nedenstående fremgår det, at Sara initierer en særlig intimitet med sin leder. Nedenstående uddrag starter 14 linjer inde i Saras fortælling:

1 S: æ:hm det er jo det der med at tingene er ikke godt nok
2 >du skal blive dygtigere< altså (1.0) så jeg har ik
3 fordi man ku si jeg har gået og knoklet men jeg har
4 hele tiden fordybet mig jeg har jo: hele tiden
5 arbejdet med tingene inden i hovedet ø:hm ue på
6 seminariet for eksempel or det var så flovt øhm (3.0)
7 flov og flov jo det var flovt for mig at vi si:dder
8 til afslutning så sier min lærer tillykke med det
9 fine resultat tillykke med det fine resultat jo tak så
10 var jeg den der hade hø:jest gennemsnit i klassen .h
11 der fik jeg ligesom jeg fik en kold spand vand i hodet
12 hvor jeg tænkt og det lyder egentli så banalt men når
13 man selv er i det det er ikke banalt for mig men for

14 mig var sådan at jeg tænkte min udfordring det er at
 15 lære at slappe af at stole på mig selv
 16 M: [°mm:°]
 17 S: jaer lige præcis og det er: det synes jeg jeg er
 18 >kommet rigtig langt< med
 19 M: °mmh:° °tro på du er go nok°
 20 S: ja
 21 M: og det du gør er godt nok
 22 S: ja .h or det er ↑nok en udfordring den vil jeg ha
 23 hele: mit liv
 24 M: °mmh:° men husk når den så komme:r at tvivlen på om
 25 du er god nok så husk nu det er din djævel der sidder
 26 på skulderen ik
 27 S: °ja ja°
 28 M: or når den kommer frem dukker op så sig er jeg go nok

Ved begyndelsen af ovenstående passage udtrykker Sara et ”æ: hm”, som vi tolker som en fyldt pause og en taleretsfastholder, imens hun tænker sig om for det næste skridt i fortællingen. I linje 5 og 6 er der yderligere et ”ø: hm”, mens linje 2 og 6 har to lange tænkepauser, før Sara genoptager sin taletur. Vore fortolkning er, at Saras fortælling er ladet med følelser, som hun håndterer dels ved at holde pause i fremstillingen, men også gennem flere efterfølgende ledsætninger. Med de fyldte pauser og mange indskud sættes lytteren i venteposition, indtil Sara kan komme frem til sine pointer i fortællingen; samtidig opretholder hun samtalsens flow. Hun anvender yderligere diskursmarkører i form af hedges, f.eks. ”jo” og ”altså” i linje 1 og 2 og et ”jo:” med lydforlængelse i linje 4, hvorved hun potentielt opretholder lytterens engagement og medproducerer empati og forståelse hos sin leder. I linje 6–11 producerer Sara fortællingens afgørende pointe igennem en kontrastfuld og dramatisk konstruktion. Hun beskriver først gentagne gange den følelse af ubehag og forlegenhed, hun var opfyldt af, ”det var flovt for mig (...) der fik jeg ligesom en spand koldt vand i hovedet”. Stik imod al forventning forbindes disse stærke følelser af forlegenhed med en lykønskning med at have det højeste gennemsnit i klassen: ”så siger min lærer tilykke med det fine resultat (...). Jo, tak, så var jeg den der havde det højeste gennemsnit i klassen”. Sara får fortalt om sin succes ved at fortælle, dels hvor overrasket hun blev, dels hvor ubekvemt og flovt det var for hende at være

i centrum. Hun nedtoner gennem beskrivelse af sin forlegenhed succesen. Samtidig er succesen netop fortællingens pointe med reference til Saras kompetencer i form af vedholdende arbejdsindsats, lærings- og forandringsparathed.

Med Saras turkonstruktionsdesign, indpakning af handlinger og måden at udføre dem på, ser vi en udfoldelse af en identitetsfortælling, og vores fortolkning er, at Sara med den samlede fortælling rammer sætter en relevant næste handling for Mona. Det er naturligvis ikke afgjort, hvordan meningstilskrivningen vil blive modtaget; men da fortællingen har nået sin pointe, bryder Mona ind med bekræftende minimalrespons (16). Sara fortsætter kort endnu, før Mona færdiggør Saras taletur med yderligere bekræftende minimalrespons i form af fortsættelsesmarkører og et stærkt bekræftende udsagn, som kommer til at danne fokus for sidste del af Saras beretning. På baggrund af udvekslingen, fulgt af Monas anerkendelse, gode råd og gensvar, er vores fortolkning, at Sara lykkes med at konstruere sit selvbillede af en medarbejder med kompetencer til at overvinde store vanskeligheder ved hårdt arbejde, og som samtidig er ydmyg og tilbageholdende. Vi vil kalde dette en selveksponeringsteknologi, som coachingen baner vejen for gennem sit dictum om den lyttende coach og den talende medarbejder. Det er iøjnefaldende, at medarbejderen vil forklare sig og fremstille sine livserkendelser. Sara anvender en intimitetsteknologi og åbner for et udvidet kompetenceblik på sig selv. Sara har forklaret sig, så hendes udsagn giver mening for leder og organisationen, tydeligt arbejdsmotiveret og anerkendelsesværdig i henhold til organisationens værdier. Coachingen mellem leder og medarbejder i organisationens dispositiv åbner på denne måde medarbejderens mulighed for at positionere sig og præge lederens opfattelser og handlerum.

5.4 Evalueringssekvens (59.09–1.01.21 + 1.12.15–1.12.39)

Set i et tilbageblik på den samlede samtales forløb er det muligt at iagttage en bevægelse fra indledningens mere forsigtige skridt i etableringen af den gensidige anerkendelse til samtals afslutning, som fremstår som en kulmination af gensidige bekræftelser.

Som vi har vist, har der lejlighedsvist været brud på anerkendelsens flow og udfordringer i reparationen af dette flow, men samtalen afslut-

tes med en bemærkelsesværdig metarefleksion og fælles tilfredshed med samtalsens forløb. Dette sidste alignment er igangsat af et evaluerende spørgsmål, som Mona retter til Sara. Mona spørger, hvad Sara tænker, hun bidrager med i fællesskabet og over for beboerne. Hun får lejlighed til at svare, men kun i korte replikker, før Mona stiller det stærkt præfererede spørgsmål: Har du lyst til at høre, hvad jeg tænker om dig? Efter Saras bekræftelse fortæller Mona, at en af Saras ”spidskompetencer” er, at hun er vedholdende over for beboerne ”og en super rollemodel, hvad det angår”. Efterfølgende kommenterer Mona på Saras indsats i forhold til de øvrige medarbejdere:

- 1 M: Du er den allerdygtigste af alle medarbejderne til
2 til >og have den ramme< (.) du er så tydelig og
3 vedholdende (0.5) og det er jeg >rigtig rigtig< glad
4 for (.) det sætter jeg kæmpe pris [på]
5 S: >[D]et siger jeg da mange tak for<
5 M: Det gør jeg fordi (.) det er simpelthen så fantastisk
6 og det er >det her< de her mennesker har brug for (.)
7 de har brug for (.) de har brug for at man vil dem
8 igen og igen og igen
9 S: Men det er jo jo alle mine års erfaringer fra
10 behandlingsinstitution (.) fra .h syv år på
11 ungdomspsykiatrisk afdeling (.) øh de to år ude i
12 projekt mål .h det er jo den erfaring jeg har fået med
13 der skal til i en relation
14 M: °>Men det er også din personlighed°
15 S: Ja ja (0.7) ja
16 M: Det er den person du er (.) og det er der du bruger
17 dig selv (.) fordi du ved hvor betydningsfuldt der er
18 (.) når mennesker er er troværdige
19 S: Ja

Mona omtaler Sara i stærkt positivt vurderende vendinger og ikke blot med udgangspunkt i Saras professionelle kompetencer, men med afsæt i Saras personlighed, uddybet med ”Det er den person, du er”. Sara roses utvetydigt for sit bidrag til fællesskabet og for sin vedholdenhed over for beboerne, og hun italesættes som hævet over sine kollegaer. Sara for sin del tager imod anerkendelsen og producerer i sin taletur linje 9 et eks-

planations-slot, hvor hun med henvisning til sine erfaringer forklarer sig og herved potentielt legitimerer den anerkendelse, hun modtager. Mona supplerer prompte med en yderligere tilføjelse ”>Men det er jo også din personlighed<” (14). På denne måde samarbejder de to talere om at skabe meningsfuldheden i det sociale rum. Turtagningen er således af en anden karakter i denne del af samtalen end i det hidtil analyserede. Den eksplicitte First Pair-Second Pair part-struktur som i coachingssamtalen har fungeret som spørgsmål-svar-konstruktioner, erstattes her af en flydende og ubrudt dialog. Det er påfaldende, at udvekslingen er stort set uden reparatur, og taletempoet er højt. Det er en ubesværet samtale med et indhold, der ligger Mona på sinde, f.eks. tydeliggjort med intonation, som ”Du er den allerdygtigste af alle” (1).

Kort efter fortæller Mona, at hun ser et potentiale i, at Sara bidrager til organisationens videre udvikling: ”[Jeg vil] rigtig godt have, at dine kollegaer kunne spejle sig i det, meget mere end de gør”. Hvorvidt anerkendelsen således også anvendes instrumentelt strategisk af Mona, som afsæt for udformning af en konkret handleplan for Saras vidensdeling med kollegaer, er vanskeligt at afgøre, men formodningen bestyrkes ved, at den videre udveksling kredser om, hvordan Sara konkret kan bidrage til formidlingen af sine helt særlige kompetencer i forhold til sine kollegaer. Sara er også i denne del af samtalen overvejende stærkt modtagende. Monas anerkendelse fungerer som det, vi vil kalde en værdsættelsesteknologi – kombineret med intimteknologi. Med denne tilgang bereder Mona et handlerum for Sara i organisationen, som hun tager imod. Sara overbevises hurtigt af Monas uddybende argumenter og siger ja til Monas konkrete forslag.

Vores fortolkning er, at Sara på trods af potentielt strategiske facetter i Monas anerkendelse føler sig set og anerkendt, og hun accepterer invitationen til både selvforståelsen og flere medfølgende arbejdsopgaver, som Mona foreslår.

Samtalen slutter som den begyndte, med at lederen rammesætter interaktionen. Mona inviterer Sara til at formulere, hvad hun synes, er det vigtigste, hun har fået med fra samtalen. I sit svar betoner Sara, at det vigtige er, at de arbejder i samme retning. Derudover lægger hun stor vægt på, at hun har følt sig anerkendt, nærmere bestemt, anerkendt som en god medarbejder:

1 S: (2.1) den de:r med at få anerkendelsen på(.)at man
 2 er >sådan typen på< a:t vil lære hele livet (.)>ik
 3 osse< den kunne jeg jo ligefrem mærke at den
 4 strå:lede over mod mig (.) uden du behøver at sige
 5 noget (.) så det synes jeg jo var ri:gtig fint (.)
 6 så jeg synes jeg blev anerkendt >i den her samtale<
 7 og blev anerkendt >som en god medarbejder<

Den samlede oplevelse af subjektivering som den gode medarbejder er ikke til at tage fejl af. Det ses i samtals afslutning med et alignment og med anerkendelsen som en rekursiv effekt.

6 MAGT- OG ANERKENDELSESVEJE I DIALOG-DISPOSITIVET

Gennem analyserne har vi undersøgt magtens bevægelser i en coaching-samtale mellem leder og medarbejder. Dette er sket med et begrebsligt funderet analysedesign, der sammenkobler den næranalytiske sprogligt dokumenterende EMCA-tilgang med dispositiveanalysen. Dette analytiske blik blev tidligt i artiklen omtalt som en optik med et fokus på både *the hows* og *the whats* i en fortolkende praksis. Det næranalytiske greb og bracketing har været med til i vores analyser at suspendere potentielt forudsatte relationer og magtpositioner mellem leder og medarbejder. Et resultat af analysen er, at vi gennemgående iagttager, at magten følges uadskilleligt med anerkendelsen. I magtens samspil med anerkendelsens udfoldelse kommer en række sociale teknologier til syne, dvs. måder at gøre og drive noget frem på. Teknologierne fremstår som sociale modaliteter med en stærk regulerings- og organiseringskapacitet i forskellige varianter.

Analysen af teknologierne, som vi har navngivet i den empiriske analyse, fremviser genkommende mønstre i samtaledynamikkerne. I forhold til to af teknologierne, reformuleringsteknologien og værdsættelsesteknologien, bryder lederen i Styringssekvensen og Evalueringssekvensen med coachings beskrevne teknikker: I det første tilfælde forsøger lederen med manipulerende reformuleringer at få sin forståelse igennem; i det andet synes lederen strategisk at anvende ros og anerkendelse. I disse sekvenser ser vi også, hvordan medarbejderen via selvteknologier tager imod de mulige handlerum, som udstikkes af lederen.

Ganske vist tager Sara i Styringssekvensen først nølende imod Monas forslag, men med ledelsens anerkendende og præciserende reformulering konstitueres en selvteknologi og en fælles forståelse af styring gennem medarbejderens fulde accept af lederens tilbudte handlerum. Lederens instrumentaliserende brud på coachingens værdsættende tilgang sker, når Saras arbejdsindsatser positivt vurderes op imod kollegaerne, som ikke kan måle sig med Sara. Hun træder derved frem ikke bare som den gode, men den bedste medarbejder. Positioneret på denne vis af sin leder er det naturligt, at Sara accepterer både handlerum og selvforståelse, og vi ser, at hun påtager sig flere fremadrettede, guidende opgaver i forhold til sine kolleger. Heroverfor illustrerer Kollegasekvensen og Selvfremstillingssekvensen, hvordan medarbejderen via tavshedsteknologi og selveksponeringsteknologi former betingelser for ledelse. Dette skal ikke nødvendigvis ses som en direkte modstand, men som et brud eller en afbøjning af det allerede retningsgivne. I Kollegasekvensen destabiliserer Sara sin leders forehavende med reserverede svar og tavshed, og i Selvfremstillingssekvensen fylder Sara med enetale og fordelagtig selvpositionering det handlerum, der stilles til rådighed, når lederen som den obligatorisk lyttende coach følger coachingens samtalerregler om at være spørgende og lyttende i forhold til sin medarbejder.

Samlet set tydeliggør ovenstående analyser en række styringsteknologier anvendt af henholdsvis leder og medarbejder:

- reformuleringsteknologi
- værdsættelsesteknologi
- tavshedsteknologi
- selveksponeringsteknologi
- intimteknologi

Disse teknologier kombineres lejlighedsvist, som når en intimteknologi i Selvfremstillingssekvensen og i Evalueringssekvensen spiller sammen med hhv. en selveksponeringsteknologi og en værdsættelsesteknologi. Vi har igennem analyserne identificeret, hvordan dialogværktøjets, dvs. coachingens anerkendelsestilgang, er særlig virksom i samtaledynamikkerne og medkonstituerer magtens udfoldelse i en hverdagspraksis mellem leder og medarbejder i en organisatorisk samtale.

7 KONKLUSION

Med overstående analytiske pointer kan vi pege på en serie konkluderende perspektiver, som har været baggrunden for og intentionen med studiet.

For det første har vi illustreret, hvordan den etnometodologiske konversationsanalyse og Foucaults tænkning omkring magt med særligt henblik på hans dispositiv-, teknologi- og handlerumsbegreber kan anvendes i samtaleanalytisk sammenhæng. Dispositivet virker ifølge Foucault disponerende og normerende i en given sammenhæng, og man kunne derved hævde, at netop dette begreb er fjernt fra EMCA-analysens fokus på at suspendere a priori-versioner af den sociale verden. Set i en videnskabsteoretisk optik anerkender vi, at der er et skel mellem de to tilgange, vi har valgt at sammenstille: Foucaults tilgang, som gerne knyttes til poststrukturalismen, og EMCA-tilgangen, som forbindes med fænomenologien. Vi forstår, med Foucault, dialogdispositivet som en erkendelseshorisont, som former det, der kan tænkes og siges; men dispositivet determinerer imidlertid ikke lokale aktørers handlinger. Netop dette forhold muliggør en kombination af de to tilgange, som understøtter en fastholdelse af studiet af social tilblivelse som noget, aktører ”gør”, snarere end noget der ”gøres” med aktørerne. Foucaults magtbegreb, som betoner magts relationelle og decentrale natur, bidrager samtidig til at belyse magts funktionsmåde i praksis. Ved at se magt som handlinger foranlediget af handlinger, bliver det muligt at analysere, hvordan magtrelationer ikke er fastlåste, men skabes og genforhandles gennem praksis. Med en kombination af de to tilgange bliver det med andre ord muligt at orientere sig dels mod dialogdispositivets erkendelseshorisont (*the whats*), dels mod produktionen af den lokale sociale orden (*the hows*).

For det andet har konsekvenserne af sammenknytning af EMCA og begreberne fra Foucault muliggjort en række analytiske konkretiseringer. Det drejer sig om magts udfoldelse i en samtale, hvor det er blevet afdækket, hvordan den dialogiske magt kommer i spil. Her har det vist sig, at magt i dialogdispositivet igen og igen ytrer sig igennem anerkendelse, og at anerkendelsen er forbundet med magt.

Igennem analyserne har vi vist magts udfoldelser i detaljer i coachingsamtalens kommunikative praksis. Med den etnometodologi-

ske optik har vi har opnået et indblik i de regulerende teknologier – fra intimitetsteknologien til tavshedsteknologien – som knytter sig til interaktionen. Dette analytiske afsæt har særligt givet et indblik i anerkendelsens og coachingens magtpotentiale og udfoldelse som regulerings-teknologi i forskellige variationer. Vi har herved set, at anerkendelsen fungerer såvel produktivt, åbnende for det dialogiske rum, f.eks. igennem intimitetsteknologien og selveksponeringsteknologien i selvfremsstillingssekvensen, som styrende og begrænsende med en tildækkende kraft, som i styrings- og evalueringsssekvenserne. Vi har dertil fået understreget, at det ikke kun er lederen, der har magt, men at magten i lige så høj grad hviler på medarbejderen. Analysen har således bidraget med en tilgang til at forstå magten i coachingsamtaler fra et nyt perspektiv. Vi har set eksempler på, at når lederen benytter en coachende ledelsestilgang, understøttes medarbejderens magtmulighed. En dobbelthed som rammende kan beskrives som et organisatorisk paradoks. Det generelle fokus på lederens rolle i den ledelsesbaserede coachinglitteratur har hidtil vedvarende problematiseret lederens hjælpefunktion og samtidige strukturelle, formelle og hierarkiske *magt over*. Dette syn på lederens magthåndtering har hidtil gjort det vanskeligt at få øje på medarbejderens *magt til*.

For det tredje har vi sat det dialogiske paradigme undersøgende i centrum. Coachingsamtalen som emne er således ikke et tilfældigt valg af case. Coachingtilgangen har bredt sig markant i organisationssammenhænge indenfor de sidste 20–25 år og kan ses som udtryk for den dialogiserende tendens og organisationers dialogdispositiv. Det er således vigtigt at forstå de mekanismer, der er på spil, som relaterende sig til den dialogiske vending. Studiet har kastet lys på dynamikken i den dialogiske organisatoriske samtale og illustreret, hvordan magt griber formende ind i kommunikationen, også for den, der ønsker at være magtfri, anerkendende og ligeværdig.

Alice Juel Jacobsen, lektor
Institut for Kommunikation og Psykologi
Aalborg Universitet
ajja@ikp.aau.dk

Gorm Larsen, lektor
Institut for Kommunikation og Psykologi
Aalborg Universitet
gormlarsen@ikp.aau.dk

LITTERATUR

- Agamben, G. 2010. *Hvad er et dispositiv – og to andre essays*. Aarhus: Slagmarks Skyttegravserie.
- Andersen, N.Å. & A. Born. 2012. *Kærlighed og omstilling. Italesættelsen af den offentligt ansatte*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskabernes
- Antaki, C. 1996. Explanation slots as Resources in Interaction. *British Journal of Social Psychology* 35. 415–432.
- Bakhtin, M.M. 1981. Discourse in the Novel. M. Holquist (red.), *The Dialogic Imagination. Four Essays by M. M. Bakhtin*. 259–422. Austin TX: University of Texas Press.
- Bachtin, M.M. 2003. *Ordet i romanen*. København: Gyldendal.
- Bright, D.S., D. Cooperrider & W. B. Galloway. 2014. Appreciative management and leadership: the power of positive thought and action in organizations. *Public Performance and Management Review* 29(3). 285–306. DOI: 10.2753/PMR1530-9576290303.
- Brønsted, L.B. 2019. *Til statens forsvar: Om SSP-medarbejderes kriminalitetsforebyggende og socialt disponerende arbejde*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet
- Buber, M. 1997. *Jeg og du*. Dansk version P. Nielsen Boile (red.). København: Hans Reitzel.
- Cooperrider, D. & S. Shrivastva. 1987. Appreciative Inquiry in Organizational life. *Research in Organizational Change and Development* 1. 129–169.
- Due, B.L. 2017a. Introduktion. *Multimodal interaktionsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. 6–19.

- Due, B.L. 2017b. Multimodal interaktionsanalyse og den videoetnografisk indsamlingsmetode. *Multimodal interaktionsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. 21–49.
- Due, B.L., M.F. Nielsen & J. Landgrebe 2016. Kommunikation og medarbejderes daglige interaktion. M. F. Nielsen et al. (red.), *Kommunikation i internationale virksomheder Vol.1*. 77–99. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Due, B.L., et al. 2019. Den andens ansigt: Afdækning af deltagerorientering via multimodal interaktionsanalyse. *NyS. Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori* 56. 10–51. DOI: 10.7146/Nys.v1i56.114473.
- Eliassen, K.O. 2021. *Foucaults begreber*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Fahnøe, K. 2013. *Tørstige Sjæle. Et studie i Governmentality som interaktion på en døgnbehandlingssinstitution for alkoholmisbrugere*. Ph.d.-afhandling, Roskilde Universitet.
- Fahnøe, K. 2016. Bekendelsesformer i gruppeterapi for alkoholmisbrugere. En interaktionistisk analyse af en magtteknik. *Dansk Sociologi* 27(1). 27–54.
- Foucault, M. 1982. The Subject and Power. *Critical Inquiry* 8(4). 777–795.
- Foucault, M. 1984. Politics and Ethics: An interview. Udført af P. Rabinow et al. P. Rabinow (red.), *The Foucault Reader*. 375–376. New York: Pantheon.
- Foucault, M. 1988. The ethic care for the self as a practice of freedom. J. Williams & D. Rasmussen (red.), *The Final Foucault*. 1–20. Cambridge: MIT Press.
- Foucault, M. 1988b. Truth, Power, and self: An interview with Michel Foucault, October 25, 1982. Udført af R. Martin. L.H. Martin, H. Gutman & P.H. Hutton (red.), *Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault*. 9–16. The University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. 1991. Questions of Methods. G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (red.), *The Foucault effect. Studies in Governmentality*. 73–86. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. 2002 [1974]. *Viljen til viden. Seksualitetens historie*. København: Det lille forlag.
- Foucault, M. 2005 [1969]. *Vidensarkeologien*. Aarhus: Forlaget Philosophia.
- Garfinkel, H. & H.L. Sacks. 1970. On Formal Structures of Practical Actions. J.C. McKinney & E.A. Tiryakian (red.), *Theoretical Sociology*. 338–366. New York: Appleton Century Crofts.
- Goodwin, C. 1981. *Conversational organization: Interaction between speakers and hearers. Language, thought, and culture*. New York: Academic Press.

- Gubrium, J. & J. Holstein 2000. Analyzing interpretive practice. N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (red.), *Handbook of qualitative research*. 2. udg. 487–508. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Haslebo, G. & M.L. Haslebo. 2007. *Etik i organisationer*. Dansk Psykologisk Forlag
- Haslebo, G. & M. Schnoor. 2007. Lederen som Coach – forskellige vinkler på magt og etik. *Erhvervspsykologi* 5(2). 22–47.
- ten Have, P. 2006. Conversation Analysis Versus Other Approaches to Discourse. Review Essay: Robin Wooffitt (2005). Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*. 7(2), Art. 3. [32 paragraphs]. DOI: 10.17169/fqs-7.2.100.
- Hede, T.D. (2010) *Coaching – samtalekunst og ledelsesdisciplin*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Heritage, J. 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Heritage, J. 1988. Explanations as Accounts: A Conversation-Analytic Approach. C. Antaki (red.), *Analyzing Everyday Explanation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Heritage, J. 2002. The limits of questioning: Negative interrogatives and hostile questions. *Journal of Pragmatics*. 34(10). 1427–1446. DOI: 10.1016/S0378-2166(02)00072-3.
- Heritage, J. & S. Clayman. 2010. Conversation Analysis and Social Institutions. *Talk in Action. Interactions, Identities, and Institutions*. 5–51. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Hutchby, I. 1996. Power in Discourse: The case of arguments on a British talk radio show. *Discourse and Society* 7(4). 481–497.
- Hutchby, I. & R. Wooffitt 2003. *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity.
- Jensen, A.F. 2009. *Projektsamfundet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Karlsen, M.P. & K. Villadsen 2007. Hvor skal talen komme fra? Dialogen som omsigribende ledelsesteknologi. *Dansk Sociologi* 18(2). 7–28.
- Khan, S.Z. 2023. The Role of Discourse Markers, Deixis, Hedges and Backchannels in Enhancing Communication and Emotional Support. *Review of Law and Social Sentences* 1(3). 31–40.
- Larsen, J.E. 2002. Marginale mennesker i marginale rum. M. Järvinen & N. Mortensen (red.), *Det magtfulde møde mellem system og klient*. 148–184. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Levinas, E. 1996. *Totalitet og Uendelighed – Et essay om exterioriteten*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Levinson, J. 2005. The Group Home Workplace and the Work of Know-How. *Human Studies* 28(1). 57–85.
- Linell, P. 2009. *Rethinking language, mind, and world dialogically: Interactional and contextual theories of human sense-making*. Charlotte: Information Age Publishing Incorporated.
- Lüsher, L. S. 2012. *Ledelse gennem paradokset*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Lüsher, L. S. 2018. *Lederen mellem tvivl og handlekraft*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Mik-Meyer, N. & K. Villadsen. 2007. *Magtens former: Sociologiske perspektiver på statens møde med borgeren*. København: Hans Reitzels Forlag
- Miller, G. 1994. Towards Ethnographies of Institutional Discourse: Proposals and Suggestions. *Journal of Contemporary Ethnography* 23(3). 280–306.
- Miller, G. & K. Fox. 1997. Building Bridges. The Possibility of Analytic Dialogue between Ethnography, Conversation Analysis and Foucault. D. Silverman (red.), *Qualitative Research. Theory, Method, and Practice*. London: Sage Publications.
- Molte, H.V. & M. Molly (red.). 2010. *Systemisk coaching – en grundbog*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Nielsen, M. F. & S. B. Nielsen 2010. *Samtaleanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Olesen, B.R., L.J. Phillips & T.L.R. Johansen (red.). 2018. *Dialog og samskabelse: Metoder til en refleksiv praksis*. København: Akademisk Forlag.
- Pomerantz, A. & J. Heritage 2013. Preference. J. Sidnell & T. Stivers (red.), *The Handbook of Conversation Analysis*. 210–229. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Raffnsøe, S. & M. Gudmand-Høyer. 2005. Dispositivanalyse – en historisk socialanalytik hos Foucault. A. Esmark, C.B. Laustsen & N.Å. Andersen (red.), *Poststrukturalistiske analysestrategier*. 153–177. Roskilde Universitetsforlag. Samfundslitteratur.
- Phillips, L. 2008. Når forskningsbaseret viden forhandles. Den dialogiske drejning inden for forskningskommunikation. *Læring & Medier (LOM)*. 1(1). 1–18.
- Phillips, L. 2011. *The Promise of Dialogue: The Dialogic Turn in the Production and Communication of Knowledge*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company
- Raudaskoski, P. & M. Kjør 2016. Interaktionsanalyse. A. Horsbøl, & P. Raudaskoski (red.), *Diskurs og praksis. Teori, metode og analyse*. 111–134. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Riordan, M.A., R.J. Kreuz & A.M. Olney 2014. Alignment Is a Function of Conversational Dynamics. *Journal of Language and Social Psychology* 33(5). 465–481. DOI: 10.1177/0261927X13512306.

- Sacks, H., E.A. Schegloff & G. Jefferson. 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language* 50(4). 696–735.
- Schegloff, E.A. 1987. Analyzing single Episodes of Interaction. An exercise in Conversational Analysis. *Social Psychology Quarterly* (50)2. 101–114.
- Schegloff, E.A. 1991. Reflections on talk and social structure. D. Boden & D. Zimmermann (red.), *Talk and social structure: Studies in ethnomethodology and conversational analysis*. 44–70. Cambridge: Polity.
- Schegloff, E.A. 1997. Whose text? Whose context? *Discourse and Society* 8(2). 165–187.
- Schiffrin, D. 1987. Discourse markers. *Studies in Interactional Sociolinguistics* 5. 1–73. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider, B. 2007. Power as Interactional Accomplishment: An Ethnomethodological Perspective on the Regulation of Communicative Practice in Organizations. M. Zachry & C. Thralls (red.), *Communicative practices in workplaces and the professions: Cultural perspectives on the regulation of discourse and organizations*. 181–199. London: Routledge.
- Soler-Gallart, M. 2004. Reading to share: Accounting for others in dialogic literary gatherings. M.-C. Bertau (red.), *Aspects of the dialogue self. International cultural-historical human sciences*, 11. 157–183. Berlin: Lehmanns Media.
- Steensig, J. 2013. Conversation Analysis and Affiliation and Alignment. C. A. Chapelle (red.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. 1–6. Blackwell Publishing. DOI: 10.1002/9781405198431.wbeal0196
- Stelter, R. 2002. *Coaching – læring – udvikling*. København: Dansk Psykologisk Forlag
- Stelter, R. 2012. *3. Generations coaching*. København: Dansk Psykologisk Forlag
- Stelter, R. 2016. *Kunsten at dvæle i dialogen*. København: Dansk Psykologisk Forlag
- Storch, S., et al. 2013. *Ledelsesbaseret coaching*. København: L&R Business.
- Torfig, J. 2000. Velfærdsstatens ideologisering. T. B. Dyrberg, A. D. Hansen & J. Torfig, (red.), *Diskursteorien på arbejde*. 19–43. Roskilde Universitetsforlag.
- Torfig, J. & P. Triantafillou. 2017. Introduktion. New Public Governance på dansk. J. Torfig & P. Triantafillou (red.), *New Public Governance på dansk*. 7–41. København: Akademisk Forlag.
- Wetherell, M. 1998. Positioning and Interpretive Repertoires: Conversations Analysis and poststructuralism in Dialogue. *Discourse and Society*. 9(3). 387–412.
- Wooffitt, R. 2011 [2005]. *Conversation Analysis and Discourse Analysis. A comparative critical Introduction*. London: Sage Publications. DOI: 10.4135/9781849208765.

Tidlig indsats mod ordblindhed – en effektundersøgelse med elever i 1. klasse

ANNA STEENBERG GELLERT, DORTHE KLINT PETERSEN,
INA BORSTRØM, MAD S POULSEN & CARSTEN ELBRO

ABSTRACT

Artiklen beskriver indhold og afprøvning af et nyudviklet, forskningsbase-ret undervisningsprogram rettet mod elever i 1. klasse med forøget risiko for ordblindhed. Undervisningsprogrammet bestod af 76 lektioner og fokuserede på at udvikle børnenes opmærksomhed på sproglyde, kendskab til bogstav-lyd-forbindelser og færdigheder i at danne lydlig syntese, så børnene kunne knække læsekoden og lære at læse korte ord og efterhånden små tekster. 111 elever med bekymrende testresultater, der indikerede markant forøget risiko for ordblindhed, deltog hen over 1. klasse som forsøgsgruppe i afprøvningen af dette undervisningsprogram. 96 andre elever med bekymrende testresulta-ter indgik i undersøgelsen som kontrolgruppe og modtog den undervisning, som de normalt ville få i 1. klasse på deres skoler (herunder disse skolars even-tuelle særlige indsatser). Eleverne fra begge grupper blev testet i slutningen af hhv. børnehaveklassen og 1. klasse. Umiddelbart efter afslutningen kunne der påvises mellemstærke til stærke effekter af deltagelse i det nye undervisnings-program på elevernes kendskab til bogstavernes lyde og færdigheder i at læse ord og nonord. Deltagelse i dette undervisningsprogram var forbundet med mere end en halvering af andelen af elever, der ikke var kommet i gang med at læse i slutningen af 1. klasse samt en signifikant reduktion af risikoen for ordblindhed.

EMNEORD: forebyggelse; læsevanskeligheder; ordblindhed; intervention; effektundersøgelse

1 INDLEDNING

Nogle børn har meget svært ved at lære at læse. De har problemer med at lære at afkode skrevne ord, fordi de har svært ved at forbinde bogstaver og bogstavfølger med deres almindelige lyde. Denne vanskelighed med at lære at udnytte skriftens grundlæggende lydprincip giver en usikker

og langsom læsning især af nye ord. Det er vedvarende store vanskeligheder på dette område, der er kernen i ordblindhed (Elbro 2021, Catts et al. 2024, Lyon et al. 2003).

En kvalificeret undervisningsindsats i indskolingen kan bidrage til at løfte læse- og stavefærdighederne hos elever med forøget risiko for ordblindhed. Det ses af en række udenlandske undersøgelser gennemført i de tidlige skoleår (fx Connor et al. 2013, Lovett et al. 2017, Solheim et al. 2018, 2024, se metaanalyser af Gersten et al. 2020, Hall et al. 2023) samt af en dansk undersøgelse gennemført i børnehaveklassen (Elbro & Petersen 2004). Når indsatsen foregår tidligt, har børn med store vanskeligheder med at lære at læse ikke så meget at skulle indhente i forhold til deres klassekammerater, og vanskelighederne har endnu ikke har sat sig så dybe spor i børnenes selvopfattelse og vurdering af skolerelaterede aktiviteter (Chapman & Tunmer 2003, Swalander 2012).

Tidlige indsatser med dokumenterede effekter for elever med forøget risiko for ordblindhed er intensive og foregår over længere tid, typisk i grupper på højst fem elever eller individuelt (Goldfeld et al. 2022, Wanzenek et al. 2016). Sådanne indsatser indeholder systematisk og eksplicit undervisning, som retter sig mod ordblindes kernevanskeligheder og deres umiddelbare årsager, herunder identifikation af de enkelte lyde i det talte sprog (sproglydsopmærksomhed), tilegnelse af bogstavernes lyde og sammenføjning af enkeltlyde til ord (lyd-syntese) (fx Lovett et al. 2017, Solheim et al. 2018, se også National Early Literacy Panel 2008).

I Danmark kan man konstatere ordblindhed fra 3. klasse vha. *Ordblindetesten* fra Børne- og Undervisningsministeriet (Styrelsen for Undervisning og Kvalitet 2024 [2015]), når et barn gennem flere år har modtaget læseundervisning og gjort en indsats for at lære at læse. Men allerede fra slutningen af børnehaveklassen er det muligt at opspore mange elever med markant forøget *risiko* for ordblindhed. Dette kan fx gøres vha. testmaterialet *Risikotest for Ordblindhed*, som er udviklet og afprøvet af Gellert og Elbro (2016, 2017, 2018), udgivet af Børne- og Undervisningsministeriet (Styrelsen for Undervisning og Kvalitet 2022 [2016]) og rettet mod elever i børnehaveklassen og 1. klasse. Med de elever, der på baggrund af bekymrende testresultater i slutningen af børnehaveklassen vurderes at være i særlig risiko for ordblindhed, forekommer det oplagt at forsøge at forebygge eller reducere kommende vanskelig-

heder vha. en intensiv, længevarende undervisningsindsats fra begyndelsen af 1. klasse. Hvis man skal anbefale skoler at gennemføre en sådan relativt ressourcekrævende indsats, bør indsatsen være baseret på den internationale forskning i, hvad der virker for sådanne elever. Desuden bør indsatsen være tilpasset det danske skriftsprog og danske skoleforhold. Sidst, men ikke mindst, bør effekterne af den konkrete indsats så vidt muligt være veldokumenterede i dansk sammenhæng. Imidlertid er der os bekendt ikke tidligere i Danmark gennemført en kontrolleret undersøgelse af effekterne på kort og lang sigt af deltagelse i et konkret længerevarende undervisningsprogram i 1. klasse for elever med forøget risiko for ordblindhed.

På denne baggrund blev der i det aktuelle projekt udviklet et nyt dansk undervisningsprogram, som er baseret på international forskning, tilpasset det danske skriftsprog og danske skoleforhold og rettet mod elever i 1. klasse med forøget risiko for ordblindhed. Kort- og langtidseffekter af deltagelse i dette program blev undersøgt gennem en sammenligning af udviklingen hos risikoelever, der deltog i det nye undervisningsprogram i 1. klasse, med udviklingen hos risikoelever, der fik den undervisning, de normalt ville få på deres skoler i 1. klasse (herunder disse skolers eventuelle særlige indsatser). Begge elevgrupper skal følges helt frem til foråret 3. klasse; men så langt er eleverne ikke kommet endnu.

I denne artikel beskriver vi indholdet og opbygningen af undervisningsprogrammet og rapporterer de umiddelbare effekter af deltagelse i programmet på basis af de foreløbige resultater fra vores undersøgelse af eleverne før og lige efter undervisningsforløbet i 1. klasse.

2 METODE

2.1 Design

Vi gennemførte en effektundersøgelse med afprøvning af et nyudviklet undervisningsprogram med en forsøgsgruppe og en kontrolgruppe fordelt på forskellige skoler. Blandt de medvirkende skoler blev der trukket lod, så godt halvdelen af skolerne blev forsøgsskoler, mens de øvrige skoler blev kontrolskoler.

Efter en forundersøgelse (prætestning) i slutningen af børnehaveklassen blev elever på både forsøgs- og kontrolskoler udvalgt på baggrund af

bekymrende resultater på *Risikotest for Ordblindhed*. På forsøgsskolerne deltog de udvalgte risikoelever i det nyudviklede undervisningsprogram hen over 1. klasse i små grupper, mens de udvalgte elever på kontrolskolerne fik den undervisning, de normalt ville få på de pågældende skoler ('business as usual'). Deltagelsen i projektet skulle så vidt muligt ikke gøre nogen forskel for kontrolgruppen, så der blev ikke stillet særlige krav til kontrolskolerne om tiltag for elever med forøget risiko for ordblindhed.

I slutningen af 1. klasse blev der gennemført en efterundersøgelse (posttestning) af de udvalgte elever på både forsøgs- og kontrolskolerne for at skabe grundlag for at vurdere korttidseffekter af deltagelse i det nye undervisningsprogram. For at kunne undersøge langtidseffekter af dette program omfatter projektet også to opfølgende undersøgelser i hhv. midten af 2. klasse og foråret 3. klasse.

I denne artikel rapporteres kun resultater fra forundersøgelsen og efterundersøgelsen, da projektet i skrivende stund endnu ikke er afsluttet. Tabel 1 giver en oversigt over hele effektundersøgelsens forløb, hvor felterne med grå markering angiver de to sidste undersøgelsestidspunkter, som ikke indgår i afrapporteringen i denne artikel.

TABEL 1. OVERSIGT OVER HELE EFFEKTUNDERSØGELSENS FORLØB

Tidspunkt	Aktiviteter
Forsommer børnehaveklasse	Forundersøgelse (prætestning)
September til maj 1. klasse	Risikoelever på forsøgsskoler deltager i nyudviklet undervisningsprogram Risikoelever på kontrolskoler deltager i sædvanlig undervisning
Forsommer 1. klasse	Efterundersøgelse (posttestning)
Vinter 2. klasse	1. opfølgende undersøgelse
Forår 3. klasse	2. opfølgende undersøgelse

2.2 Deltagere

Elever med forøget risiko for ordblindhed fra i alt 30 folkeskoler fordelt på 34 forskellige afdelinger (matrikler) fra 12 forskellige kommuner deltog. Nedenfor følger en kort beskrivelse af udvælgelsen af skolerne og eleverne.

2.2.1 Udvalgelse af skoler

Vi udvalgte fra en række sjællandske kommuner mulige skoler til projektet på basis af tilgængelige oplysninger om forældrenes indkomst og andele af elever med dansk som andetsprog, således at skoler fra områder med relativt lave gennemsnitlige forældreindkomster efter ønske fra bevillingsgiveren blev overrepræsenteret i projektet. I hver kommune blev skolerne så vidt muligt parret to og to efter gennemsnitlig forældreindkomst og andel af elever med dansk som andetsprog. Det blev ved lodtrækning afgjort, hvilken af disse skoler der blev forsøgsskole, og hvilken der blev kontrolskole. Dette blev gjort for at sikre, at forsøgsskoler og kontrolskoler havde lige udgangspunkt.

Vi rettede henvendelse til de kommunalt ansvarlige konsulenter med ansvar for læseområdet og inviterede gennem dem de på forhånd udvalgte skoler til at deltage i projektet. Hvis de udvalgte skoler efter at have modtaget en skriftlig invitation med beskrivelse af projektet var interesserede i at indgå, blev repræsentanter fra hver skole inviteret til et møde. Her fik de nærmere oplysninger om projektet og vilkårene for deltagelse, herunder at ekstraudgifter til lærertimer ville blive dækket af midler fra projektet.

På denne baggrund blev der tilmeldt i alt 30 udvalgte skoler (fordelt på 34 afdelinger) fra følgende 12 kommuner: Albertslund, Frederiksund, Glostrup, Herlev, Holbæk, Ishøj, København, Køge, Næstved, Ringsted, Sorø og Tårnby kommuner. Skolerne og de kommunalt ansvarlige konsulenter for læseområdet blev efter tilmeldingen informeret om udfaldet af lodtrækningen.

2.2.2 Udvalgelse af elever

Vi gennemførte testning i alle børnehaveklasserne på de deltagende skoler for at identificere elever med forøget risiko for ordblindhed. Eleverne blev udvalgt til undersøgelsen blandt de lavest præsterende på deres skoler ud fra den samlede score i *Risikotest for Ordblindhed* (Styrelsen for Undervisning og Kvalitet 2022 [2016], Gellert & Elbro 2016). Testene beskrives nærmere i afsnit 2.4 nedenfor.

I alt 252 elever blev efter forundersøgelsen i slutningen af børnehaveklassen udvalgt til projektet. Heraf gik de 136 elever på skoler, som ved forudgående lodtrækning var blevet udpeget til forsøgsskoler, mens de

øvrige 116 elever gik på projektets kontrolskoler. I nogle tilfælde kunne det dog ikke lade sig gøre at lade de oprindeligt udvalgte elever deltage som planlagt, typisk pga. skoleskift, gentagelse af børnehaveklasse, manglende forældretilfaldelse eller skolefravær på testdage. Efter dette frafald indgik der i den nedenfor rapporterede del af undersøgelsen data fra i alt 207 elever. Heraf var der 111 forsøgselever, der deltog i forundersøgelsen, det nyudviklede undervisningsforløb og efterundersøgelsen, samt 96 kontrolelever, der kun deltog i for- og efterundersøgelsen. 49 % af disse i alt 207 elever var piger og 51 % drenge. 28 % af dem havde dansk som andetsprog ifølge skolernes oplysninger.

2.3 Undervisningsprogram

Eleverne fra forsøgsskolerne deltog i et undervisningsforløb, der var udviklet til projektet. Undervisningen blev varetaget af en læsevejleder. Læsevejlederne og elevernes dansklærere deltog i to workshops, hvor undervisningsmaterialet blev præsenteret.

Undervisningsforløbet bestod af elementer, der i andre undersøgelser har vist sig effektive i tidlige indsatser for børn med forøget risiko for ordblindhed (se artiklens indledning). Undervisningsforløbet havde som bærende princip, at læreren indledningsvis optrådte som model og tænkte højt, så eleverne hele tiden havde en model for, hvordan opgaverne skulle gribes an. Eleverne løste derefter tilsvarende øvelser i fællesskab og afsluttede med individuelle opsamlende opgaver. Denne opbygning var inspireret af grundprincipperne i reciprok (dialogbaseret) undervisning (Rosenshine & Meister 1994).

Undervisningen blev afviklet over 19 uger i 4 ugentlige lektioner på små hold med maks. 5 elever. Forløbet blev indledt i efteråret i 1. klasse med 9 ugers lydtræning, hvor eleverne arbejdede med bogstavernes lyde for at kunne opnå funktionelt bogstav-lyd-kendskab. Efter jul fortsatte forløbet med 10 ugers læsetræning, hvor eleverne lærte at bruge en lydstrategi i tekstlæsning.

2.3.1 Lydtræning: Uge 1–9

I løbet af lydtræningen arbejdede eleverne med alle relevante bogstavlyde. Bogstaverne c, w, x, z, q indgik ikke, da de er meget lavfrekvente i begynderlæsetekster og ikke repræsenterer en selvstændig lyd. Hver uge

introduceredes tre bogstavlyde, som blev repeteret og inddraget i forskellige aktiviteter i de efterfølgende uger. I skemaet nedenfor ses, hvilke bogstavlyde eleverne arbejdede med i de enkelte uger.

TABEL 2. OVERSIGT OVER LYDTRÆNINGSFORLØBET

Uge	Ugens lyde
1	s i o
2	å n f
3	l e y
4	m t ø
5	æ u a
6	k b r
7	v g d
8	h j p
9	Repetition

Eleverne indledte undervisningsforløbet med svage fonologiske forudsætninger, og derfor blev bogstavlydene med udgangspunkt i en række faktorer præsenteret i en rækkefølge, der gjorde lydarbejdet så nemt som muligt. For at sikre størst mulig genkendelighed indledtes forløbet således med bogstaver, som i tidligere undersøgelser har vist sig at være dem, som flest børn i aldersgruppen kender. For at mindske risikoen for forvekslinger blev bogstaver, der introduceredes i samme uge, udvalgt, så de adskilte sig fra hinanden lydligt og visuelt. For hurtigst muligt at få eleverne i gang med at bruge bogstaverne og deres lyde i læsning og stavning, blev bogstaverne udvalgt, så de kunne sættes sammen til korte, lydrette ord. Endelig blev der også skelet til bogstavrækkefølgen i udbredte begyndermaterialer for at skabe den bedst mulige forbindelse til klasseundervisningen.

Alle lektioner blev indledt med en fonologisk opmærksomhedsaktivitet, der var integreret i en leg. I de første uger var det stavelseslege, hvor eleverne mundtligt opdelte ord i stavelser, men herefter blev fokus holdt på enkeltlydsopmærksomhed. Dagens fokuslyd introduceres med udgangspunkt i et bogstav med støttebillede. Støttebilledet gav eleverne et huskeord, som begyndte med lyden, og som lignede bogstavets form (se figur 1). De indlejrte støttebilleder var inspireret af en undersøgelse

af Shmidman og Ehri (2010), der viste, at inddragelse af støttebilleder har positiv effekt på elevernes bogstav-/lydkendskab.

FIGUR 1. EKSEMPEL PÅ INDLEJRET STØTTEBILLEDE TIL /V/ (VASE)

Herefter sagde eleverne lyden og mærkede, hvor i munden lyden blev lavet. Aktiviteten afsluttedes med en artikulationsillustration (se figur 2), så eleverne både så og mærkede de enkelte lydes placering i munden. Inddragelsen af artikulationsillustrationer var inspireret af det amerikanske materiale *Auditory discrimination in depth* (Lindamood & Lindamood 1975), der har været anvendt i en lang række træningsundersøgelser (Wise et al. 2000). På denne måde fik eleverne i introduktionen både en lydlig, visuel og artikulatorisk huskekrog at hænge bogstavlyden op på. Lydintroduktionen afsluttedes med en leg, hvor eleverne fandt på ord med fokuslyden.

FIGUR 2. EKSEMPEL PÅ ILLUSTRATION AF ARTIKULATION AF /V/

Efter lydintroduktionen arbejdede eleverne systematisk med forlyde (fx /h/) og rimdele (fx /a:lə/), hvor de øvede sig i at danne lydlig syntese mellem disse (så det i eksemplet blev til ordet *hale*). Læreren modellerede syntesen og forlængede lydene, indtil de til sidst gled over i hinanden og blev forbundet. Gonzalez-Frey og Ehri (2021) har vist, at arbejdet med

forlængede og forbundne lyde har positiv effekt på elevers syntesefærdigheder.

I ugens sidste lektion blev ugens lyde repeteret, og eleverne lydstavede ord, læste ord og byggede små sætninger med fokus på ugens lyde suppleret med allerede gennemgåede.

2.3.2 Læsetræning: Uge 10–19

Efter 9 ugers lydtræning arbejdede eleverne i de efterfølgende 10 uger med lærerstøttet tekstlæsning i et forløb med en fast struktur, hvor træning af fonologisk opmærksomhed, lydbaseret ordlæsning og lydstavning blev kombineret med læsning af lydrette tekster. Gennemgående aktiviteter og løbende repetition gav rig mulighed for konsolidering. Eleverne blev forberedt på tekstlæsningen gennem lydøvelser, ordaktiviteter samt lydlige analyse- og synteseopgaver. Hver uge arbejdede eleverne med ordmaterialet i to forskellige korte historier. I forløbets første uger kunne alle ord læses vha. en basal lydstrategi (lydrette ord som *hø*, *kål*, *ludo*), og i de sidste uger introduceredes eleverne for tre udbredte lydfølgeregler: svagtryks-*e* til slut i ord som *hale*, blødt *d* til slut i ord som *ged* og vokalisk *r* til slut i ord som *tur*. Forløbet indeholdt flere genlæsninger af samme historie, så eleverne fik oplevelsen af at læse flydende. I skemaet nedenfor ses, hvilke ordstrukturer eleverne arbejdede med i de enkelte uger.

TABEL 3. OVERSIGT OVER LÆSETRÆNINGSFORLØBET

Uge	Ordstruktur	Eksempler på fokusord fra historier	
10	KV	hø	rå
11	KV	by	to
12	KVK	kål	gås
13	KVK	kat	sæk
14	(K)VKV	ufo	ludo
15	KVKV	pita	lava
16	-e	mole	line
17	-e	gave	male
18	-d	mad	ged
19	-r	tyr	kor

K = konsonant, V = vokal.

Læsetræningen var opbygget omkring gennemgående undervisningselementer og en fast struktur over to lektioner med udgangspunkt i samme historie. Første lektion blev indledt med et introduktionsbillede, der forberedte eleverne på historiens indhold. Herefter lavede eleverne en rimøvelse med nøgleord fra teksten. Efterfølgende arbejdede eleverne med ord fra historien og fokuserede på den pågældende uges ordstruktur. Eleverne repeterede bogstavernes lyde, lydstavende ord, læste ord med en lydstrategi og byggede sætninger med ordene. Efter det grundige ordarbejde læste lærer og elever historien i fællesskab. Læreren modellerede, hvordan man læser ord ved at bruge en lydstrategi, og eleverne gentog efter lærerens modellering, så de ikke var i tvivl om, hvordan de skulle læse med udgangspunkt i lydene. Anden lektion indledtes med en kort samtale om historien, hvorefter eleverne genlæste teksten og lavede forskellige læselege med fokus på bestemte ord fra historien. Endelig indgik aktiviteter, hvor eleverne med udgangspunkt i ord fra teksten lavede lydlig syntese mellem forlyde og rimdele. Som afslutning indgik et læsespil, hvor ord med ugens fokusstruktur indgik i en legepræget aktivitet.

2.3.3 Løbende evaluering og differentiering

Tilpasning af undervisningen til den enkelte elev byggede på en løbende evaluering af elevernes udvikling og aktuelle forudsætninger. I hele forløbet blev der foretaget en ugentlig evaluering af elevernes bogstav-lyd-kendskab og i anden del af forløbet også af elevernes læsning af ord med ugens fokusstruktur. Hver elev havde en bogstavmappe med de gennemgåede bogstavlyde. Hvis eleven ved evalueringen var sikker i bogstavets lyd, placerede lærer og elev bogstavet på den grønne bane, mens bogstaver, som eleven stadig var usikker på, blev placeret på den røde bane. På tilsvarende måde blev sikker ordlæsning med en bestemt struktur markeret med grøn, mens usikker ordlæsning blev markeret med rød.

Den ugentlige evaluering gav et fagligt grundlag for individuel tilpasning af aktiviteterne i undervisningsforløbet. Under hele forløbet var der således mulighed for at differentiere. I alle aktiviteter blev forskellige niveauer af lærerstøtte beskrevet, så elever, der ikke var i stand til løse en bestemt opgave uden støtte, blev guidet frem til en hensigtsmæssig strategi.

2.3.4 Brobygning til den almene danskundervisning

Gennem hele forløbet indgik der en egentlig brobygningsaktivitet, hvor eleverne fik mulighed for at fortælle deres dansklærer om det, de havde lært på det lille hold. I løbet af lydtræningen kunne dansklæreren således følge med i, hvilke lyde eleven arbejdede med, og hvilke lyde den enkelte elev stadig havde vanskeligheder med. Tilsvarende kunne dansklæreren i løbet af læsetræningen følge med i, hvilke bøger og ordstrukturer eleven arbejdede med, og hvilke ordstrukturerer der svarede til elevens aktuelle færdigheder. Brobygningen gav dansklæreren mulighed for at tilpasse klasseaktiviteterne i den almene undervisning til den enkelte elevs niveau.

2.3.5 Pilotafprøvning af undervisningsprogram

Forud for den her rapporterede hovedundersøgelse blev det nye undervisningsprogram med tilhørende materialer til undervisere og elever pilotafprøvet på fire skoler i fire forskellige kommuner, som ikke deltog i hovedundersøgelsen. Undervisningsprogrammet og de tilhørende materialer blev justeret på basis af erfaringer og kommentarer.

2.3.6 Gennemførelse af undervisningsprogram

Vi forsøgte på forskellig vis at sikre, at undervisningsprogrammet blev gennemført som planlagt på projektets forsøgsskoler. Således var alle lektionerne i forløbet nøje beskrevet i undervisningsvejledninger med detaljerede instruktioner og modellering af de fremgangsmåder, der skulle anvendes. Der blev endvidere som nævnt afholdt workshops forud for både 1. og 2. del af undervisningsforløbet, hvor læsevejlederne blev præsenteret for materialerne og kunne stille spørgsmål. Efter behov besvarede vi også undervejs i forløbet spørgsmål fra læsevejlederne vedr. undervisningen pr. mail og telefon. Efter både 1. og 2. del af undervisningsforløbet blev læsevejlederne desuden bedt om at redegøre for, i hvor høj grad de havde fulgt undervisningsvejledningen. Endelig blev der på stikprøvebasis gennemført observationer af undervisningslektioner for at få en indikation af, om undervisningen forløb som beskrevet i vejledningen.

2.4 Materialer ved forundersøgelse i slutningen af børnehaveklassen

Tabel 4 nedenfor giver en oversigt over de vigtigste testmaterialer, der blev anvendt ved forundersøgelsen i slutningen af børnehaveklassen for

at afdække forudsætninger, som tidligere har vist sig at kunne bidrage til at forudsige udvikling af læsefærdigheder (Elbro 2021, Hjetland et al. 2020, Schatschneider et al. 2004).

Som nævnt blev *Risikotest for Ordblindhed* anvendt for at identificere elever med forøget risiko for ordblindhed og blev afviklet inden for én testsession med de enkelte elever. Elever med lave præstationer på *Risikotest for Ordblindhed* gennemførte en anden dag yderligere nogle test, så disse elevers forudsætninger kunne afdækkes mere grundigt. De vigtigste test beskrives nærmere i de følgende afsnit.

TABEL 4. OVERSIGT OVER MATERIALER ANVENDT VED FORUNDERSØGELSEN I SLUTNINGEN AF BØRNEHAVEKLASSEN

Test	Kommentar
1. Ordlæsning	Test 1, 2 og 3 udgør tilsammen <i>Risikotest for Ordblindhed</i> ved slutningen af børnehaveklassen.
2. Bogstavbenævnelse	
3. Dynamisk afkodningstest	
4. Kendskab til bogstav-lyd-forbindelser	Kun elever med lave præstationer på <i>Risikotest for Ordblindhed</i> gennemførte test 4–6.
5. Fonologisk opmærksomhed (stavelser og forlyd)	
6. Produktivt ordforråd	

2.4.1 Test af ordlæsning

Den anvendte test består i højtlesning af 30 enkeltstående ord (fx *du*, *sæt* og *tørst*) (se Elbro 2021, tabel 4.3). Ordene, der alle er hyppige og mellem to og ni bogstaver lange, præsenteres for eleven i tre korte lister på hver sit ark efter et ark med øveord. Scoren var i forundersøgelsen antal korrekt læste testord.

Denne test indgår som den første deltest i *Risikotest for Ordblindhed*, hvor den i slutningen af børnehaveklassen bruges til at afdække, om elever overhovedet kan læse. Hvis eleven ikke kan læse nogen ord korrekt, går testlederen videre til de næste test. Hvis en elev kan læse et eller flere ord korrekt, vurderes han eller hun som udgangspunkt ikke at være i risiko for ordblindhed, og kun i tvivlstilfælde går testlederen videre til de næste test.

2.4.2 Test af bogstavbenævnelse

Til afdækning af elevernes færdigheder i bogstavbenævnelse anvendtes

en test, som også indgår i *Risikotest for Ordblindhed* i slutningen af børnehaveklassen. Testen er oprindelig udviklet af Borstrøm og Petersen (2004) og har to deltest – én med alle de store bogstaver og én med alle de små. I begge deltest udpeger testlederen bogstaverne ét for ét i læse-retningen og spørger eleven, hvad bogstavet hedder. Scorerne var antal korrekt benævnte store hhv. små bogstaver. Den interne opgavehomo-genitet (dvs. den indbyrdes sammenhæng mellem de enkelte opgaver i testen)¹ blev vurderet vha. Cronbachs alfa, som for hver deltest var hhv. 0,91 og 0,92 og dermed høj.

2.4.3 Dynamisk afkodningstest

Denne test indgår som den tredje og sidste deltest i *Risikotest for Ord-blindhed* i slutningen af børnehaveklassen og er oprindelig udviklet af Elbro et al. (2012). Testen består af tre deltest, som beskrives nedenfor.

Deltest 1: Indlæring af et nyt alfabet. I denne deltest skal eleven til-egne sig koblingen mellem tre nye bogstaver (𐀀, 𐀁 og 𐀂) og deres tilhø-rende lyde (/s/, /m/ og /a/). Eleven bliver præsenteret for kombinationer af de tre nye bogstaver i varierende rækkefølge i op til ti runder og skal benævne bogstaverne ved de tilhørende lyde. Uanset scoren (maks. 30) på denne deltest går eleven videre til deltest 2.

Deltest 2: Læseindlæring med et nyt alfabet. I deltest 2 skal deltageren lære at forbinde de nye bogstaver til nonord på blot to bogstaver, fx 𐀀𐀂 = [sɑ]. Den lydige syntese bliver illustreret visuelt vha. bogstavbrikker, der gradvist bliver flyttet sammen, og eleven får hjælp til at huske de nye bogstavers lyde, hvis han eller hun bliver i tvivl om dem undervejs. De fire korte nonord bliver præsenteret for eleven i op til fem runder med korrigerende feedback. Scoren er antal korrekt læste nonord (maks. 20). Kun hvis eleven læser alle fire nonord korrekt i to på hinanden følgende runder, går han eller hun videre til deltest 3.

Deltest 3: Videre læsning med nyt alfabet. I den sidste deltest skal eleven bruge det lærte på egen hånd. Eleven præsenteres for forskellige

1 Opgavehomo-geniteten (den indbyrdes sammenhæng mellem de enkelte opgaver i testen) bruges ofte som et mål for pålidelighed (reliabilitet). Her undersøger man korrelationen mellem opgaverne i testen. Et almindeligt mål for denne opgavehomo-genitet er Cronbachs alfa. En høj opgavehomo-genitet, dvs. over 0,7, indikerer, at de enkelte opgaver er pålidelige (Elbro & Poulsen 2015)

kombinationer af de nye bogstaver svarende til 12 nonord af stigende kompleksitet (fx $\Diamond \blacksquare \blacksquare \blacksquare = [\text{m}\alpha\text{s}\alpha]$) og skal prøve at læse disse nonord højt. Eleven får tildelt scoren 0 på denne deltest, hvis han eller hun ikke nåede kriteriet på deltest 2 og derfor ikke gik videre til deltest 3. Scoren er antal korrekt læste nonord (maks. 12)

Cronbachs alfa var for de tre deltest hhv. 0,81, 0,96 og 0,93 i en tidligere undersøgelse med børnehaveklasselever (Gellert & Elbro 2016).

Den sammenlagte score fra deltest 2 og 3 i den dynamiske afkodningstest udgør i kombination med scoren for bogstavbenævnelse en risikoscore, som danner grundlag for vurderingen af eleven i *Risikotest for Ordblindhed* i slutningen af børnehaveklassen.

2.4.4 Test af kendskab til bogstav-lyd-forbindelser

Til afdækning af elevernes kendskab til bogstavernes lyde anvendtes en test, som er udviklet af Elbro og Petersen (2004) og havde to dele. I testens første del (A) fik eleven vist et ark med 12 bogstaver (konsonanter) og blev efter en eksempelopgave bedt om at sige, hvordan hvert af de resterende 11 bogstaver lyder (eller hvad bogstaverne "siger"). I den anden del (B) blev eleven præsenteret for det samme ark med 12 bogstaver, men hørte nu testlederen sige hvert af bogstavernes lyde og blev for hver lyd bedt om at pege på det tilhørende bogstav. Scorerne var hhv. antal korrekt sagte lyde og antal korrekt udpegede bogstaver. Cronbachs alfa for de to dele var hhv. 0,88 og 0,84.

2.4.5 Test af fonologisk opmærksomhed: Identifikation af stavelser og forlyd

Til afdækning af elevernes fonologiske opmærksomhed anvendte vi to deltest, som begge var blevet udviklet til og anvendt med børnehaveklasselever (Gellert & Elbro 2016).

I deltesten af stavelsesidentifikation indgik der efter to øveopgaver fem testopgaver, hvor eleven i hver opgave blev præsenteret for et ark med seks illustrationer af hyppige ord (fx *giraf, bamse, banan, abe, slange* og *sommerfugl*). Eleven blev først bedt om at benævne billederne og om nødvendigt korrigeret af testlederen for at sikre, at eleven kendte ordene. Derefter blev eleven bedt om at udpege billedet af det ord, der begyndte med en bestemt stavelse (fx *bam-*).

En test af forlydsidentifikation indgik som den anden af de to deltest

af fonologisk opmærksomhed. I denne deltest blev eleven igen i hver opgave præsenteret for et ark med seks illustrationer af hyppige ord (fx *flag, bamse, dukke, snegl, taske, dreng*), som testlederen benævnte. Testlederen udtalte derefter en lyd, fx /t/, og bad eleven om at pege på billedet af det ord, som begynder med den pågældende lyd. Efter to øveopgaver blev eleven præsenteret for i alt 15 opgaver, som var placeret i stigende sværhedsgrad på basis af resultaterne i den tidligere nævnte undersøgelse af Gellert og Elbro (2016). Scoren var antal korrekt besvarede opgaver (maks. 15). Hvis eleven undervejs i testen af forlydsidentifikation svarede forkert på tre opgaver i træk, blev testen stoppet.

Cronbachs alfa for hele testen var 0,86.

2.4.6 Test af produktivt ordforråd

For at opnå et mål for omfanget af elevernes ordforråd anvendte vi et uddrag af en omfattende billedbenævnelsestest af Gellert og Vang Christensen, som indgik i undersøgelsen af Gellert og Elbro (2016). Efter seks øveopgaver blev eleven i det anvendte uddrag af testen bedt om at benævne 35 farvefotografier med ét ord, fx *jordbær, blæksprutte og reol*. Scoren var antal korrekt benævnte billeder. Cronbachs alfa for det anvendte uddrag af testen var 0,92.

2.5 Materialer ved efterundersøgelse i slutningen af 1. klasse

Tabel 5 giver en oversigt over de materialer, der blev anvendt ved efterundersøgelsen i slutningen af 1. klasse.

TABEL 5. OVERSIGT OVER MATERIALER ANVENDT VED EFTERUNDERSØGELSEN I SLUTNINGEN AF 1. KLASSE

Test/spørgeskema	Kommentar
1. Spørgsmål vedr. elevens selvopfattelse og vurdering af skolerelaterede aktiviteter	
2. Bogstavbenævnelse	
3. Ordlæsning	Test 3 og 4 udgør tilsammen <i>Risikotest for Ordblindhed</i> ved slutningen af 1. klasse.
4. Nonordslæsning	
5. Kendskab til bogstav-lyd-forbindelser	
6. Fonologisk opmærksomhed (fonologisk syntese)	

2.5.1 Spørgsmål vedr. elevers selvopfattelse og vurdering af skolerelaterede aktiviteter

Vi stillede eleverne nogle spørgsmål for at undersøge deres selvopfattelse og deres vurdering af skolerelaterede aktiviteter med særligt fokus på læsning og stavning/skrivning. Spørgsmålene var inspireret af et spørgeskema anvendt i en tidligere dansk undersøgelse af elever i indskoling (Petersen & Arnbak 2018). Testlederen stillede mundtligt eleven spørgsmålene et ad gangen og bad først eleven på et ark med fire smiley i forskelligt humør (meget glad, glad, halvsur, meget sur) om at udpege den smiley, der passede bedst til at vise, hvad eleven syntes om hhv. at gå i skole, at lave lektier derhjemme, at lære at læse i skolen, at lære at stave i skolen, at skrive små historier og at læse små historier. Derefter fulgte to spørgsmål, hvor testlederen bad eleven om på et ark med billeder af fire bøger i forskellig størrelse at udpege den bog, der bedst viste, hvor god eleven selv syntes, at han eller hun var til hhv. at læse og stave. Elevens svar blev bedømt på en skala fra 1 til 4, hvor valg af den gladeste smiley og den største bog fik den højeste score (4).

2.5.2 Test af bogstavbenævnelse

Til afdækning af elevernes færdigheder i bogstavbenævnelse anvendtes den test, som eleverne også gennemførte ved forundersøgelsen i slutningen af børnehaveklassen, og som er beskrevet ovenfor (afsnit 2.4.2).

2.5.3 Test af ordlæsning

Eleverne fik igen Elbros test med højtlesning af ord, som de tidligere havde fået i slutningen af børnehaveklassen (afsnit 2.4.1). I en tidligere langtidsundersøgelse af Gellert og Elbro (2016) var test-retest-reliabiliteten² målt som korrelationen over tid på mindst 0,78.

Elevernes ordlæsepræcision i form af antal korrekt læste ord og tidsforbrug blev opgjort. Antal korrekt læste ord pr. minut blev anvendt som mål for ordlæseeffektivitet, dvs. en kombination af præcisionen og hastigheden i elevens afkodning.

² Test-retest-korrelationen bruges ofte som et mål for pålidelighed (reliabilitet). Her undersøger man korrelationen (sammenhængen) mellem de samme personers resultater på de samme testopgaver på to forskellige tidspunkter (Howitt & Cramer 2011).

2.5.4 Test af nonordslæsning

Testen består i højtlesning af nye ord (nonord) og afdækker elevernes færdigheder i at forbinde bogstaver og bogstavfølger med deres almindelige lyde. Testen er parallel med den ovenstående test af ordlæsning og indeholder 30 nonord (fx *tu*, *søm* og *trøft*), som matcher de 30 ord i henseende til længde og konsonant-vokal-struktur (Elbro 2021, tabel 4.3). I den omtalte langtidsundersøgelse af Gellert og Elbro var test-retest-reliabiliteten målt som korrelationen over tid på mindst 0,76.

Elevernes præcision i form af antal korrekt læste nye ord samt tidsforbruget blev opgjort lige som ved ordene (se ovenfor). Antal korrekt læste nye ord pr. minut blev anvendt som mål for effektivitet.

Effektivitetsscoren fra denne test med nye ord danner sammen med den ovennævnte effektivitetsscore fra højtlesning af ord grundlaget for risikovurderingen i *Risikotest for Ordblindhed* i slutningen af 1. klasse.

2.5.5 Test af kendskab til bogstav-lyd-forbindelser

Vi anvendte ved efterundersøgelsen en justeret udgave af første del af den test, der som tidligere beskrevet (afsnit 2.4.5) blev brugt til afdækning af elevernes kendskab til bogstavernes lyde ved forundersøgelsen. I den justerede udgave fik eleven vist et ark med 15 konsonanter (i stedet for tidligere kun 12) og blev efter en eksempelopgave bedt om at sige, hvordan hvert af de resterende 14 bogstaver lyder (eller hvad bogstaverne "siger"). Scoren var antal korrekt sagte lyde. Cronbachs alfa var 0,97.

2.5.6 Test af fonologisk opmærksomhed: Fonologisk syntese

I testen af fonologisk syntese (justeret efter Gellert og Elbro 2016, 2017) blev eleven i hver opgave vist et billede af et fantasidyr samt to eller tre farvede cirkler, afhængigt af antallet af lyde i dyrets navn. Eleven fik at vide, at det var et mærkeligt dyr, som ikke fandtes i virkeligheden, og at dyret også havde et mærkeligt navn, som eleven skulle regne ud ved at sætte lyde sammen. Testlederen sagde derefter lydene i dyrets navn med ca. 1½ sekunds pause imellem. Efter en kort pause hørte eleven igen de to eller tre lyde og skulle derefter sige, hvad det blev til, når lydene blev sat sammen. Efter hver opgave fik eleven korrektiv feedback.

Efter to øveopgaver blev eleven præsenteret for først fem testopgaver med hver et nyt fantasidyr og to lyde (fx /y/ - /s/), som eleven skulle sætte

sammen for at finde ud af dyrets navn (/ys/). Derefter fulgte syv opgaver med hver et nyt fantasidyr og tre lyde (fx /s/ - /u/ - /f/), der skulle sættes sammen (/suf/). Opgaverne var placeret efter stigende sværhedsgrad på basis af resultaterne med en tidligere udgave af denne test (Gellert & Elbro 2016). Hvis eleven undervejs svarede forkert på tre opgaver i træk, blev testet stoppet. Scoren var antal korrekt besvarede opgaver (maks. 12). Cronbachs alfa var 0,92.

2.6 Fremgangsmåde ved for- og efterundersøgelse

Al testning var papirbaseret og blev gennemført med eleverne individuelt i lokaler på skolerne. Testningen og scoringen af elevernes besvarelser blev efter oplæring varetaget af en videnskabelig assistent samt en række studerende i audiologopædi og lingvistik, som hver især testede elever på både forsøgs- og kontrolskoler. Testene blev gennemført i den rækkefølge, som fremgår af oversigterne i tabel 4 og 5. Ved efterundersøgelsen blev spørgsmålene vedr. selvpfattelse og vurdering af skolerelaterede aktiviteter stillet til eleven, inden testningen gik i gang. Testsessionerne blev optaget med diktafon og senere aflyttet i forbindelse med scoringen.

2.7 Information om deltagelse i lektioner med særligt tilrettelagt læseundervisning

På forsøgsskolerne førte læsevejlederne løbende protokol over forsøgslevernes fremmøde i undervisningsforløbet. Vi havde adgang til disse protokoller og opgjorde for hver elev det samlede fremmøde ud fra dem. Gennemsnitligt havde forsøgsleverne deltaget i 67 af lektionerne (standardafvigelse = 6,6). 2 % af forsøgsleverne havde kun deltaget i 40–50 af lektionerne.

På kontrolskolerne udfyldte læsevejledere ved slutningen af skoleåret spørgeskemaer vedr. omfang og indhold af eventuelle særlige læseindsatser i små grupper i løbet af 1. klasse og oplyste, hvorvidt de enkelte kontrolelever havde deltaget i sådanne indsatser. I gennemsnit havde kontroleleverne fået ca. 14 lektioner af denne type undervisning med meget stor spredning blandt de enkelte elever (standardafvigelse = 20,4). 57 % af kontroleleverne havde slet ikke modtaget nogen særligt tilrettelagt læse- og staveundervisning individuelt eller på et lille hold i løbet af 1. klasse, mens 1 % af eleverne i kontrolgruppen havde modtaget 86 lektioners særundervisning i denne periode.

3 RESULTATER

3.1 Forudsætninger ved forundersøgelse

Tabel 6 giver en oversigt over de opnåede middelværdier og standardafvigelser på de anvendte (del)test ved hhv. for- og efterundersøgelsen for forsøgsgruppen og kontrolgruppen. *T*-test viste, at der ved prætestningen ingen signifikante forskelle var mellem de to gruppers gennemsnitlige præstationer. Eleverne i disse grupper havde således et sammenligneligt forudsætningsniveau.

TABEL 6. MIDDELVÆRDIER OG STANDARDAFVIGELSER PÅ PRÆTEST

Prætest børnehaveklasse	Items	Gruppe	N	Middel- værdi	Standard- afvigelse
1. Ordlæsning (antal korrekt læste ord)	30	F	111	,01	,09
		K	96	,03	,17
2.A. Bogstavbenævnelse (antal korrekt benævnte store bogstaver)	29	F	111	16,44	7,12
		K	96	16,76	6,02
2.B. Bogstavbenævnelse (antal korrekt benævnte små bogstaver)	29	F	111	13,73	7,10
		K	96	13,36	5,60
3.A. Dynamisk afkodningstest, deltest 1 (antal korrekt benævnte symboler)	30	F	111	23,06	5,71
		K	96	22,21	5,99
3.B. Dynamisk afkodningstest, deltest 2 (antal korrekt læste nonord)	20	F	111	3,52	3,39
		K	96	3,84	3,82
3.C. Dynamisk afkodningstest, deltest 3 (antal korrekt læste nonord)*	12	F	0	0	0
		K	0	0	0
4.A. Sige bogstavers lyde (antal korrekt sagte bogstavlyde)	11	F	106	3,56	3,34
		K	95	3,34	2,95
4.B. Bogstavudpegning fra lyd (antal korrekt udpegede bogstaver)	11	F	106	6,50	3,17
		K	95	6,13	2,63
5.A. Fon. opmærksomhed, stavelser (antal korrekt udpegede billeder)	5	F	106	3,97	1,02
		K	95	4,12	1,00
5.B. Fon. opmærksomhed, forlyd (antal korrekt udpegede billeder)	15	F	106	8,08	3,66
		K	95	7,62	3,44
6. Produktivt ordforråd (antal korrekt benævnte billeder)	35	F	106	21,37	8,83
		K	95	21,82	7,55

F = forsøgslever; K = kontrolelever.

* Ingen af deltagerne præsterede at læse alle nonordene korrekt i to på hinanden følgende runder i deltest 2 i den dynamiske afkodningstest, og de gik derfor ikke videre til deltest 3.

3.2 Træningseffekter

I det følgende rapporteres resultaterne af analyser af mulige effekter af deltagelse i det nye undervisningsprogram. I analyserne blev forsøgs- og kontrolgruppen sammenlignet på følgende parametre:

- 1) Testresultater ved efterundersøgelse med kontrol for forskelle i individuelle forudsætninger ved forundersøgelse
- 2) Andele af elever, der ikke var kommet i gang med at læse ved efterundersøgelse
- 3) Andele af elever med markant forøget risiko for ordblindhed ved efterundersøgelse
- 4) Selvopfattelse og vurdering af skolerelaterede aktiviteter ved efterundersøgelse.

3.2.1 Testresultater ved efterundersøgelse med kontrol for forudsætninger ved forundersøgelse

Som det primære mål for størrelsen af træningseffekter anvendes Cohens d , som er forskellen mellem fremgangen i to grupper udtrykt i antal standardafvigelser. Som tommelfingerregel regnes $d = 0,2$ for en svag effekt, $d = 0,5$ for en mellemstærk effekt og $d = 0,8$ for en stærk effekt (Cohen 1988, Elbro & Poulsen 2015). Tabel 7 viser i den yderste kolonne under overskriften "Effektstørrelse d " størrelserne af effekterne vurderet ved posttestningen i slutningen af 1. klasse. Analysen af forskelle mellem gruppernes posttestscorer blev foretaget med en generel lineær model med en kontrolvariabel bestående af et ligeligt vægtet gennemsnit af elevernes standardiserede scorer på prætestene af hhv. bogstavbenævnelse, deltest 2 i den dynamiske afkodningstest (læseindlæring med et nyt alfabet) og fonologisk opmærksomhed (stavelser) (parallelt med fremgangsmåde hos Elbro og Petersen 2004). Cohens d blev beregnet ud fra analysens korrigerede gennemsnitsværdier (Morris 2008). I tabel 7 vises det i den yderste kolonne med stjerner, om forskellene mellem forsøgs- og kontrolgruppen er statistisk signifikante.

TABEL 7. MIDDELVÆRDIER OG STANDARDAFVIGELSER PÅ POSTTEST I 1. KLASSE SAMT EFFEKTSTØRRELSER OG EVT. SIGNIFIKANTE FORSKELLE MELLEM FORSØGSGRUPPE OG KONTROLGRUPPE

Posttest 1. klasse	Items	Gruppe	N	Middelværdi	Standardafvigelse	Effektstørrelse d
2.A. Bogstavbenævnelse (antal korrekt benævnte store bogstaver)	29	F	111	26,66	3,05	0,19
		K	95	26,23	2,89	
2.B. Bogstavbenævnelse (antal korrekt benævnte små bogstaver)	29	F	111	26,08	2,78	0,30*
		K	95	25,27	3,57	
3.A. Ordlæsning – præcision (antal korrekt læste ord)	30	F	111	9,56	6,72	0,47**
		K	96	6,81	6,56	
3.B. Ordlæsning - effektivitet (antal korrekt læste ord pr. minut)		F	111	4,13	4,76	0,42**
		K	96	2,59	3,07	
4.A. Nonordslæsning – præcision (antal korrekt læste nye ord)	30	F	111	10,32	6,84	0,54**
		K	96	7,09	6,65	
4.B. Nonordslæsning – effektivitet (antal korrekt læste nye ord pr. minut)		F	111	4,47	3,98	0,49**
		K	96	2,89	3,22	
5. Kendskab til bogstav-lyd-forbindelser (antal korrekt sagte bogstavlyde)	14	F	111	12,96	1,54	0,85**
		K	95	10,72	3,72	
6. Fonologisk syntese (antal korrekte dyrenavne)	12	F	111	7,99	3,45	0,33*
		K	95	7,01	4,16	

F = forsøgslever; K = kontrollever.

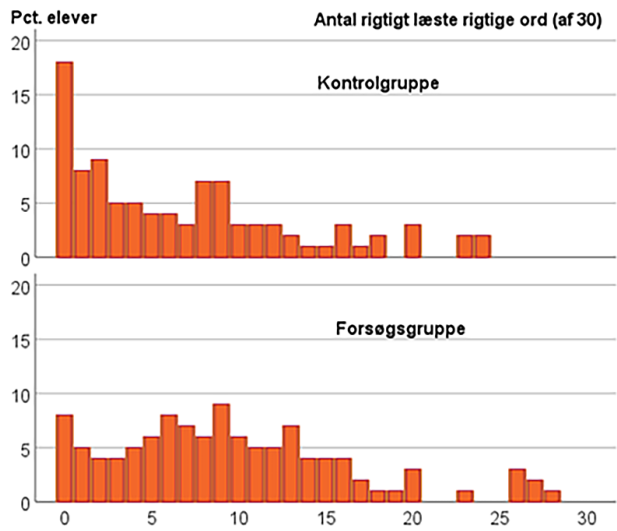
* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Der kunne påvises en stærk effekt af deltagelse i det nye undervisningsprogram på elevernes kendskab til bogstavets lyde ($d = 0,85$). Endvidere var der mellemstærke til stærke korttidseffekter af denne undervisning på elevernes læsning af ord og nye ord (nonord), hvad angik både præcision og effektivitet ($d = 0,42$ – $0,54$). Svage til mellemstærke effekter sås på benævnelse af små bogstaver og fonologisk syntese ($d = 0,30$ – $0,33$). Effekten på benævnelse af store bogstaver var svagere ($d = 0,19$) og i modsætning til de andre effekter ikke statistisk signifikant.

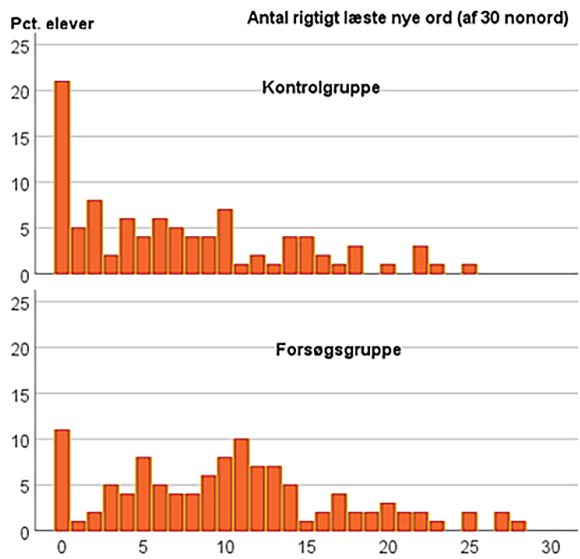
3.2.2 Andele af elever, der ved efterundersøgelsen ikke var kommet i gang med at læse

Figur 3 og 4 viser mere detaljeret end tabellen ovenfor, hvordan hhv. forsøgs- og kontrolgruppen klarede at læse ord og nye ord (nonord) højt i slutningen af 1. klasse.

FIGUR 3. ANTAL RIGTIGT LÆSTE ORD I HHV. KONTROL- OG FØRSØGSGRUPPE

FIGUR 4. ANTAL RIGTIGT LÆSTE NYE ORD (NONORD) I HHV. KONTROL- OG FØRSØGS-GRUPPE

Som det fremgår af figur 3 og 4, var der procentvis mange flere elever i kontrolgruppen, som højst kunne læse to ord eller to nye ord korrekt. Der var således 37 % i kontrolgruppen, som ikke kunne læse flere end to ord rigtigt, og 35 %, som ikke kunne læse flere end to nye ord rigtigt. I forsøgsgruppen var det kun 15 %, som havde lige så svært ved ordlæsning, og 13 %, som havde lige så svært ved læsning af nye ord. Deltagelse i det nye undervisningsprogram var således forbundet med mere end en halvering af andelen af elever, som højst kunne læse to ord eller to nye ord korrekt og dermed kunne siges ikke at være kommet i gang med at læse i slutningen af 1. klasse.

3.2.3 Andele af elever med markant forøget risiko for ordblindhed ved efterundersøgelse

Højt læsning af de ovenfor nævnte lister med ord og nye ord udgør som nævnt i afsnit 2.5.4 grundlaget for risikovurderingen i *Risikotest for Ordblindhed* i slutningen af 1. klasse. Her anvendes læseeffektivitet som mål, og elever, der gennemsnitligt kun læser 8 ord (og nye ord) korrekt pr. minut eller derunder, kategoriseres som værende i forøget risiko for ordblindhed (Styrelsen for Undervisning og Kvalitet 2016/2022).

I forsøgsgruppen var der ved slutningen af 1. klasse 65 af 111 elever (59 %) i risikogruppen på *Risikotest for Ordblindhed*, dvs. disse elever havde stadig høj risiko for ordblindhed. Til sammenligning var det hele 77 af 96 elever (80 %) i kontrolgruppen, som stadig havde høj risiko for ordblindhed ved slutningen af 1. klasse. Deltagelse i det nye undervisningsprogram var således forbundet med en betydelig reduktion af risikoen for ordblindhed målt med *Risikotest for Ordblindhed*. Denne reduktion var klart statistisk signifikant ($p < 0,001$) i en logistisk regressionsanalyse. Denne analyse undersøgte risikoen for ordblindhed ved slutningen af 1. klasse som funktion af den samlede risikoscore fra *Risikotest for Ordblindhed* i slutningen af børnehaveklassen og deltagelse i det nye undervisningsprogram. Analysen viste også, at man kan forvente, at deltagelse i dette undervisningsprogram i 1. klasse hjælper en elev med en risiko på 12 % ned på en risiko på 4 %. Det svarer til, at der i en klasse med 25 elever, hvor de 3 er i risiko for ordblindhed, kun ville være 1 elev i risiko for ordblindhed, hvis eleverne deltog i det nye undervisningsprogram.

3.2.4 Selvopfattelse og vurdering af skolerelaterede aktiviteter

En *t*-test viste, at eleverne i forsøgsgruppen ved efterundersøgelsen gennemsnitligt vurderede sig selv signifikant højere (middelværdi = 3,14, standardafvigelse = 0,74) end eleverne i kontrolgruppen (middelværdi = 2,78, standardafvigelse = 0,89) på spørgsmålet om, hvor god eleven selv syntes, at han eller hun var til at læse ($t = 3,3$, $p < 0,01$). Der kunne ikke påvises nogen signifikante forskelle mellem de to gruppers svar på de øvrige spørgsmål vedr. elevernes selvopfattelse og vurdering af skolerelaterede aktiviteter.

4 DISKUSSION

Formålet med den her rapporterede del af projektet var at udvikle og afprøve et dansk, forskningsbaseret undervisningsprogram til elever med forøget risiko for ordblindhed i 1. klasse og at undersøge betydningen af deltagelse i programmet for elevernes færdigheder og selvopfattelse på kort sigt. Programmet blev afprøvet i en træningsundersøgelse med en forsøgsgruppe og en kontrolgruppe fordelt på forskellige skoler ved lodtrækning. På forsøgsskolerne deltog elever med forøget risiko for ordblindhed i det nyudviklede undervisningsprogram hen over 1. klasse i små grupper, mens risikoelever på kontrolskolerne fik den undervisning, de normalt ville få på de pågældende skoler, herunder eventuelle særlige indsatser ('business as usual').

Der kunne ved slutningen af 1. klasse påvises mellemstærke til stærke effekter af deltagelse i det nye undervisningsprogram på elevernes kendskab til bogstavernes lyde og færdigheder i at læse ord og nye ord (nonord). Deltagelse i det nye undervisningsprogram var forbundet med mere end en halvering af andelen af elever, der slet ikke eller næsten ikke var kommet i gang med at læse i slutningen af 1. klasse, og risikoen for ordblindhed var signifikant reduceret blandt de elever, der havde deltaget i dette undervisningsprogram. Forsøgsgruppen vurderede også gennemsnitligt deres egen læsefærdighed signifikant højere end eleverne i kontrolgruppen gjorde.

Der sås således umiddelbart efter afslutningen af det nye undervisningsprogram betydelige positive effekter af deltagelse i det for elever, der inden 1. klasse havde markant forøget risiko for ordblindhed. Men det må også påpeges, at selv om andelen af elever med forøget

risiko for ordblindhed var signikant reduceret i forsøgsgruppen sammenlignet med i kontrolgruppen, placerede over halvdelen af forsøgseleverne efter deltagelse i det nye undervisningsprogram sig stadig i risikogruppen i slutningen af 1. klasse, og en mindre del kunne på dette tidspunkt stadig næsten ikke læse hverken ord eller nonord (nye ord). Dette skal ses i lyset af, at ordblindhed er en indlæringsvanskelighed, som er vanskelig at overvinde, og at omfanget af det nye undervisningsprogram på 76 lektioner ikke var så stort som i de mest effektfulde udenlandske undervisningsprogrammer, som ofte har omfattet flere lektioner i små grupper (fx Lovett et al. 2017, Torgesen et al. 2010). Selv om mange af eleverne i forsøgsgruppen i det aktuelle projekt har fået et betydeligt løft, har nogle af eleverne sandsynligvis haft så svære vanskeligheder, at de for at lære at læse i løbet af 1. klasse skulle have haft endnu flere undervisningslektioner og muligvis på et endnu mindre hold eller evt. helt individuelt, så der i endnu højere grad end i det afprøvede program kunne tages højde for disse elevers særlige udfordringer.

Mens forsøgseleverne deltog i det nye undervisningsprogram hen over 1. klasse, fik eleverne i kontrolgruppen den undervisning, de normalt ville få på deres skoler, herunder eventuelle særlige indsatser ('business as usual'). Som beskrevet varierede omfanget af den særlige indsats på kontrolskolerne betydeligt, men bestod gennemsnitligt kun af 14 lektioners særligt tilrettelagt læseundervisning på et lille hold. Det er muligt, at en væsentlig del af de positive effekter af det nye undervisningsprogram kan tilskrives det faktum, at forsøgseleverne gennemsnitligt fik langt flere lektioners særligt tilrettelagt læseundervisning på et lille hold end kontroleleverne, snarere end de specifikke egenskaber ved det nye undervisningsprogram. For at afdekke, om dette var tilfældet, ville det være nødvendigt at gennemføre en anden undersøgelse, hvor man sammenlignede udbyttet af det nye undervisningsforløb med et andet undervisningsforløb af tilsvarende omfang. Under alle omstændigheder fandt vi, at det længere, særligt tilrettelagte program havde en betydelig effekt sammenlignet med den gennemsnitlige indsats, som man ellers ser for elever med forøget risiko for ordblindhed i 1. klasse. Hovedparten af kontrolskolerne gav denne gruppe et begrænset antal lektioners særligt tilrette-

lagt læseundervisning. Det indikerer, at det ikke er almindeligt på danske skoler at gennemføre en omfattende særlig indsats i 1. klasse for disse udfordrede elever.

I denne artikel har vi kun rapporteret de umiddelbare effekter af deltagelse i det nye undervisningsprogram som målt kort efter afslutningen af forløbet. Det er imidlertid relevant at spørge, om de positive effekter varer ved over længere tid, eller om de svækkes, sådan som det ofte ses i opfølgende undersøgelser efter særlige indsatser inden for læseområdet (Suggate 2016) og andre områder (Bailey et al. 2017), hvis indsatsen ikke løbende følges op. For at kunne svare på dette spørgsmål skal eleverne i det igangværende projekt som nævnt følges helt frem til foråret 3. klasse.

TAK

Projektet gennemføres takket være støtte fra Egmont Fonden. Vi vil gerne rette en stor tak for deltagelse i og opbakning til projektet til elever, forældre, undervisere, vejledere, konsulenter og ledere fra de kommuner, som har bidraget til pilotundersøgelse (Egedal, Gladsaxe, Lyngby-Tårnby og Roskilde kommuner) eller hovedundersøgelse (Albertslund, Frederikssund, Glostrup, Herlev, Holbæk, Ishøj, København, Køge, Næstved, Ringsted, Sorø og Tårnby kommuner). Vi takker også vores tidligere videnskabelige assistent Mette Stidsen, projektets følgegruppe og alle de studentermedarbejdere, der har bistået med at teste elever og behandle data.

Anna Steenberg Gellert, lektor
Center for Læseforskning, Københavns Universitet
agellert@hum.ku.dk

Dorthe Klint Petersen, selvstændig konsulent og projektmedarbejder
dortheklinterpetersen@gmail.com

Ina Borstrøm, selvstændig konsulent og projektmedarbejder
ina@borstroem.dk

Mads Poulsen, lektor
Center for Læseforskning, Københavns Universitet
m.poulsen@hum.ku.dk

Carsten Elbro, professor
Center for Læseforskning, Københavns Universitet
ce@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Bailey, D. et al. 2017. Persistence and fadeout in the impacts of child and adolescent interventions. *Journal of Research on Educational Effectiveness* 10(1). 7–39. DOI: 10.1080/19345747.2016.1232459.
- Borstrøm, I. & D.K. Petersen. 2004. *Læseevaluering på begyndertrinnet*. København: Alinea.
- Catts, H.W. et al. 2024. Revisiting the definition of dyslexia. *Annals of Dyslexia* 74(3). 282–302. DOI: 10.1007/s11881-023-00295-3.
- Chapman, J.W. & W.E. Tunmer. 2003. Reading difficulties, reading-related self-perceptions, and strategies for overcoming negative self-beliefs. *Reading & Writing Quarterly*. 19(1). 5–24. DOI: 10.1080/10573560308205.
- Cohen, J. 1988. *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2. udg.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Connor, C.M. et al. 2013. A longitudinal cluster-randomized controlled study on the accumulating effects of individualized literacy instruction on students' reading from first through third grade. *Psychological Science* 24(8).1408–1419. DOI: 10.1177/0956797612472204.
- Elbro, C. 2021. *Læsevanskeligheder* (2. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Elbro, C., H.T. Daugaard & A.S. Gellert. 2012. Dyslexia in a second language? A dynamic test of reading acquisition may provide a fair answer. *Annals of Dyslexia* 62(3). 172–185. DOI: 10.1007/s11881-012-0071-7.
- Elbro, C. & D.K. Petersen. 2004. Long-term effects of phoneme awareness and letter sound training: an intervention study with children at risk for dyslexia. *Journal of Educational Psychology*. 96(4). 660–670. DOI: 10.1037/0022-0663.96.4.660.
- Elbro, C. & M. Poulsen. 2015. *Hold i virkeligheden. Statistik og evidens i uddannelse*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Gellert, A.S. & C. Elbro. 2016. *Rapport om projekt vedrørende tidlig identifikation af elever i risiko for udvikling af alvorlige afkodningsvanskeligheder (herunder ordblindhed)*. København: Undervisningsministeriet og Center for Læseforskning, Københavns Universitet. https://laes.hum.ku.dk/centerets_forskning/tidligidentifikation/projektrapport/Projektrapport_Gellert_Elbro_Tidl_id_endelig_udgave.pdf (tilgået 24. august 2024).
- Gellert, A.S. & C. Elbro. 2017. Try a little bit of teaching. A dynamic assessment of word decoding as a kindergarten predictor of word reading difficulties. *Scientific Studies of Reading* 21(4). 277–291. DOI: 10.1080/10888438.2017.1287187.
- Gellert, A.S. & C. Elbro. 2018. Forudsigelse af alvorlige afkodningsvanskeligheder i 2. klasse på basis af testresultater i 0. og 1. klasse. *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift* 55(3). 90–103.
- Gersten, R. et al. 2020. Meta-analysis of the impact of reading interventions for students in the primary grades. *Journal of Research on Educational Effectiveness* 13(2). 401–427. DOI: 10.1080/19345747.2019.1689591.
- Goldfeld, S. et al. 2022. Tier 2 oral language and early reading interventions for pre-school to grade 2 children: A restricted systematic review. *Australian Journal of Learning Difficulties* 27(1). 65–113. DOI: 10.1080/19404158.2021.2011754.
- Gonzalez-Frey, S.M. & L. Ehri. 2021. Connected phonation is more effective than segmented phonation for teaching beginning readers to decode unfamiliar words. *Scientific Studies of Reading* 25(3). 272–285. DOI: 10.1080/10888438.2020.1776290.
- Hall, C. et al. 2023. Forty years of reading intervention research for elementary students with or at risk for dyslexia: A systematic review and meta-analysis. *Reading Research Quarterly* 58(2). 285–312. DOI: 10.1002/rrq.477.
- Hjetland, H. et al. 2020. Preschool pathways to reading comprehension: A systematic meta-analytic review. *Educational Research Review* 30. 100323. DOI: 10.1016/j.edurev.2020.100323.
- Howitt, D. & Cramer, D. 2011. *Introduction to Statistics in Psychology. Fifth Edition*. Harlow, UK: Pearson Education Limited.
- Lindamood, C. & P. Lindamood. 1975. *Auditory discrimination in depth*. Columbus, OH: Science Research Associates Division, MacMillan/McGraw Hill.
- Lovett, M.W. et al. 2017. Early intervention for children at risk for reading disabilities: the impact of grade at intervention and individual differences on intervention outcomes. *Journal of Educational Psychology* 109(7). 889–914. DOI: 10.1037/edu0000181.

- Lyon, G.R., S.E. Shaywitz & B.A. Shaywitz. 2003. A definition of dyslexia. *Annals of Dyslexia* 53. 1–14. DOI: 10.1007/s11881-003-0001-9.
- Morris, S.B. 2008. Estimating effect sizes from pretest-posttest-control group designs. *Organizational Research Methods* 11(2). 364–386. DOI: 10.1177/1094428106291059.
- National Early Literacy Panel. 2008. *Developing early literacy. Report of the National Early Literacy Panel*. Washington, DC: National Institute for Literacy.
- Petersen, D.K. & E. Arnbak. 2018. *Brug af it i den første læse- og staveundervisning*. København: Aarhus Universitet, DPU. <https://emu.dk/sites/default/files/2018-10/Brug%20af%20it%20i%20den%20f%C3%B8rste%20%C3%A6se-%20og%20staveundervisning.pdf> (tilgået 24. august 2024).
- Rosenshine, B. & C. Meister. 1994. Reciprocal teaching: A review of the research. *Review of Educational Research* 64(4). 479–530. DOI: 10.2307/1170585.
- Schatschneider, C. et al. 2004. Kindergarten prediction of reading skills: A longitudinal comparative analysis. *Journal of Educational Psychology* 96(2). 265–282. DOI: 10.1037/0022-0663.96.2.265.
- Shmidman, A. & L. Ehri. 2010. Embedded picture mnemonics to learn letters. *Scientific Studies of Reading* 14(2). 159–182. DOI: 10.1080/10888430903117492.
- Solheim, O.J. et al. 2018. Effectiveness of an early reading intervention in a semi-transparent orthography: A group randomised control. *Learning and Instruction* 58(1). 65–79. DOI: 10.1016/j.learninstruc.2018.05.004.
- Solheim, O.J. et al. 2024. Closing the gap: A conceptual replication of an early reading intervention. *Journal of Research on Educational Effectiveness*. Preprint tilgængelig på DOI: 10.1080/19345747.2024.2333734.
- Styrelsen for Undervisning og Kvalitet. 2024 [2015]. *Faglig vejledning til Ordblindetesten*. København: Børne- og Undervisningsministeriet. <https://www.uvm.dk/-/media/filer/uvm/udd/folke/pdf24/jan/240130faglig-vejledning-til-ordblindetesten.pdf> (tilgået 24. august 2024).
- Styrelsen for Undervisning og Kvalitet. 2022 [2016]. *Vejledning til Risikotest for ordblindhed. Identifikation af elever i risiko for udvikling af alvorlige afkodningsvanskeligheder*. København: Børne- og Undervisningsministeriet. <https://www.uvm.dk/-/media/filer/uvm/udd/folke/pdf22/juni/220620-vejledning-til-risikotest-for-ordblindhed.pdf> (tilgået 24. august 2024).
- Suggate, S.P. 2016. A meta-analysis of the long-term effects of phonemic awareness, phonics, fluency, and reading comprehension interventions. *Journal of Learning Disabilities* 49(1). 77–96. doi:10.1177/0022219414528540.

- Swalander, L. 2012. Selvbillede, motivation og dysleksi. S. Samuelsson et al. (red.), *Dysleksi og andre vanskeligheder med skriftsproget*. 78–191. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Torgesen, J.K. et al. 2010. Computer-assisted instruction to prevent early reading difficulties in students at risk for dyslexia: Outcomes from two instructional approaches. *Annals of Dyslexia* 60. 40–56. DOI: 10.1007/s11881-009-0032-y.
- Wanzek, J. et al. 2016. Meta-analyses of the effects of Tier 2 type reading interventions in grades K–3. *Educational Psychology Review* 28(3). 551–576. DOI 10.1007/s10648-015-9321-7.
- Wise, B.W., J. Ring & R.K. Olson. 2000. Individual differences in gains from computer-assisted remedial reading. *Journal of Experimental Child Psychology* 77(3). 197–235. DOI: 10.1006/jecp.1999.2559.

Sin og *deres* med flertalsantecedenter i KorpusDK

KATRINE ROSENDAL EHLERS

ABSTRACT

Det danske possessive refleksiv *sin* (herunder *sit* og *sine*) har i mindst 800 år primært optrådt med entalsantecedenter og ikke flertalsantecedenter. Det hedder i moderne standarddansk at *Hun kørte hjem i sin bil*, men *Karen og Per kørte hjem i sin deres bil*. Langt overvejende bruges *deres* frem for *sin* når subjektsantecedenten er flertal. Det er dog ikke usædvanligt at høre eller læse *sin* brugt med flertalsantecedent i moderne dansk, også i mere formelle kontekster. I denne artikel undersøger jeg forekomsten af *sin* med flertalsantecedenter i KorpusDK. Jeg bygger min undersøgelse på en manuel gennemlæsning af ca. 55.000 sætninger fra korpusset og kan sige med sikkerhed at meget tæt på alle eksempler på *sin* med flertalsantecedent i KorpusDK er inkluderet i undersøgelsen. Undersøgelsen afdækker først og fremmest at *sin* faktisk optræder med flertalsantecedenter i det relativt formelle skriftsprogskorpus, omend det stadig er *deres* der er langt den hyppigst brugte form. Jeg har undersøgt hvorvidt eksemplerne på *sin* med flertalsantecedent optræder syntaktisk og semantisk som (i) refleksivt *deres*, som (ii) *sin* med entalsantecedent, eller som (iii) *sin* helt egen kategori. Brugen af *sin* med flertalsantecedent skiller sig ud blandt andet i forhold til animathed og distributivitet. Jeg konkluderer at *sin* med flertalsantecedent er en systematisk forekommende variant i korpusset og ikke 'bare' en kongruensfejl.

EMNEORD: possessive refleksiver; KorpusDK; animathed; numerus; distributivitet

1 *SIN* OG *DERES* PÅ DANSK

Dansk har ligesom de andre skandinaviske sprog, og i modsætning til f.eks. engelsk og tysk, et refleksivt possessivpronomen *sin* (med bøjningsformerne *sin*, *sit* og *sine*). For at undgå sammenblanding af det specifikke ord *sin* og kategorien *sin* (*sin*, *sit*, *sine*) bruger jeg termerne *s*-formen og *s*-formerne til at benævne kategorien *sin*, forstået som *sin* i alle tre bøjningsformer. Tilsvarende bruger jeg den ikke helt mundrette betegnelse ikke-*s*-formen til at benævne kategorien med de andre possessive tredjepersonspronomen, f.eks. *hendes* og *deres*.

De refleksive pronomener, som også bl.a. tæller *sig* og *sig selv*, har ikke selvstændig reference, men kræver en *antecedent* som de får deres betydning fra gennem koreference i en syntaktisk relation som kaldes c-kommando. C-kommando er et syntaktisk forhold mellem konstituenten i sætningen, hvor "[h]vis Y er en del af søsterkonstituenten til X, så vil X c-kommandere Y" (Vikner 2013).

- (1) a. [Johan]_{konstituent A} [henter sit barn]_{konstituent B}
 b. [[Johan]_{konstituent A} -s mor]_{konstituent C} [henter sit barn]_{konstituent B}

Umulig læsning af b: Det er Johan der henter sit barn.

Mulig læsning af b: Det er Johans mor der henter sit barn.

En antecedent skal både c-kommandere og være kofererent med et reflektiv for at sætningen er grammatisk. Koreference i *sig selv* er ikke en tilstrækkelig beskrivelse af det forhold, som et reflektiv som *sin* skal have til sin antecedent. Dette illustrerer jeg ved eksempelparret i (1). I (1)a er de to markerede konstituent, *Johan* og *henter sit barn*, søsterkonstituenten. *Sit* indgår i søsterkonstituenten til *Johan* (*Johan* c-kommanderer *sit*) og kan derfor have *Johan* som sin antecedent, dvs. det er Johan der henter sit barn. I (1)b indgår *Johan* i den større konstituent *Johans mor*. Den konstituent der udgør *Johan*, kan nu ikke længere c-kommandere *sit*. Derved er *Johan* ikke længere en mulig antecedent for *sit* (men det er til gengæld *Johans mor* som netop c-kommanderer *sit*). Kombinationen af koreference og kravet om c-kommando kaldes også *binding* i den generative grammatiske tradition. Se Ehlers & Vikner (2017) og Vikner & Ehlers (2017) for en mere detaljeret gennemgang af kravene til det syntaktiske forhold mellem antecedent og reflektiv, og se f.eks. Chomsky (1981) for et hovedværk om emnet.

Den primære pointe for nærværende artikel er at antecedenten for *sin*, *sit* og *sine* skal være i *tredje person ental* for de fleste danske talere, og at kravet om både koreference og c-kommando gælder for alle forhold som jeg beskriver som refleksive. Dette numeruskrav kan ses i kontrasten mellem eksemplerne i (2) og (3).

- (2) a. **Moren**₁ henter **sit**₁ barn.
 b. ? **Moren**₁ henter **hendes**₁ barn.

I (2) er antecedenten entalsordet *moren*, og denne kan binde det reflek-sive pronomener *sit*, men for mange talere ikke det possessive pronomener *hendes*¹. Jeg markerer den reflek-sive relation mellem antecedent og pro-nomen med **fed** og matchende indeks, ₁ ... ₁.

- (3) a. * **Mødrene**₁ henter **sit**₁ barn.
b. **Mødrene**₁ henter **deres**₁ barn.

I (3) er antecedenten flertalsordet *mødrene*. (3)a er markeret som ugram-matisk fordi *s*-formerne i standardbrugen ikke optræder med flertalsan-tecedenter. *Mødrene* kan til gengæld helt uproblematisk være antecedent for *deres*. Standardbrugen – dvs. den brug der forekommer hyppigst – af-hænger altså af antecedentens numerus: Er antecedenten i ental, bruges oftest *s*-formerne, og er antecedenten i flertal, bruges næsten altid *deres*.

Det er ikke et nyt fænomen i dansk at *s*-formerne primært bruges med entalsantecedenter, som det ses i (3), og det omtales jævnligt i den ling-vistiske litteratur som en lille sidebemærkning til omtalen af reflek-siver i almindelighed. Det er bl.a. belyst i Diderichsen (1939) og Ehlers (2020) at *s*-formerne helt tilbage til de første danske håndskrifter blev brugt sådan, og at ikke-*s*-formen (dvs. de historiske bøjningsformer af *deres*) har været den klart mest brugte form i reflek-sive kontekster med fler-talsantecedenter i hele perioden fra da til nu. Der lader ikke til at have været noget udpræget præskriptivt pres i forhold til at anvende *deres* med flertalsantecedenter, hvilket også understøtter at det virkelig ér (måske i stigende grad har været) en form med meget lidt variation i brugen.

Brugen af *s*-former med flertalsantecedent omtales tidligt i den lingvi-stiske litteratur. Pontoppidan (1668, citeret i Diderichsen 1939: 67, som selv henviser til Bertelsens Danske Grammatikker II: 306 og 194) skri-ver at *sig* anvendes på samme måde i ental som i flertal, mens *s*-formerne og *deres* varetager reference til henholdsvis ental og flertal. Rasmus Rask argumenterer i 1820 for at man virkelig burde bruge *s*-formerne med

1 Dette er dog en sandhed med visse modifikationer. F.eks. finder Jensen (2009) en stor andel af eksempler på possessive ikke-*s*-former der bliver brugt reflek-sivt med entalsantecedenter der betegner personer i LANCHART. Et eksempel på dette fra artiklen er *hun lavede simpelt-hen bare om på hendes sprog*, hvor *hendes* anvendes reflek-sivt med *hun* som antecedent. Ehlers (2024) finder også i sit acceptabilitetsstudie at langt de fleste af de 550 deltagere opfatter bundne possessive ikke-reflek-siver som helt normalt dansk.

alle slags tredjepersonsantecedenter, og han gør netop dét selv. Falk & Torp (1900) foreslår at *s*-formerne blev begrænset til entalsantecedenter på grund af tysk indflydelse omkring Reformationstiden, hvilket senere er blevet tilbagevist i bl.a. Diderichsen (1939), da sprogforandringen netop skete tidligere. Mikkelsen (1911) giver flere eksempler på *s*-former med flertalsantecedent fra litteraturen. Erik Hansen (1993: 179) bemærker at brugen af *s*-formerne med flertalsantecedent er i fremgang i moderne dansk. Aage Hansen (1965: 115) noterer at man skal bruge *deres* og ikke *s*-formerne som reflektiv form ved flertalsantecedenter. Jensen (2009: 7) undersøger brugen af *s*-formerne i LANCHART og finder at 7 % af refleksivkonstruktioner med en flertalsantecedent indeholder en *s*-form frem for *deres*. Hansen & Heltoft (2011: 590) giver eksempler på *s*-formerne brugt med flertalsantecedent tilbage til det 13. århundrede. Senest har Nguyen (2024) undersøgt brugen af *s*-formerne i kløvninger, hvor han dog ikke finder nogen eksempler på *s*-former med flertalsantecedent i sit datamateriale.

Det er usædvanligt på tværs af sprog at *s*-formerne stiller et sådant numeruskrav til deres antecedent: I de andre skandinaviske sprog er der ingen tilsvarende krav om antecedentens numerus, og det samme gælder i øvrigt tidligere stadier af dansk (før år 1000). Helt tilbage til de tidligste håndskrifter fra det 13. århundrede findes der dog belæg for at både *s*-formerne og det ikke-possessive reflektiv *sig* overvejende optræder med entalsantecedenter på dansk (Diderichsen 1939, Ehlers 2020). I de seneste 800 år har *s*-formerne og *sig* udviklet sig i forskellige retninger. Brugen af *sig* har ændret sig sådan at *sig* i moderne dansk optræder med både entals- og flertalsantecedenter, hvilket bl.a. kan ses i kontrasten i bibelcitaterne i (4).

- (4) a. Da skiulte **Adam oc hans hustru**₁ **dem**₁ for Guds HERRENS ansigt / blant træerne i haffuen. (Chr. III's Bibel, 1550, 1. Mosebog 3.8)
- b. Da gemte **Adam og hans kvinde**₁ **sig**₁ for Gud Herren mellem havens træer. (Bibelen i autoriseret oversættelse, 1992, 1. Mosebog 3.8)

I Chr. III's Bibel fra 1550 skjuler Adam og hans hustru *dem* (ikke *sig*) fra Gud, mens de i 1992-oversættelsen gemmer *sig*. Ændringen i *sig* blev en-

deligt gennemført i starten af det 20. århundrede i talesproget (Pedersen 2017). *S*-formerne har bibeholdt dette krav om primært at optræde med entalsantecedenter, og en mulig tilsvarende ændring i brugen af *sin*, *sit* og *sine* er altså ikke på samme måde gennemført i nutidsdansk.

I denne artikel undersøger jeg brugen af *sin*, *sit* og *sine* (med og uden flertalsantecedenter) og *deres* (med flertalsantecedenter²) i KorpusDK, som dækker et bredt udvalg af tekster fra årene 1983 til 2002. Formålet med undersøgelsen er at afdække i hvor stort omfang *s*-formerne optræder med flertalsantecedenter i KorpusDK, og hvorvidt de optræder på en måde der syntaktisk og semantisk minder om det reflexive *deres* eller om brugen af *s*-formerne i kontekster med antecedenter der ikke er flertal. Alle eksempler i teksten er taget fra KorpusDK, medmindre andet fremgår.

2 METODEAFSNIT – KORPUSSØGNING, HVORDAN?

Min oprindelige, måske lidt optimistiske, intention med undersøgelsen var at finde og analysere alle forekomster af *s*-former med flertalsantecedent i KorpusDK. *S*-formerne er meget hyppige på dansk og optræder 188.404 gange i KorpusDK. Til sammenligning optræder de possessive tredjepersonspronomener *hans*, *hendes*, *dens*, *dets*, *ens* og *deres* 215.013 gange i KorpusDK samlet set.

2.1 Tre datasæt og søgestrategier

2.1.1 Søgestrategi for *s*-former med flertalsantecedent i KorpusDK

Jeg har måttet lave mit eget søgesoftware³ til KorpusDK for at kunne få adgang til alle sætninger med *sin*, *sit*, *sine* og *deres* i korpusset. De offentligt tilgængelige indgange til KorpusDK, onlineversionen på <https://ordnet.dk/ordnet/korpusdk> og søgemaskinen CoREST, er begrænset til hhv. 5000 og 2000 sætninger per søgning. Med mit software kunne jeg til gengæld på én gang udtrække samtlige sætninger i KorpusDK der indeholder *sin*, *sit*, *sine*

2 Der er en nyere udvikling i dansk (og andre sprog) hvor man anvender *de* hhv. det possessive *deres* som kønsneutrale entalsformer. Denne brug forekommer ikke i mit data-materiale fra KorpusDK, men er blandt andet beskrevet i Miltersen (2018).

3 De omtalte stykker software, eller scripts, er skrevet i programmet R (R Core Team 2021) med starthjælp fra prof. Søren Feodor Nielsen til at lave det første simple script til at udtrække *sin* fra en enkelt tekstfil. Koden til de forskellige scripts er tilgængelig i Ehlers (2024: 336–338). De efterfølgende scripts som jeg selv har skrevet med udgangspunkt i Feodors kode, er lavet til at udtrække sætninger fra meget store datamængder, da offlineversionen af KorpusDK består af to gange 10.000 .txt-filer.

og *deres*. Jeg har brugt offlineversionen af KorpusDK⁴ til dette formål. Korpusset er det samme som det man har adgang til gennem CoREST, men jeg har altså brugt en anden ”søgemaskine” i form af mit eget software.

Jeg gennemlæste samtlige sætninger i KorpusDK hvor *s*-formerne optræder i en sætning som indeholder et flertalsord der står før refleksivet⁵. Det svarer til 55.880 sætninger. Ud af disse kunne langt størstedelen af eksemplerne frasorteres ved manuel gennemgang, nemlig de 52.520 sætninger hvor antecedenten for *s*-formen entydigt var i ental. De tiloversblevne 3360 finsorterede jeg ud fra de udelukkelseskriterier som er nærmere beskrevet i Ehlers (2024: 183–190). Jeg har blandt andet udelukket de eksempler hvor *sin*, *sit* eller *sine* optræder i en fast vending hvor kun *s*-formen er mulig (f.eks. er *i sin tid* som fast vending sorteret

4 Offlineversionen er tilgængelig gennem Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, <https://korpus.dsl.dk/resources/details/korpusdk.html>, hvor adgang kan gives til forskningsformål.

5 Bedømmeren pointerer meget rigtigt at denne søgestrategi udelukker relevante eksempler som *På sin/deres bryllupsdag fik de besøg af venner og familie*. Det udelukker også f.eks. kløvninger, som f.eks. *Det var fra sine østafrikanske kystforter, at tyskerne ekspanderede mod vest* som faktisk optræder i KorpusDK, og som jeg senere har fundet frem til ved at søge specifikt efter kløvninger af denne slags.

Min søgestrategi er valgt med et sigte på at formindske antallet af falske positive, dvs. sætninger hvor der er et flertalsord som ikke er antecedent for en *s*-form. I datasættet med *s*-former med entalsantecedenter som beskrives senere i artiklen, har jeg ikke begrænset antecedentens placering tilsvarende, så dér er fordelingen af f.eks. topikaliserede *s*-former formentlig mere repræsentativ. Her finder jeg 21 eksempler på en *s*-form der står foran sin antecedent. Der er 495 sætninger i dette datasæt, svarende til 40 % af datasættet med *s*-former med flertalsantecedent. Hvis vi antager at de 21 eksempler er nogenlunde repræsentative når man ikke specifikt udelukker eksempler hvor *s*-formen står før sin antecedent, burde jeg derfor kunne finde ca. 52 (21/40*100) eksempler hvor en *s*-form står før sin flertalsantecedent. Jeg har 5 eksempler i mit datasæt hvor en *s*-form står før sin flertalsantecedent. Det betyder at min søgning dermed udelukker ca. 47 relevante eksempler.

I KorpusDK finder jeg 118.936 sætninger der både indeholder en *s*-form og et flertalsord. Ved at vælge en søgestrategi hvor flertalsordet står før en *s*-form endte jeg med manuelt at gennemlæse de førnævnte 55.880 sætninger, hvilket er 63.056 sætninger mindre end hvis jeg ikke havde valgt denne søgestrategi. Hvis resultatet af at læse cirka 60.000 sætninger mere ville være omtrent 47 relevante eksempler, står jeg helhjertet ved den valgte søgestrategi. En interessant opfølgende undersøgelse kunne derfor være at undersøge forekomsten af topikaliseringer og kløvninger af *sin* med flertalsantecedent specifikt. Konstruktionen kløvning er interessant ved at et udkløvet (typisk nominalt) led kan indeholde refleksivt anvendte *s*- og ikke-*s*-former (fx *Det var deres/sine noter eleverne smed på bålet efter eksamen*). Nguyen (2024) behandler kløvninger af refleksiver og finder selv 0 eksempler med *sin* med flertalsantecedent i sit data.

Søgestrategien udelukker også flertalsantecedenter som udgøres af to koordinerede entalsord (*Hans og Grete finder sit hus igen* som et tænkt eksempel). Dette har jeg rådet bod på ved en senere specifik søgning, så disse ér inkluderet i datasættet.

fra fordi *i deres tid* ikke forekommer i samme betydning, men *have sin pris* er i datasættet fordi *have deres pris* også forekommer med tilsvarende betydning). Jeg har også udelukket alle eksempler med konstruktionen *hver sin (hver(t) sit, hver sine)*, da disse udelukkende optræder med flertalsantecedenter. Med denne finsortering fandt jeg 1218 reelle eksempler på *s*-former med flertalsantecedent i KorpusDK. Dette datasæt har jeg kodet manuelt. Sætningerne er kodet efter de kategorier som fremgår af afsnit 3 nedenfor, bl.a. subjektstype og numerus af refleksivobjektet, dvs. det nominal som *s*-formerne indleder.

2.1.2 Søgestrategi for deres med flertalsantecedent og sin med entalsantecedent i KorpusDK

Jeg ville gerne undersøge hvorvidt eksemplerne på *s*-former med flertalsantecedent i KorpusDK optræder syntaktisk og semantisk som (i) refleksivt *deres*, som (ii) *s*-formerne med entalsantecedent, eller som (iii) *deres* helt egen kategori. Af denne årsag har jeg lavet to andre, mindre datasæt: (a) ét med 495 tilfældigt udvalgte sætninger fra KorpusDK med *s*-former med entalsantecedenter⁶ og (b) ét med 1152⁷ sætninger med refleksivt *deres* fra KorpusDK. Jeg omtaler i det følgende datasættene (a) og (b) som *standardformerne*⁸. Begge datasæt har jeg kodet manuelt med de samme kategorier som for *s*-formerne med flertalsantecedent. De to

6 Helt specifikt er datasæt (a), de 495 sætninger, eksempler på *s*-former med *ikke-flertalsantecedenter*. Jeg skriver *s*-former med *entalsantecedent* i teksten af hensyn til læsevenligheden, men i den gruppe inkluderer jeg f.eks. *man* som ikke er entydigt ental (jf. Hansen & Heltoft 2011: 589 at "*man* forbindes ofte med pluralisprædikativ"), kollektiver som *EF* og *Københavns politi*, og subjektsnominaler med *hver* (*hver generation*, *hver egn*) som også alle kan optræde med prædikativer i både ental og flertal.

7 Eksemplerne på *deres* er fundet på samme måde som eksemplerne med *s*-former med flertalsantecedent. Jeg har først udtrukket samtlige sætninger med *deres* i KorpusDK. Herefter har jeg lavet en ny fil med alle de sætninger som indeholder et flertalsord som står før *deres*. Herefter har jeg taget et tilfældigt udsnit på 10 % af sætningerne ved hjælp af et Python-script. Dette udsnit på 10 % har jeg gennemlæst for at fjerne alle eksempler på ikke-refleksivt *deres*. Af denne fil har jeg derefter taget 1200 tilfældigt udvalgte sætninger for nogenlunde at matche antallet i datasættet med *s*-former med flertalsantecedent. 48 af disse måtte sorteres fra, f.eks. fordi sætningen ved grundigere gennemlæsning viste sig ikke at være klart refleksiv alligevel, hvorfor jeg ender med de 1152 eksempler.

8 Ordet *standardformen* skal forstås som en modsætning til brugen af *s*-formerne med flertalsantecedent, hvilket stadig er langt fra en almindelig variant. Brugen af ordet *standard* skal ikke forstås præskriptivt, men simpelthen som en konstatering af at langt den hyppigste brug af *s*-formerne er med antecedenter der ikke er i flertal, og at *deres* langt overvejende bliver brugt som refleksiv når antecedenten er i flertal.

datasæt som nævnes her, er meget små udsnit af den samlede mængde eksempler på *s*-former med entalsantecedenter (omtrent 188404 – 1218 = 187186 eksempler på *s*-former med entalsantecedent) og reflektivt *deres* (omtrent 52468 eksempler i KorpusDK⁹).

3 RESULTATER

I de følgende afsnit søger jeg at besvare nedenstående to forsknings-spørgsmål:

- (5) a. Hvor hyppigt optræder *s*-formerne med flertalsantecedent i KorpusDK?
- b. Opfører *s*-formerne med flertalsantecedent sig syntaktisk og semantisk som standardformerne, dvs. *s*-formerne med entalsantecedenter og *deres* med flertalsantecedenter?

Jeg beskriver en syntaktisk eller semantisk faktor som datasættet er kodet for, i hvert underafsnit nedenfor. Jeg giver eksempler fra datasættet for at illustrere kategorierne og viser den numeriske fordeling i korpusset. Jeg sammenligner tallene for *s*-formerne med flertalsantecedent med tilsvarende datasæt med *deres* med flertalsantecedent og *s*-formerne med entalsantecedent. Det er vigtigt at holde sig for øje at tallene ikke er sammenlignelige i størrelsesorden, men kun som relative fordelinger.

3.1 Semantiske og syntaktiske faktorer

3.1.1 Antecedentstype (fuldt nominal eller pronomenen)

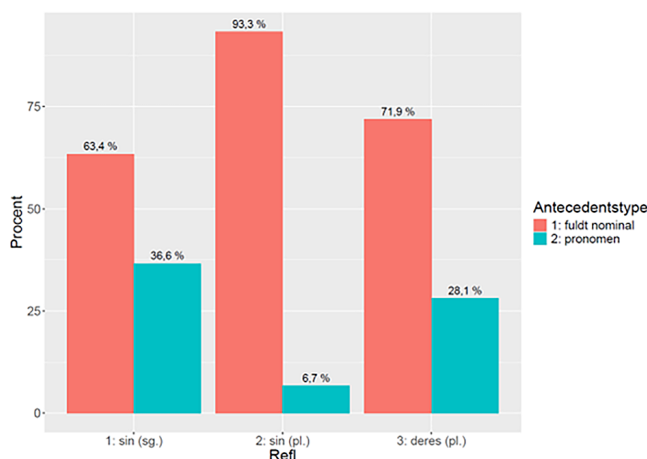
Jeg har kodet antecedenterne i datasættene i forhold til hvilken slags nominal de består af. Jeg skelner mellem pronominal antecederter (herunder de kvantitative pronomener *alle* og *begge*) som *de*, *begge* og *dem* i (6)a–c og fulde nominale antecederter som *pigerne* i (6)d og *kortenes motiver* i (6)e.

9 Det specifikke antal refleksive *deres* i KorpusDK er nødvendigvis en approksimation: Jeg har taget antallet af refleksive *deres* i mit udsnit af 10 % som nævnt i forrige fodnote og ganget med 10 for at få et bud på det samlede antal i KorpusDK. Det er begrænset på samme måde som antallet af *s*-former med flertalsantecedent af at det ikke inkluderer sætninger hvor *deres* står før sin flertalsantecedent i sætningen.

- (6) a. ... og **de**₁ har derfor fået **sin**₁ egen side.
 b. ... og **begge**₁ så **sin**₁ egen frygt genspejlet i den andens øjne.
 c. For han er blandt **dem**₁ der i dag holder **sin**₁ mund.
 d. **Pigerne**₁ har vundet **sine**₁ to hidtidige udekampe i turneringen.
 e. **Kortenes motiver**₁ udtrykker med **sine**₁ kønne og varme farver ...

Figur 1 illustrerer fordelingen af pronominalte antecedenter i forhold til nominale antecedenter i de tre grupper i KorpusDK.

FIGUR 1. FORDELING AF SÆTNINGER I FORHOLD TIL ANTECEDENTSTYPE I DE TRE DATASÆT: FULDT NOMINAL (RØD) ELLER PRONOMEN (BLÅGRØN)

Første søjlepar repræsenterer datasættet med *s*-former med entalsantecedenter. Andet søjlepar repræsenterer datasættet med *s*-former med flertalsantecedenter. Tredje søjlepar repræsenterer datasættet med *deres* med flertalsantecedenter. De tre datasæt er statistisk signifikant forskellige på denne parameter: χ^2 (df = 2) = 261,26, $p < 0,0001$. De to datasæt med standardformer er statistisk signifikant forskellige fra hinanden, også selv om forskellene ikke synes så store: χ^2 (df = 1) = 11,209, $p = 0,0008$.

S-formerne med entalsantecedenter optræder meget som reflektivt *deres*: Omtrent to tredjedele af eksemplerne (hhv. 63,8 % og 71,9 %) har nominale antecedenter, og den sidste tredjedel har pronominalte antecedenter. Gruppe 2 med *s*-former med flertalsantecedenter har en meget anderledes fordeling med 93,3 % nominale antecedenter og kun 6,7 % pronominalte antecedenter. *S*-formerne optræder altså meget oftere med flertalsantecedent når denne er et fuldt nominal, frem for når denne er et pronomen.

3.1.2 Numerus af nominalet der indeholder refleksivet

På sproget.dk fremgår det at brugen af *s*-formerne med flertalsantecedent virker mere acceptabel når *s*-formerne selv er en del af et nominal i flertal, dvs. når formen er *sine* frem for *sin* eller *sit*¹⁰. Der står specifikt at "[t]endensen [til *sine*] er især stærk hvis objektet (genstandsleddet) er i pluralis ... Efter hovedreglen er *deres* det korrekte..." Dette er både en beskrivelse af faktisk sprogbrug og en præskriptiv kommentar om rigtigt og forkert sprogbrug henvendt til den måske usikre sprogbruger, og som altså understreger at *deres* i hvert fald er korrekt. Eksemplerne i (7) viser forekomster af *s*-former som har en flertalsantecedent, og som yderligere er indeholdt i et entalsnominal.

- (7) a. **Alt for mange**₁ undlader at pleje **sin**₁ krop ...
- b. ... så **hundeejere**₁ kan tage **sin**₁ hund med ...
- c. ... så vi tror at **nordjyderne**₁ med opbakning fra **sit**₁ store publikum klarer opgaven.
- d. **Bombardementerne**₁ går ind i **sit**₁ sjette døgn.

Eksemplerne i (8) viser forekomster af *sine* med flertalsantecedent.

- (8) a. ... er **skuespillerne**₁ tvunget til at indtage **sine**₁ måltider på offentlige restauranter ...
- b. Mens **de øvrige syv regioner**₁ skal lave **sine**₁ daglige 25 minutters fjernsyn året rundt ...
- c. **Alle krige**₁ har **sine**₁ årsager og konsekvenser.
- d. **Anders Westers forældre**₁ har netop udlejet **sine**₁ herlige træningsfaciliteter ...

De to eksempler i (9) viser at *deres* kan bruges som refleksivt pronomen både i entals- og flertalsnominaler. Formen på *deres*, i modsætning til de tre bøjningsformer af *sin*, er invariant, dvs. uafhængig af numerus på det nominal som det er indeholdt i.

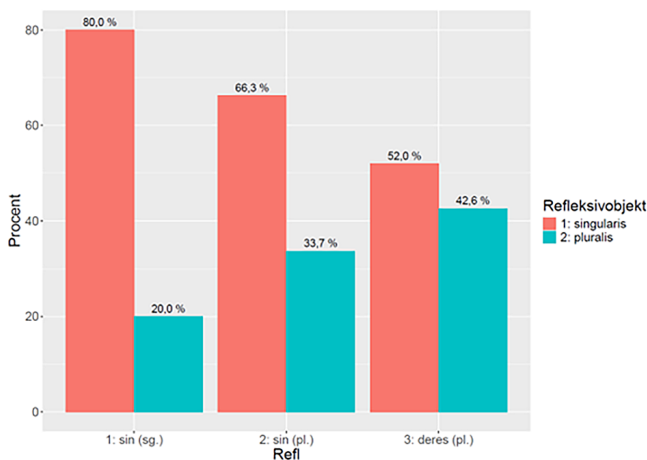
¹⁰ https://sproget.dk/raad-og-regler/typiske-problemer/hans-hendes-eller-sin/hans-hendes-sin-uddybning/#subjekt_i_pluralis

- (9) a. **Alkoholikerne**₁ har **deres**₁ eget territorium på pladsen.
 b. **Mange forældre**₁ har svært ved at bede **deres**₁ børn om penge.

Uformelle acceptabilitetsvurderinger fra lingvistikolleger og studerende peger på at sætningerne med flertalsantecedenter for *sin/sit* i (7) er mindre acceptable end sætningerne i (8), hvor *sine* henviser til en flertalsantecedent. Sætningerne i (9) er helt acceptable. Spørgsmålet er så hvorvidt korpusdataene understøtter disse uformelle vurderinger af at *sine* med flertalsantecedent er relativt mere acceptabelt end *sin/sit* med flertalsantecedent.

Tallene for de tre datasæt er visualiseret side om side i figur 2. Søjlerne viser forekomsten af *sin* og *sit* (entalsformerne) i forhold til *sine* (flertalsformen) for *s*-formen med entalsantecedenter og *s*-formen med flertalsantecedenter, samt fordelingen af *deres* i entals- og flertalsnominaler (eksempler med uklart numerus, f.eks. *deres (ene) får* og *deres (mange) får* er ikke inkluderet, hvorfor tallene for *deres* ikke summerer op til 100 %).

FIGUR 2. FORDELING AF SÆTNINGER I FORHOLD TIL NUMERUS AF REFLEKSIVOBJEKTET I DE TRE DATASÆT: ENTAL (RØD) ELLER FLERTAL (GRØN)

Første søjlepar repræsenterer datasættet med *s*-formerne med entalsantecedenter. Andet søjlepar repræsenterer datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedenter. Tredje søjlepar repræsenterer datasættet med *deres* med flertalsantecedenter. De tre datasæt er statistisk signifikant forskellige på denne parameter: χ^2 (df = 2) = 96,644, $p < 0,0001$.

S-formerne med flertalsantecedent optræder oftere i entalsnominaler (som hhv. *sin* og *sit*) end i flertalsnominaler (som *sine*). Det kunne dog i princippet stadig være tilfældet at *sine* alligevel forekommer hyppigere end *sin/sit* i forhold til hvor hyppigt entalsnominaler generelt optræder i forhold til flertalsnominaler i KorpusDK. Entalsnominaler er langt hyppigere end flertalsnominaler i korpusset i almindelighed: 71 % af alle nominaler med numerusmarkering er markeret som ental¹¹, og 29 % er markeret som flertal¹². For *s*-formerne med entalsantecedenter er fordelingen sådan at 80 % af alle forekomster udgøres af entalsformerne, enten *sin* eller *sit*. De resterende 20 % er flertalsformen *sine*. Dette betyder at der er cirka 9 procentpoint flere eksempler på *s*-formerne i et entalsnominal end tallene for entals- og flertalsformer i korpusset generelt ville give anledning til.

Sin og *sit* optræder oftere med flertalsantecedenter (66,3 % af tilfældene) end *sine* gør (33,7 % af tilfældene). Hvis man sammenligner disse tal med tallene for *s*-formerne med entalsantecedenter, er det dog tydeligt at *sine* optræder noget hyppigere med flertalsantecedenter, nemlig 13,7 procentpoint oftere (33,7 % *sine* med flertalsantecedenter i forhold til 20 % *sine* med entalsantecedenter). *Sine* forekommer også lidt hyppigere med flertalsantecedenter end man kunne forvente hvis det bare fulgte antallet af flertalsord i korpusset, hvor cirka 29 % af korpussets numerus-taggede ord er i flertal. Det virker altså til at *s*-formerne med entalsantecedenter forekommer ekstra hyppigt i entalsnominaler – i forhold til korpusset generelt – mens *s*-formerne med flertalsantecedenter forekommer i flertalsnominaler lidt oftere end man kunne forvente hvis det bare fulgte fordelingen af entals- og flertalsnominaler i korpusset.

Til slut kan det noteres at reflektivt *deres* er stærkt favoriseret i flertalsnominaler, både i forhold til *s*-formerne og i forhold til korpusset generelt. Mindst 42,6 % af korpussets eksempler på reflektivt *deres* optræder i flertalsnominaler, hvilket er 9 procentpoint mere end de 33,7 % flertalsnominaler for *s*-formerne med flertalsantecedent. *S*-for-

11 Søgstring: [pos="N" & morph="*_S_.*"] med 8.370.355 forekomster, 71 % af 8.370.355+3.344.749.

12 Søgstring: [pos="N" & morph="*_P_.*"] med 3.344.749 forekomster, 29 % af 8.370.355+3.344.749.

merne med flertalsantecedent optræder altså tilsyneladende som en mellemting mellem *s*-formerne med entalsantecedenter og reflektivt *deres*: *S*-formen er ikke så stærkt favoriseret i flertalskontekster som reflektivt *deres*, men stadig noget mere end *s*-formen med entalsantecedenter. Dette modsiger altså lidt de indledende mere eller mindre præskriptive beskrivelser på sproget.dk af at *s*-formerne er mere acceptable med flertalsantecedenter når reflektivformen er *sine* frem for når formen er *sin* eller *sit*. Brugen af *s*-formen med flertalsantecedenter følger nogenlunde fordelingen af entals- og flertalsnominaler i korpusset generelt, hvorfor der ikke er belæg i KorpusDK for at sige at brugen af *sine* er påfaldende mere hyppig end *sin* og *sit* med flertalsantecedenter. Sammenligner man med *deres*, ses det at reflektivformen *deres* til gengæld faktisk optræder påfaldende mere hyppigt i flertalsnominaler end fordelingen af entals- og flertalsnominaler i korpusset ellers ville lægge op til.

3.1.3 Sætningskompleksitet

Korpusdataene er kodet i forhold til sætningskompleksitet som simple og komplekse sætninger. Simple sætninger er dem hvor det øverste led i den reflektive kæde og det reflektive pronomen optræder i samme minimale sætning. Eksempler på dette kan ses i (10).

- (10) a. ... det var som om **hans hænder**₁ levede **sit**₁ eget liv ...
 b. ... hvordan **FN-styrkerne**₁ kan udføre **sin**₁ opgave mere rationelt.
 c. **Alle instrumenter**₁ har **sine**₁ kendetegn og sine svagheder ...
 d. ... før **andre**₁ har sagt **sin**₁ mening.

Komplekse sætninger er de sætninger som består af (mindst) en matrix-sætning med (mindst) en indlejret sætning, hvor den indholdsbærende antecedent er indeholdt i matrixsætningen og det reflektive pronomen

er i den indlejrede sætning. I disse sætninger kan den lokale antecedent være et underforstået nulssubjekt¹³ (skrevet **0**), som det er tilfældet for eksemplerne med indlejrede infinitivsætninger i (11).

- (11) a. ... og tvang **tre regioner**₁ til [_{inf-sætning} **0**₁ at tilpasse **sine**₁ love til forfatningen].
 b. ... men **gæsterne**₁ formåede ikke [_{inf-sætning} **0**₁ at omsætte **sine**₁ mange dødbolde] ...

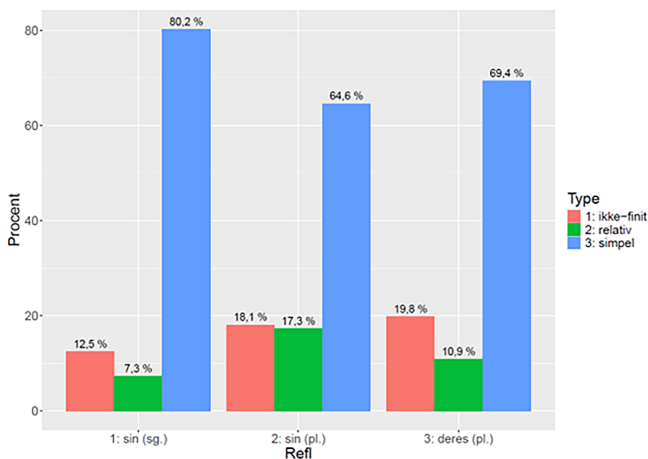
En anden kategori af komplekse sætninger med refleksiver er hvor refleksivet er indeholdt i en relativsætning som lægger sig til den indholds-bærende antecedent.

- (12) a. **Værker**₁ [_{relativsætning} **0**₁ der **t**₁ inddrager **sin**₁ beskuer].
 b. ... og **dem**₁ [_{relativsætning} **0**₁ der **t**₁ har **sin**₁ ansættelse hos privatbanerne].

Den lokale antecedent er det underforståede nulssubjekt i relativsætningen, og *der* kan defineres som en form for relativkonjunktion (se Vikner 1991 og 1999 for versioner af denne analyse og f.eks. Hansen & Heltoft 2012: 1522 for en alternativ analyse hvor *der* i relativsætninger ses som ”et særtilfælde af subjektssvikaren *der*[...]”). Dette nulssubjekt korefererer med den indholds-bærende flertalsantecedent, hhv. *værker* og *dem*, og fungerer som syntaktisk repræsentant for dem inden i relativsætningen. Eksemplerne i (12) illustrerer denne slags komplekse sætninger med indlejrede refleksiver med flertalsantecedent uden for relativsætningen.

13 Dette nulssubjekt betegnes typisk PRO. Det fungerer som et ”usynligt subjekt”, som har et semantisk indhold (f.eks. *dem der tilpasser* i (11)a, som er koreferent med *tre regioner*) men intet fonetisk indhold. Ehlers (2024: 92–93) behandler PRO som et subjekt for de danske refleksiver i sætninger uden eksplicit subjekt.

FIGUR 3. SÆTNINGSKOMPLEKSITET: ANDEL AF *s*-FORMERNE HHV. *DERES* INDEHOLDT I EN INDLEJRET IKKE-FINIT SÆTNING (RØD), EN RELATIVSÆTNING (GRØN) ELLER EN SIMPEL SÆTNING (BLÅ)

Første søjlegruppe repræsenterer datasættet med *s*-formerne med entalsantecedenter. Anden søjlegruppe repræsenterer datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedenter. Tredje søjlegruppe repræsenterer datasættet med *deres* med flertalsantecedenter. De tre datasæt er statistisk signifikant forskellige på denne parameter: χ^2 (df = 4) = 56,85, $p < 0,0001$.

Figur 3 illustrerer fordelingen af simple og komplekse sætninger i de tre grupper af data. I det datasæt som indeholder eksempler på *s*-formerne med entalsantecedenter, er 80 % af sætningerne simple. I datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedent er der ca. 15 procentpoint færre sætninger med *s*-former i en simpel sætning, nemlig 64,6 %. Datasættet med *deres* med flertalsantecedent indeholder 69,4 % simple sætninger. De to datasæt med flertalsantecedenter indeholder ca. samme mængde sætninger hvor det reflektive pronomen er i en indlejret ikke-finit sætning. Datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedent skiller sig ud ved at have en noget højere andel af indlejrede relativsætninger end de to andre grupper. Denne højere andel af relativsætninger kommer af at *s*-formerne med flertalsantecedent optræder i en speciel slags partitiv relativsætning som slet ikke forekommer i datasættet med *deres* med flertalsantecedenter.

Datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedent indeholder 46 eksempler på sætninger der indeholder en partitiv direkte efterfulgt af en relativsætning. Det svarer til 22 % af alle relativsætninger i datasættet.

Disse sætninger har typisk formen *en af dem der ...* eller *en af de (få) X der ...* hvor X er et substantiv i flertal. Relativsætningen kan enten tolkes som om den modificerer den fulde partitiv, *en af dem*, eller som om den bare modificerer flertalsordet, *dem* eller X. Jeg har markeret den formentligt intenderede antecedent med understregning.

- (13) a. Han er **en af de få præster i landet_i**, som må sejle for at komme frem til **sin_i** kirke.
 b. Finn Danbo er **en af dem_i**, der lever af **sit_i** keyboard.
 c. **En af narkomanerne_i** der ikke kunne betale **sin_i** gæld er fundet nøgen i en skov ...

(13)a,b er eksempler der er bibeholdt i datasættet som relevante eksempler på *sin* og *sit* med flertalsantecedent. Med disse mener jeg at det er mest oplagt at tolke flertalsudtrykkene (hhv. *de få præster i landet* og *dem*) som antecedent for *s*-formen fordi det i begge tilfælde læses som en distributiv relation: Flere præster er tilknyttet hver sin kirke på hver sin ø (ikke én præst til én kirke på én ø), flere musikere lever af hver sit keyboard (ikke én musiker til ét keyboard). (13)c er et eksempel på en sætning med samme struktur som jeg har udelukket fra datasættet. I det og lignende, også udelukkede, eksempler er det mere oplagt at tolke hele partitivstrukturen (her *en af narkomanerne*) som antecedenten, fordi kontekst og indhold gør det klart at det nok er én narkoman der har gæld og er fundet nøgen i en skov.

Eva Skaft Jensen (pers. komm.) har foreslået at denne partitivkonstekst kunne være en *bridging context* for en sprogforandring hvor *s*-formerne optræder tiltagende hyppigt med flertalsantecedenter. *Bridging contexts* er udtryk som kan være kompatible med både den 'nye' og den 'gamle' anvendelse af et lingvistisk element og på den måde danne bro til en udvikling i sproget hvor den nye form bliver den fremherskende med tiden (Larrivée & Kallel 2020). Det er værd at bemærke at lignende eksempler slet ikke optræder med *deres* i det datasæt som jeg har kodet. Det er muligt at finde lignende eksempler med *deres* i hele KorpusDK, men det kræver at man søger meget specifikt efter dem fordi de netop er så sjældent brugt med *deres*. Jeg viser eksempler på *deres* i denne partitivkonstruktion i (14).

- (14) a. ... endelig har vi fået hapset en af **dem**₁, der ødelægger Statens ejendom med **deres**₁ beskidte skriverier.
- b. FBU-formanden er en af **de fire**₁, der har meddelt **deres**₁ kandidatur i formandskapløbet.
- c. ... var Miller en af **de 15 mordere**₁, som fra **deres**₁ skjul bag en varevogn fyrede løs på demonstrationen.

Sætningerne er ikke umiddelbart tvetydige når den refleksive form er *deres*, fordi dét ord specifikt indikerer flertal i alle eksemplerne fra KorpusDK. Antecedenten er flertalskonstruktionen og ikke hele *en af X*-konstruktionen. Den meget højere forekomst i datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedent kunne netop underbygge dette som en *bridging context* fordi tvetydigheden i eksemplerne med *s*-former tillader en tolkning der både kan understøtte den nye (*s*-formerne brugt med tredjepersonsantecedenter uanset numerus) og den gamle form (*s*-formerne brugt med entalsantecedenter og *deres* brugt med flertalsantecedenter).

3.1.4 Animathed

Jeg har kodet datasættene i forhold til hvorvidt antecedenten er animat eller ej. Andre forskere har undersøgt sammenhængen mellem refleksivbrug og animathed på dansk og flere andre sprog: Jensen (2009: 7) finder en statistisk signifikant forskel i anvendelsen af refleksivpronomen med antecedenter der er hhv. personer og ikke-personer, hvor der med ikke-personer i højere grad, relativt set, anvendes de refleksive *s*-former. Lødrup (2009: 124) finder omvendt at ikke-animate subjekter kan binde ikke-refleksive pronomener (ikke-*s*-former) lokalt på norsk, hvilket ellers normalt ikke er gangbart. Tang (1989) viser at det kinesiske pronomen *ziji* kun kan bruges refleksivt med animate antecedenter. Reuland & Zubkov (2022) finder for russisk at ikke-animate antecedenter kun kan binde refleksiver lokalt (og altså ikke binde dem ikke-lokalt), og at ikke-animate flertalsantecedenter altid skal tolkes som distributiver.

Jeg har kun skelnet mellem animate og ikke-animate antecedenter i min kodning af dataene, og jeg skelner dermed ikke mellem f.eks. menneskelige og ikke-menneskelige animate antecedenter. Eksemplerne i

(15) viser sætninger med animate flertalsantecedenter: sølvmåger, folkevalgte og børn.

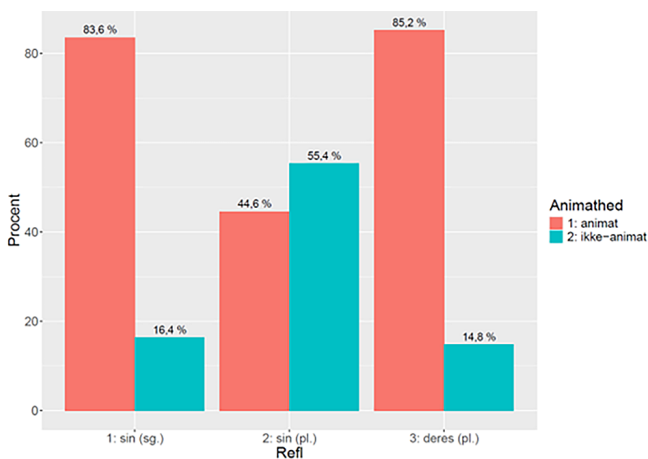
- (15) a. ... det gælder også for **sølvmåger**₁ som tager **sin**₁ del af ællingerne.
b. Når **vore folkevalgte**₁ ikke lytter til **sine**₁ vælgere ...
c. ... at **børn**₁ har en god kontakt med **sine**₁ forældre ...

Eksemplerne i (16) har ikke-animate flertalsantecedenter. Jeg regner virksomheder og lignende organiserede samlinger af mennesker med som ikke-animate, siden organisationen som helhed må betegnes som ikke-animat. Hvis det er tydeligt at sætningen f.eks. henviser til virksomhedens medarbejdere, har jeg kodet antecedenten som animat.

- (16) a. ... og **gennemtænkte sjove film**₁, der henter **sin**₁ humor i nuet.
b. ... hvorvidt **digtene**₁ kan have **sin**₁ oprindelse længere syd på ...
c. Nu kan **industriens virksomheder**₁ teste **sine**₁ ufaglærte medarbejdere ...
d. Men **sanktioner**₁ har **sin**₁ pris ...

Figur 4 viser fordelingen af animate og ikke-animate antecedenter i de tre datasæt.

FIGUR 4. FORDELINGEN AF ANIMATE OG IKKE-ANIMATE ANTECEDENTER I DE TRE DATASÆT

De røde søjler er procentdelen af sætninger med animate antecedenter, og de blågrønne søjler er procentdelen af sætninger med ikke-animate antecedenter. De tre datasæt er statistisk signifikant forskellige på denne parameter: χ^2 (df = 2) = 517,15, $p < 0,0001$. De to datasæt med standardformer, dvs. *s*-formerne med entalsantecedenter og *deres* med flertalsantecedenter, er ikke statistisk signifikant forskellige fra hinanden: χ^2 (df = 1) = 0,57313, $p = 0,449$. Statistikken underbygger dermed det klare indtryk fra grafen, nemlig at det er fordelingen af animathed inden for datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedenter der skiller sig ud.

Datasættet med *s*-former med flertalsantecedent er meget åbenlyst forskelligt fra de to andre i fordelingen af animate hhv. ikke-animate antecedenter. De to datasæt med *s*-former med entalsantecedenter og *deres* med flertalsantecedenter indeholder begge langt overvejende animate antecedenter (83–85 % af tilfældene) og tilsvarende færre ikke-animate antecedenter (15–17 % af tilfældene). Denne fordeling er nærmest vendt på hovedet i datasættet med *s*-former med flertalsantecedenter, hvor størstedelen (55 %) af eksemplerne er ikke-animate. Det lader altså til at *s*-formerne er langt mere tilbøjelige til at blive anvendt med en flertalsantecedent hvis denne antecedent er ikke-animat. Både animate og ikke-animate flertalsantecedenter optræder hyppigst med *deres* som refleksivform i korpusset fordi det refleksive *deres* er så meget mere frekvent end *s*-formerne med flertalsantecedent, men den relative fordeling af animate og ikke-animate flertalsantecedenter er altså meget forskellig i de to datasæt med flertalsantecedenter.

Den litteratur der citeres ovenfor, peger i flere forskellige retninger i forhold til hvordan ikke-animate antecedenter kobles sammen med

s-formerne. Jeg mener at resultaterne fra Jensen (2009) peger i samme retning som de data jeg har fremlagt her, i og med at det netop her også er ved de ikke-animate antecedenter at *s*-formerne bruges hyppigere. Det lægger sig også op ad Diderichsen (1939: 91), som bemærker en tendens til at lade genus gå forud for refleksivbrugen, dvs. en tendens til at bruge *hans* eller *hendes* frem for *s*-formerne i det tilfælde hvor antecedenten er han- eller hunkøn og dermed er animat. De ikke-animate antecedenter har netop ikke noget udtrykt naturligt genus, hvorfor brugen af *s*-formerne også med ikke-animate flertalsantecedenter lader til at være mere mulig end med kønnede antecedenter.

3.1.5 Antecedenter med sideordnede led

De to datasæt med flertalsantecedenter er kodet i forhold til hvorvidt refleksivets antecedent udgøres af en sideordnet konstruktion, *X og Y (og...)*, hvor *X* og *Y* typisk er nominaler. Jeg har desuden kodet for hvorvidt de sideordnede led er ental eller flertal (eller en blanding af de to). (17) viser eksempler hvor antecedenten består af to sideordnede entalsnominaler.

- (17) a. ... så **bestanden og dens afkom**₁ sikres i **sin**₁ eksistens.
 b. ... også **lønmodtageren og den lille landmand**₁ skal have **sin**₁ retmæssige del ...
 c. ... men et **land og en regering**₁ skal dømmes på **sine**₁ handlinger ...

Antecedenter med mindst ét sideordnet led i ental og mindst ét i flertal kodes som *mix*. Eksemplerne i (18) viser eksempler på *mix*-antecedenter.

- (18) a. **Kampen og blodsudgydelserne**₁ sætter **sine**₁ tydelige spor i Jonatan ...
 b. ... og **både husholdningerne og industrien**₁ har øget **sin**₁ andel.
 c. ... at **visionerne og selvrealisationen**₁ har **sine**₁ bedste vækstvilkår ...

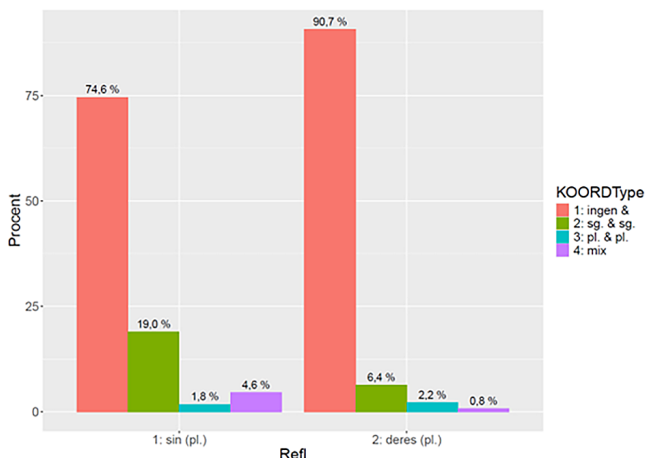
Eksemplerne i (19) er den sidste kategori som består af antecedenter kun med sideordnede flertalsled.

- (19) a. **Flosklerne og klicheerne**₁ taler **sit**₁ eget sprog om ...
 b. ... men **tidligere rygskader og benskader**₁ har åbenbart krævet **sit**₁.
 c. ... om **hjerteløse mødre og tåbelige fædre**₁ som ikke forstod små børns sande behov og kun tænkte på **sit**₁ eget.

Min arbejdshypotese for denne kategori af antecedenter var at datasættet med *s*-former med flertalsantecedenter ville indeholde en relativt højere andel af antecedenter med (et eller flere) sideordnede entalsled end datasættet med *deres* med entalsantecedenter. Tanken bag denne hypotese er at et entalsled i en antecedent med sideordnede led kunne foranledige sprogbrugeren til at danne kongruensen bare med entalsleddet og dermed gøre brugen af *s*-formen mere oplagt end hvis der ikke havde været et entalsled.

Den faktiske fordeling i de to datasæt underbygger denne hypotese. Den er illustreret som to sæt søjlediagrammer i figur 5, ét sæt for *s*-formerne med flertalsantecedent og ét sæt for *deres* med flertalsantecedent. Datasættet med *deres* har 9,3 % sætninger hvor antecedenten består af sideordnede led. Datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedent har hele 25,4 % sætninger hvor antecedenten består af sideordnede led. Denne forskel er primært en konsekvens af en noget højere relativ frekvens af antecedenter med sideordnede entalsled i datasættet med *s*-former med flertalsantecedent. 19 % af de sideordnede antecedenter er entalsled, og 4,6 % indeholder mindst ét entalsled (*mix*-led). Til sammenligning indeholder *deres*-datasættet kun 6,4 % sideordnede entalsled og 0,8 % *mix*-led. De to grupper indeholder omtrent samme mængde antecedenter med sideordnede flertalsled, nemlig 1,8 % i *s*-forms-datasættet og 2,2 % i *deres*-datasættet. Den afgørende forskel er altså helt klart mængden af sideordnede entalsled, som hypotesen netop gik på.

FIGUR 5. ANTECEDENTER MED SIDEORDNED LED I DE TO DATASÆT MED FLERTAL-SANTECEDENTER

De røde søjler er sætninger uden sideordning i subjektsantecedenten. De grønne søjler er andelen hvor antecedenten består af to eller flere sideordnede entalsled. De blå søjler er andelen hvor antecedenten består af to eller flere sideordnede flertalsled. De lilla søjler er andelen hvor antecedenten består af et eller flere entalsled sideordnet med et eller flere flertalsled, *mix*-typen. De to datasæt er statistisk signifikant forskellige på denne parameter: χ^2 (df = 3) = 41,524, $p < 0,0001$.

3.1.6 Distributivitet

Blandt andet Diderichsen (1939: 68) og Lundquist (2014: 530) diskuterer distributivitet som en mulig relevant faktor der udløser en højere brug af *s*-formerne med flertalsantecedent på dansk. Diderichsen bemærker dog at hans data ikke peger på at der skulle være en overvægt af distributive eksempler i hans materiale med *s*-former med flertalsantecedent, og Lundquists data understøtter heller ikke tydeligt at det skulle være tilfældet, selv om brødteksten i artiklen siger noget andet. Aage Hansen (1965: 115) foreslår at *s*-formen kan være mere acceptabel med flertalsantecedent når sætningen kan læses som noget der minder om en entalsrelation, dvs. når sætningen er distributiv.

Jeg har kodet sætningerne i mine datasæt for distributivitet med kategorierne *distributiv*, *ikke-distributiv* (som også kan kaldes *kollektiv*) og *uklar*. Eksemplerne i (20) er kodet som distributive.

- (20) a. **Alt for mange**₁ undlader at pleje **sin**₁ krop ...
 b. ... der var jo **visse personer**₁ der altid skulle ha' **sin**₁ vilje.

- c. ... at der er **mange fædre**₁ som gerne vil have **sine**₁ børn boende hos sig.
- d. **Stadig flere firmaer**₁ vælger at sende **sine**₁ chauffører på køreteknisk kursus ...
- e. **Alle dele**₁ har **sin**₁ egen funktion ...

Sætningerne udtrykker alle et én-til-én eller én-til-mange (distributiv) forhold mellem flertalsantecedenten og nominalet med *s*-formen. Distributive sætninger kan optræde både med nominaler i ental (*sin*, *sit*) og flertal (*sine*). I (20)a undlader hvert medlem af gruppen *alt for mange* at pleje sin egen krop. I (20)b er det hvert medlem af gruppen *visse personer* der hver især skal have sin vilje. (20)c er subjektet en generaliseret gruppe af fædre som hver især har ét eller flere børn som de gerne vil have boende hos sig (den distributive tolkning udelukker ikke læsningen hvor visse af disse fædre eventuelt bor sammen og har børnene sammen). (20)d er også distributiv med en én-til-én-eller-flere-læsning, således at hvert enkelt firma har én eller flere chauffører som bliver sendt på kursus. (20)e er oplagt distributiv på den måde at hver del har én funktion. Det skal bemærkes at *egen* ikke viser distributivitet, men nærmere en kontrast i ejerskab (f.eks. betyder sætningen *Spejderne har fået deres/sin egen hytte* ikke at hver spejder har fået en hytte).

Sætningerne i (21) er eksempler på ikke-distributiv (kollektiv) brug af *s*-formerne med flertalsantecedent. De er sætninger hvor flertalsantecedenten skal læses som en gruppe som samlet set har et forhold til det reflektive nominal.

- (21) a. **Irakerne**₁ solgte **sin**₁ råolie til Storbritannien ...
- b. **Fremad Valbys håndbolddamer**₁ måtte indkassere **sit**₁ femte nederlag i træk ...
- c. **Hitlers forbrydelser**₁ var på det tidspunkt kun i **sin**₁ vorden.
- d. **Bombardementerne**₁ går ind i **sit**₁ sjette døgn.
- e. ... da **to af øens store selskaber**₁ offentliggjorde **sine**₁ fusionsplaner.
- f. ... om **bakterierne i gyllen**₁ giver **sine**₁ resistensgener videre ...

Det er en gruppe irakere der sælger olie i (21)a, ikke individuelle irakiske oliesælgere. Håndbold damerne i (21)b taber kampen som hold, ikke hver især. (21)c,d har ikke-animate antecedenter som beskriver en samling af hændelser frem for enkeltstående tilfælde. I (21)e består antecedenten af to entiteter som har indgået en fælles aftale. Jeg har kodet dette eksempel som ikke-distributiv fordi de to enheder i antecedenten er fælles om fusionsplanerne på trods af at antecedenten tydeligt består af enkeltenheder. Bakterierne i (21)f deler de resistensgener som gives videre: Sætningen kan næppe læses sådan at hver enkelt bakterie giver individuelle resistensgener videre (den distributive læsning), men må nærmere læses sådan at bakterierne i gyllen enten alle eller i grupper er fælles om visse resistensgener (den kollektive læsning).

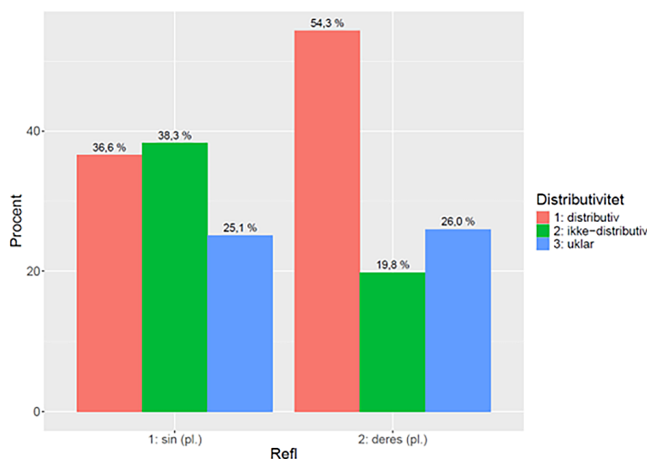
De uklare tilfælde er dem hvor sætningen kan læses enten som distributiv eller som ikke-distributiv, og hvor den større kontekst ikke afhjælper tvetydigheden. Nogle af eksemplerne er mere plausibelt distributive, og nogle af eksemplerne er mere plausibelt ikke-distributive, men det har ikke været nok til at jeg har kunnet afgøre det med sikkerhed.

- (22) a. ... især i weekenderne har **adresserne**₁ svært ved at rumme **sit**₁ publikum ...
- b. Nu kan **industriens virksomheder**₁ teste **sine**₁ uflaglærte medarbejdere ...
- c. ... som også **danske tv-stationer**₁ fylder **sine**₁ seere med.
- d. ... med **pragtfulde smykker**₁ der ofte tager **sit**₁ udgangspunkt i organiske former.
- e. ... tvang **byerne**₁ til at rense **sit**₁ spildevand ...
- f. **Universiteterne**₁ lader **sine**₁ kandidater i stikken ...

Eksemplet i (22)a kommer fra en nyhedsartikel om tre natklubber på samme gade. Det er ikke klart om det er meningen at natklubbernes gæster skal deles i grupper som hver især kun frekventerer én natklub (den distributive læsning), eller hvorvidt gæsterne er delt mellem klubberne og går lidt på kryds og tværs (den ikke-distributive læsning). De uflaglærte medarbejdere i (22)b kan enten læses som en gruppe af undergrupper hvor hver undergruppe hører til en virksomhed (den distributive læsning), eller de kan læses som en mere generel mængde arbejdere i

industrien (den ikke-distributive læsning). Seerne i (22)c kan læses som opdelte undergrupper, én for hver tv-station (den distributive læsning), eller som en masse af tv-seere (den ikke-distributive læsning). Smykkerne i (22)d kunne have individuelle udgangspunkter (én organisk form for hvert smykke, den distributive læsning), eller det samme udgangspunkt (en mængde organiske former som smykkerne som helhed er inspireret af, den ikke-distributive læsning). I (22)e er det uklart om der er tale om hver enkelt bys spildevand (den distributive læsning), eller om byerne er fælles om spildevandet (den ikke-distributive læsning). Det samme gør sig gældende i (22)f, hvor det ikke er klart om det handler om gruppen af kandidater fra samtlige universiteter (den ikke-distributive læsning), eller om hvorvidt universiteterne hver især lader deres egne kandidatstuderende i stikken (den distributive læsning). Fordelingen af distributive og ikke-distributive sætninger i datasættene er illustreret i figur 6 nedenfor.

FIGUR 6. DISTRIBUTIVITET I DATASÆTTENE FOR *SIN* MED FLERTALSANTECEDENT OG *DERES* MED FLERTALSANTECEDENT I KORPUSDK

De røde søjler er andelen af distributive sætninger i det givne datasæt. De grønne søjler er andelen af ikke-distributive (kollektive) sætninger i det givne datasæt. De blå søjler er andelen af sætninger med uklar distributivitet. De to datasæt er statistisk signifikant forskellige på denne parameter: χ^2 (df = 2) = 110,8, $p < 0,0001$.

Figur 6 viser søjlediagrammer over fordelingen af distributive og ikke-distributive sætninger i de to datasæt med flertalsantecedenter, ét sæt søjler for *s*-formerne og ét sæt søjler for *deres*. De to datasæt har

omtrent samme andel af sætninger med uklar distributivitet, nemlig omkring 25 %. Jeg havde forventet at datasættet med *s*-formerne ville have indeholdt flere distributive sætninger end datasættet med *deres*, ud fra en hypotese om at en distributiv læsning gør brugen af *s*-former med flertalsantecedent mere gangbar. Det er dog slet ikke tilfældet: *S*-forms-datasættet indeholder 36,6 % distributive sætninger, og *deres*-datasættet indeholder hele 54,3 % distributive sætninger. Det lader altså til nærmere at være det omvendte der er tilfældet, nemlig at *s*-formerne er forholdsmæssigt mere acceptable med flertalsantecedent i de *ikke-distributive sætninger*, som er næsten dobbelt så hyppige i *s*-forms-datasættet (38,3 %) som i *deres*-datasættet (19,8 %) (se de grønne søjler). Hermed peger resultaterne altså i modsatte retning af hvad Aage Hansen og Lundquist siger, og i samme retning som Diderichsens artikel, hvor han netop heller ikke fandt belæg for at *s*-formerne skulle være mere tilbøjelige til at optræde med flertalsantecedenter i distributive sætninger.

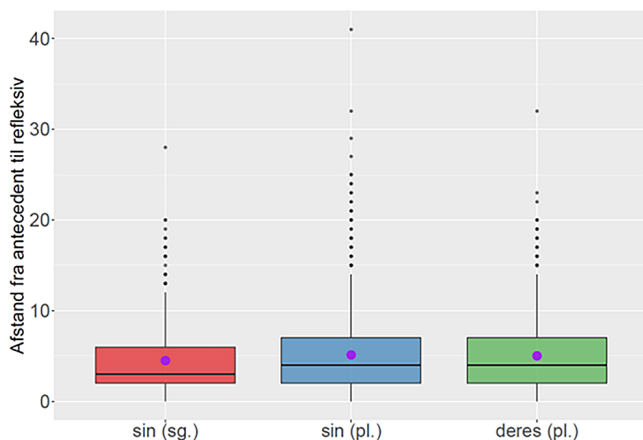
3.1.7 Afstand mellem refleksivet og antecedenten

Eksemplerne i (23) viser de to ekstremer på spektret fra meget kort afstand til meget lang afstand mellem antecedent og refleksiv.

- (23) a. I dette perspektiv fik **fagene**₁ **sin**₁ ofte udtalte begrundelse.
 b. I det katolske land har **alle byer**₁ **sine**₁ moteller ...
 c. Han hører til blandt **de garvede dommere**₁, der har overstået tiden som førstevoterende og derfor kan nøjes med at komme i retten hver anden dag og da normalt gå klokken 14 for at passe **sine**₁ bijob.
 d. I kvartfinalen venter **de forsvarende mestre**₁, Hypo Niederösterreich, som i gruppe mod Bækkelaget fra Oslo, Krim Electa fra Ljubljana i Slovenien og Zaporoshje fra Ukraine har fejlet al modstand til side med lutter sejre i **sine**₁ fem første kampe.

Fordelingen af afstand mellem refleksiv og antecedent i de tre datasæt er visualiseret i figur 7.

FIGUR 7. LINEÆR AFSTAND MELLEM ANTECEDENT OG REFLEKSIV I SÆTNINGEN, MÅLT I ANTAL ORD

Det røde plot repræsenterer datasættet med *s*-formerne med entalsantecedenter. Det blå plot er datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedenter. Det grønne plot er datasættet med *deres* med flertalsantecedenter. Datasættene med *s*-formerne med entalsantecedenter og *s*-formerne med flertalsantecedenter er statistisk signifikant forskellige, $p = 0,013$ testet med parvise t-tests og Bonferroni-korrigeret. Alle andre sammenligninger er ikke statistisk signifikant forskellige med samme testmetode: *s*-formerne med entalsantecedenter i forhold til refleksivt *deres* har $p = 0,055$; *sin* (flertal) i forhold til refleksivt *deres* har $p = 1$.

Jeg har talt antallet af ord mellem antecedenten og refleksivet i alle sætningerne i datasættet. I (23)a er der f.eks. 0 ord mellem antecedent og refleksiv, og i (23)c er der 27 ord mellem antecedent og refleksiv. Disse data er visualiseret som boxplots¹⁴ i figur 7 for alle tre grupper af data, dvs. *s*-formerne med entalsantecedenter, *s*-formerne med flertalsantecedenter og *deres* med flertalsantecedenter. Datagrundlaget er afstanden, dvs. optællingen af antal ord mellem antecedent og refleksiv, ét tal for hver sætning i datasættene. Denne afstand varierer fra 0 til 41 ord mellem antecedent til refleksiv. De relevante tal fra figur 7 er opsummeret i tabel 1.

¹⁴ De horisontale streger i kasserne repræsenterer – fra bund til top – første kvartil (Q1, den højeste værdi af de første 25 % af datasættet, sorteret fra mindst til størst), medianen (Q2, den højeste værdi af de første 50 % af det sorterede datasæt), og tredje kvartil (Q3, den højeste værdi af de første 75 % af det sorterede datasæt). Den lille cirkel inden i kasserne viser gennemsnittet af værdierne i det givne datasæt. Den vertikale streg oven på kasserne, 'halen', viser de værdier som er højere end Q3, i en afstand der svarer til halvdelen gange afstanden mellem Q1 og Q3. Alle værdier i datasættet som er højere end 'halen' er pr. konvention en outlier, dvs. værdier som ligger meget langt væk fra størstedelen af datasættet. Disse outliers illustreres som individuelle sorte punkter. Den nederste vertikale streg repræsenterer værdierne fra 0 til Q1.

TABEL 1. NUMERISKE VÆRDIER FOR BOKSPLOTTENE I FIGUR 7

Datasæt	Min.	Q1	Q2	Gennemsnit	Q3	Maks.
Entalsantecedent <i>sin</i>	0	2	3	4,5	6	28
Flertalsantecedent <i>sin</i>	0	2	4	5,13	7	41
Flertalsantecedent <i>deres</i>	0	2	4	5,03	7	32

S-formerne med entalsantecedenter skiller sig ud fra de to andre grupper ved lavere værdier i alle målepunkter. Afstanden fra Q1 til Q2 er også lavere i denne gruppe, hvilket betyder at der er en større andel af sætninger med kort afstand mellem antecedent og refleksiv end i de to andre grupper. Det skal dog bemærkes at denne forskel mellem grupperne stadig er meget lille, nemlig et enkelt ord. I alle tre grupper er gennemsnittet højere end medianen, hvilket formentlig kommer sig af at der i alle tre grupper er eksempler der er *outliers* (9 i standardgrupperne og 15 i datasættet med *s*-former med flertalsantecedent) med værdier der ligger meget langt over resten af eksemplerne. Dette trækker gennemsnittet op, mens medianen forbliver den samme.

Arbejdshypotesen for denne faktor var at der ville være en højere andel af sætninger med stor afstand mellem antecedent og refleksiv i gruppen med *s*-former med flertalsantecedent end i de to andre grupper. Tanken er at lang afstand fra antecedent til refleksiv kunne påvirke arbejdshu-kommelsen tilpas meget til at man i højere grad ville bruge en alternativ refleksivform¹⁵. Denne hypotese kan overordnet set ikke understøttes af de faktiske data, da fordelingen af afstand fra antecedent til refleksiv i de tre grupper er meget ens.

Den største forskel mellem de tre datasæt ligger i at gruppen med *s*-formerne med flertalsantecedenter indeholder halvanden gang så mange outliers og større outliers end de to andre grupper. Det er dog stadig en meget lille forskel, nemlig en forskel på 6 sætninger. På alle andre parametre er de tre grupper stort set ens. Samlet set kan jeg altså ikke sige at der er større tendens til at bruge *s*-former med flertalsantecedent når afstanden mellem antecedent og refleksiv bliver større, så

15 På sproget.dk fremgår det at "[d]er er en tendens til at bruge *sin/sit/sine* i denne type sætninger, især når sætningen er lang, og der er langt mellem subjektet og henvisningen (pronomenet)" ([https://sproget.dk/typiske-problemer/hans-hendes-eller-sin/#Henvisning-til-subjekt-i-pluralis-\(flertal\)](https://sproget.dk/typiske-problemer/hans-hendes-eller-sin/#Henvisning-til-subjekt-i-pluralis-(flertal))).

afstand er *ikke* en stærk faktor i forekomsten af *s*-former med flertalsantecedent.

4 DISKUSSION OG KONKLUSION

I denne artikel har jeg beskrevet et korpusstudie som jeg har udført for at svare på nedenstående to forskningsspørgsmål:

- a. Hvor hyppigt optræder *s*-formerne med flertalsantecedent i KorpusDK?
- b. Opfører *s*-formerne med flertalsantecedent sig syntaktisk og semantisk som standardformerne, dvs. *s*-formerne med entalsantecedenter og *deres* med flertalsantecedenter?

Korpusstudiet er overvejende eksplorativt og deskriptivt af nødvendighed: Jeg har ikke kunnet finde særlig meget tidligere forskning på hvordan syntaks og semantik påvirker brugen af reflexiver med flertalsantecedent. De få undtagelser til dette (herunder Diderichsen 1939: 68, A. Hansen 1965: 115; Jensen 2009: 7; Lundquist 2014: 530) har nævnt *distributivitet*, *animathed* og *numerus* som forklarende faktorer for brugen af *s*-formerne med flertalsantecedent. Den eksplorative karakter af undersøgelsen kan betyde at jeg har overset relevante faktorer, og en faktor som jeg kunne ønske mig at inkludere i en omkodning af datasættet er antecedentens køn (både som grammatisk køn i form af fælleskøn, *en mand*, og intetkøn, *et træ*, og naturligt køn hvor f.eks. *en mand* typisk er hankøn, og *Anna* typisk er hunkøn). Dette er foranlediget af Hagedorn & Jørgensen (2009) og Jensen (2009), som begge peger på at der kan være en forbindelse mellem antecedentens naturlige køn og reflexivets form.

4.1 Hvor hyppigt optræder s-formerne med flertalsantecedent i KorpusDK?
Jeg fandt 1218 sætninger med *s*-former med flertalsantecedent i KorpusDK. Dette antal repræsenterer langt størstedelen af alle relevante eksempler i korpusset, omend jeg ikke fuldstændig kan garantere at der ikke skulle være enkelte eksempler som jeg har overset i min undersøgelse, herunder især eksempler hvor *sin* står før sin flertalsantecedent. Langt den hyppigste måde at danne en reflexiv sammenhæng mellem en fler-

talsantecedent og en possessiv i tredje person er dog stadig *deres*. *Deres* optræder 52468 gange i KorpusDK som en reflektivform med flertalsantecedent. Dermed bliver reflektivt *deres* brugt i 97,73 % af sætningerne med flertalsantecedent i KorpusDK. *Sin*, *sit* og *sine* bliver brugt i 2,27 % af tilfældene. Dette er, som man kunne forvente når man undersøger former der afviger fra standardnormen, en noget lavere andel end det som Jensen (2009: 7) fandt i en afgrænset del af talesprogskorpusset LANCHART, hvor *s*-formerne blev brugt i 7 % af de refleksive sætninger med flertalsantecedent.

4.2 Opfører *s*-formerne med flertalsantecedent sig syntaktisk og semantisk som standardformerne, *s*-formerne med entalsantecedenter og deres med flertalsantecedenter?

I denne artikel har jeg sammenlignet datasættet med de 1218 sætninger med *sin*, *sit* og *sine* med flertalsantecedent med et tilsvarende datasæt med 1152 eksempler på reflektivt *deres*. Jeg har derudover sammenlignet de to datasæt med et mindre udsnit på 495 sætninger med *s*-formerne med entalsantecedenter. Jeg har kaldt de to datasæt med *deres* med flertalsantecedenter og *s*-formerne med entalsantecedenter for *standardformerne* fordi de er langt de hyppigste, uden i øvrigt at tillægge dette nogen normativ værdi.

S-formerne med flertalsantecedent opfører sig generelt *ikke* som standardformerne i korpusset, og kan altså ikke f.eks. siges at være et tilfældigt forekommende alternativ til reflektivt *deres*. På visse parametre opfører standardformerne sig mest lig hinanden, og på visse parametre opfører *s*-formerne med flertalsantecedent sig mere som *deres* med flertalsantecedent. I det følgende opsummeres det hvordan parametrene spiller ind på hvilken reflektiv form der bruges.

I forhold til *antecedentstype*, dvs. om antecedenten er et fuldt nominal eller et pronomen, minder de to standardformer om hinanden. Omtrent to tredjedele af antecedenterne for standardformerne er fulde nominaler (hhv. 63,8 % og 71,9 %), og den sidste tredjedel er pronomener. *S*-formerne med flertalsantecedent skiller sig tydeligt ud med hele 93,3 % antecedenter som er fulde nominaler og kun 6,7 % pronominaler. Jeg vurderer at der er en sammenhæng mellem animathed (omtales mere dybdegående på næste side) og antecedentstypen, hvor

datasættet med *s*-former med flertalsantecedenter også indeholder påfaldende mange flere ikke-animate antecedenter. Disse er langt overvejende realiseret som fulde nominaler og ikke pronomener, hvilket helt klart er medvirkende til at øge andelen af ikke-pronominaler i datasættet.

Sproget.dk fremsætter en vurdering af at brugen af *s*-former med flertalsantecedenter virker mere acceptabel når reflexivobjektet også er i flertal, dvs. når reflexivet er *sine* og ikke *sin/sit*. Korpusdataene understøtter overvejende *ikke* denne beskrivelse. Sætningerne hvor *s*-formerne optræder med entalsantecedenter, har en fordeling på 80 % entalsnominaler (*sin, sit*) og 20 % flertalsnominaler (*sine*). I forhold til dette optræder *s*-formerne med flertalsantecedent relativt set oftere i flertalsnominaler: 66,3 % af *s*-formerne med flertalsantecedent er i entalsnominaler (*sin* og *sit*), og 33,7 % er i flertalsnominaler (*sine*). I hele KorpusDK er der 71 % entalsnominaler og 29 % flertalsnominaler, hvilket altså er ret tæt på fordelingen af entals- og flertalsnominaler i datasættet for *s*-formerne med flertalsantecedent. Derudover finder jeg at datasættet med reflexivt *deres* indeholder hele 42,6 % reflexivt *deres* i et flertalsnominal (f.eks. *deres børn*). På den måde er datasættet med *s*-former med flertalsantecedent på denne parameter en mellemting mellem de to standardformer. Med andre ord: Dataene fra KorpusDK viser ikke en tendens til at *s*-formen bruges relativt oftere med flertalsantecedenter når reflexivobjektet er i flertal frem for ental, i modsætning til hvad sproget.dk beskriver. Fordelingen af *s*-former i entals- og flertalsnominaler ligger ret tæt op ad fordelingen i korpusset generelt, og dermed kan man ikke sige at der er en stor effekt af reflexivkonstruktionen. Derimod kan jeg sige at der er en tendens til at *deres* bruges oftere når reflexivobjektet er i flertal.

Den næste undersøgte parameter er *sætningskompleksitet*. Både *s*-formerne med flertalsantecedent og *deres* med flertalsantecedent optræder oftere i indlejrede sætninger (30,6–35,4 %) end *s*-formerne med entalsantecedenter (19,8 %). *S*-formerne med flertalsantecedent optræder oftere i indlejrede relativsætninger end *deres* gør: Forskellen er 6,4 procentpoint, hvilket svarer til omtrent 60 % mere relativt set. Grunden til dette er formentlig at *s*-formerne optræder hyppigt i en bestemt slags partitiv (*en af dem som ...*) som slet ikke forekommer i *deres*-datasættet.

Et af de parametre hvor fordelingen af *s*-formerne med flertalsantece-

dent er mest forskellig fra standardformerne, er i forhold til antecedentens *animathed*. I datasættene med *s*-former med entalsantecedenter og med reflektivt *deres* er der omtrent 15 % ikke-animate antecedenter og 85 % animate antecedenter. Denne fordeling er helt anderledes for *s*-formerne med flertalsantecedent, da der i dette datasæt er hele 55 % ikke-animate antecedenter og kun 45 % animate antecedenter. Der er en tendens på dansk til at bruge ikke-*s*-formerne (dvs. typisk *hans*, *hendes*, *deres*) hvis antecedenten er animat, og specielt hvis den animate antecedent er naturligt kønnet som maskulin eller feminin. Ikke-animate antecedenter har ikke naturligt køn (men naturligvis grammatisk), så én hypotese kunne være at fraværet af naturligt køn kunne gøre brugen af *s*-formerne med de ikke-animate flertalsantecedenter mere oplagt når tilstedeværelsen af naturligt køn omvendt indbyder til hyppigere brug af ikke-*s*-former (Jensen 2009, Hagedorn & Jørgensen 2009). Ehlers (2024: 96–99) diskuterer den mulige sammenhæng mellem kønsspecifikation og brugen af *sin* og *sig* med flertalsantecedenter yderligere. Desværre var jeg ikke bevidst om denne mulige sammenhæng da jeg oprindeligt kodede mit data, så datasættene er ikke kodet for antecedentens naturlige køn. Indtil jeg får gjort det, må hypotesen derfor forblive uafklaret.

Flertalsantecedenterne for *s*-formerne er relativt ofte (23,6 %) sideordnede entalsled eller entalsled sideordnet med flertalsled. Dette er en langt højere andel end for datasættet med bundet *deres*, hvor 7,2 % af flertalsantecedenterne er sideordnede entalsled eller entalsled sideordnet med flertalsled. Forskellen på de to grupper ligner en performansrelateret kongruensfejl hvor et sideordnet entalsled, og altså ikke hele sideordningen, bliver opfattet som målet for kongruensen (se f.eks. en oversigt over sådanne performansrelaterede kongruensfejl i Nevins & Weisser 2019).

De to datasæt med flertalsantecedenter er også kodet for distributivitet. Hypotesen er at *s*-formerne lettere optræder med flertalsantecedent hvis denne flertalsantecedent er distributiv frem for kollektiv (ikke-distributiv). Dette er dog ikke hvad dataene faktisk viser. Distributive og ikke-distributive flertalsantecedenter er omtrent lige hyppige med *s*-formerne (36,6–38,3 %). I gruppen med *deres* med flertalsantecedent, er der en noget højere andel af distributive antecedenter (54,3 %) end ikke-distributive (19,8 %). Det lader altså til at fordelingen i KorpusDK viser det omvendte af den oprindelige hypotese: *S*-formerne optræder relativt oftere

med *ikke-distributive* flertalsantecedenter end standardformen *deres* gør.

Afsluttende fandt jeg ikke belæg for at en større afstand (målt i ord) mellem antecedent og reflektiv kunne give en højere andel af *s*-former med flertalsantecedent. De tre datasæt var påfaldende ens på dette parameter, omend datasættet med *s*-formerne med flertalsantecedent havde lidt flere *outliers*, dvs. sætninger med ekstra lang afstand fra antecedent til reflektiv.

Overordnet set finder jeg at *s*-formerne optræder relativt oftere med flertalsantecedent i de mere syntaktisk komplicerede eller markerede konstruktioner. Det er med ikke-animate antecedenter, antecedenter der er fulde nominaler frem for pronomener, og i strukturelt tungere sætninger hvor *s*-formerne er adskilt fra deres antecedent af et eller flere nulsbjekter. Måske bliver *s*-formerne brugt her i højere grad fordi kompleksiteten skaber et behov for at tydeliggøre reflektivforholdet.

Sin, *sit* og *sine* optræder 1218 gange med flertalsantecedent i KorpusDK. Dette svarer til 2,27 % af alle sætninger i KorpusDK hvor en flertalsantecedent i tredje person binder et possessivt pronomen. Bl.a. Erik Hansen (1993) foreslår at denne brug bliver hyppigere i moderne dansk, men datagrundlaget i KorpusDK har ikke kunnet støtte den antagelse. Det er heller ikke målet med denne undersøgelse, og KorpusDK er heller ikke et ideelt datagrundlag for den slags forskningsspørgsmål. Det kunne til gengæld være interessant at undersøge forekomsten af *s*-formerne med flertalsantecedent i mindre formelle korpusser som LANCHART (specielt i de data som ligger senere end Torben Juel Jensens undersøgelse fra 2009) og Hestenettet-delen af Danish Gigaword Corpus. Jeg kan dog helt overordnet konkludere at *s*-formerne med flertalsantecedent på flere både syntaktiske og semantiske parametre er en systematisk forekommende variant til *deres* som ikke bør reduceres til en kongruensfejl.

TAKSIGELSER

En stor tak til Sten Vikner, Ken Ramshøj Christensen, Anne Mette Nyvad, Henrik Jørgensen, redaktørerne på NyS (og specielt til Michael Nguyen for at sætte gang i artiklen her!) og den anonyme bedømmer for god faglig sparring og finpudsning af både data og tekst. En meget stor tak til Jørg Asmussen og Søren Feodor Nielsen for den indledende hjælp med det tekniske i tusindvis af tekstfiler og udfordringen med at trække gode data ud af dem.

Katrine Rosendal Ehlers, studielektor
Afdeling for Engelsk, Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus
Universitet
karo@cc.au.dk

LITTERATUR

- Bibelen* i autoriseret oversættelse. 1992. København: Det Danske Bibelselskab.
- Chomsky, N. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris. DOI: 10.1515/9783110884166.
- Chr. III's Bibel fra Tekster fra Danmarks middelalder og renaissance 1100-1550*, <https://tekstnet.dk/> (tilgået 16. december 2019).
- Diderichsen, P. 1939. Om Pronomenerne *sig* og *sin*. *Acta philologica Scandinavica* 13. 1–95.
- Ehlers, K.R. 2024. *Number-sensitive reflexive pronouns in Danish: Optionality, microvariation, and cyclic change*. Ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet.
- Ehlers, K.R. 2020. *Sin* og *sig* med flertalsantecedent fra runesten til LANCHART. *Danske Studier*. 48–84. DOI: 10.7146/danskstudier.vi.128795.
- Ehlers, K.R. & S. Vikner. 2017. De to slags betingelser i det danske reflektivsystem – hvorfor det er svært både *at skælde sig ud* og *at skille sig selv ud*. I.S. Hansen, T.T. Hougaard & K.T. Petersen. 16. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog (MUDS 16)*, 91–120. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Falk, A. & H. Torp. 1900. *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug.
- Hansen, A. 1965. *Vort vanskelige sprog*, 2. udg. København: Grafisk forlag.
- Hansen, E. 1993. *Rigtigt dansk*. København: Hans Reitzel.
- Hagedorn, K.T. & H. Jørgensen. 2009. The status of the pronoun *sin* in Western Jutland. Manuskript. Aarhus Universitet.
- Jensen, T.J. 2009. Refleksivt anvendte pronomener i moderne dansk. *Ny Forskning i Grammatik* 16. 131–51. DOI: 10.7146/nfg.v17i16.23735.
- Larivée, P. & A. Kallel. 2020. The empirical reality of bridging contexts: strong polarity contexts as the transition between NPIs and n-Words. *Journal of Historical Linguistics* 10(3). 427–51. DOI: 10.1075/jhl.00010.lar.
- Lundquist, B. 2014. Number sensitive anaphors and short distance pronouns. *Nordic Atlas of Language Structures Journal* 1 (1). DOI: 10.5617/nals.5423.

- Lødrup, H. 2009. Animacy and long distance binding in Norwegian. *Nordic Journal of Linguistics* 32(1): 111–36. DOI: 10.1017/S0332586509002054.
- Mikkelsen, K. 1911. *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg: Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Lehmann & Stage.
- Miltersen, E. H. (2018). De, den, hen, and the rest: A pilot study of the use of gender-neutral and nonbinary/genderqueer pronouns in Danish. *Journal of Language Works – Sprogvidenskabeligt Studentertidsskrift* 3(1): 31–42. <https://tidsskrift.dk/lwo/article/view/107538>.
- Nevins, A. & P. Weisser. 2019. Closest conjunct agreement. *Annual Review of Linguistics* 5. 219–241. DOI: 10.1146/annurev-linguistics-011718-012708.
- Nguyen, M. 2024. Var det sin eller hans kone Jens kyssede? Refleksiv reference i sætningskløvning og pseudokløvning. *Ny Forskning i Grammatik* 31: 108–125. DOI: 10.7146/nfg.v1i31.145296.
- Python Software Foundation. 2016. *Python (3.5.2)*. <https://www.python.org/downloads/release/python-352/>.
- R Core Team. 2021. *R: A language and environment for statistical computing*. Vienna, Austria: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org>.
- Rask, R. 1820. “Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede. Et Forsøg af Prof. R. Rask.” *Det Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter* 17. 75–150.
- Reuland, E. & P. Zubkov. 2022. Agreeing to bind: the case of Russian. *Glossa: a journal of general linguistics* 7(1). 1–32. DOI: 10.16995/glossa.5730.
- Vikner, S. 1991. Relative der and other C0 elements in Danish. *Lingua* 84 (2–3): 109–136. DOI: 10.1016/0024-3841(91)90067-F.
- Vikner, S. 1999. Ledstillingen i dansk og government & binding. Per Anker Jensen & Peter Skadhauge (red.), *Sætningsskemaet i generativ lingvistik*. Kolding: Institut for Erhvervssproglig Informatik og Kommunikation, Syddansk Universitet. 83–110. <https://tildeweb.au.dk/au132769/papers/vikn99a.pdf>.
- Vikner, S. & K.R. Ehlers. 2017. *Sin, hendes* og KorpusDK. *Ny forskning i grammatik* 24. 175–194. DOI:10.7146/nfg.v25i24.97252.
- Tang, C. J. 1989. Chinese reflexives. *Natural Language Linguistic Theory* 7(1): 93–121. DOI: 10.1007/BF00141348.

Invers kasusattraktion i dansk, norsk og svensk

OLIVER RIX JOHANNSSEN

ABSTRACT

Denne artikel sammenligner distributionen af kasusformer i 3p.pl. (*de – dem*) i konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} i dansk, norsk (bokmål) og svensk. To nye undersøgelser af pronominalkasus i subjekt og som styrelse for præpositionen *till/till* i norsk og svensk samt udvalgte resultater fra tre tidligere undersøgelser af konstruktionen i dansk udgør grundlaget for sammenligningen. Reglerne for valg af kasus som de er fremlagt i standardgrammatikkerne, diskuteres, og jeg vurderer at de heri fremsatte forklaringer på brugen af nominativ for oblik er utilstrækkelige. Den såkaldte artikelanalyse afvises, og i stedet argumenteres der for at nominativ for oblik i *styrelser* bedst forklares som tilfælde af invers kasusattraktion. I *subjekter* er der i norsk og svensk dog ikke grund til at antage andet end hovedreglen, og i dansk forklares oblik for nominativ bedre af andre regler end af invers kasusattraktion.

EMNEORD: kasus; attraktion; relativsætning; skrift; skandinavisk

1 INDLEDNING

Relativsætninger er en særlig type ledsætninger der typisk fungerer som adled, fx *der står derovre* i *ham der står derovre*. Relativsætninger indledes af hvad jeg her kalder en 'relativindleder', en praktisk term for det initiale element i relativsætninger, hhv. relativpronomenene *hvad*, *hvem*, *hvis*, *hvilken/hvilket/hvilke*, det relative pronominaladverbium *hvor*, subjektssvikaren *der*, konjunktionen *som* og Ø (når *som* er udeladt).

Kasusattraktion (*case attraction*) er en type kasuskonflikt der opstår når et relativpronomen tager korrelatets kasus frem for den kasus som ellers ventes af relativpronomenet, på latin fx *notante*_{ABL} *iudice*_{ABL} *quo*_{ABL} *nosti* ('... bemærkende dommeren, som du kender', eksempel fra Bianchi 1999: 94), dvs. ablativ *quo* (fra korrelatet *notante iudice* i ablativ) for akkusativ *quem* (der forventes som følge af relativpronomenets funktion som objekt for verbet *nosti*).

Invers kasusattraktion (*inverse case attraction*) er det omvendte af re-

gulær kasusattraktion: Korrelatet til et relativpronomen tager relativpronomenets kasus frem for den kasus som ellers ventes af korrelatet, på latin fx *Urbem_{AKK} quam_{AKK} statuo vestra est* ('byen, som jeg rejser, er din', eksempel fra Bianchi 1999: 93), dvs. akkusativ *urbem* (fra relativpronomenet *quam* i akkusativ) for nominativ *urbs* (der forventes som følge af dets funktion som subjekt for verbet *est*).

(Invers) kasusattraktion er begreber der traditionelt anvendes ifm. sprog såsom latin (jf. eksemplerne ovenfor), oldgræsk (Grimm 2007) og ældre germanske sprog såsom oldengelsk og oldhøjtysk (Bianchi 1999: 93 ff.). I nyere tid er invers kasusattraktion imidlertid også anvendt ifm. moderne germanske sprog, bl.a. islandsk (Wood et al. 2017) og tysk (Czypionka et al. 2018). Både islandsk og tysk er udprægede kasusprog, så det er ikke så overraskende at invers kasusattraktion findes her. Jeg vil imidlertid argumentere for at invers kasusattraktion også findes i de såkaldt kasusfattige sprog (Sigurðsson 2006) dansk, norsk og svensk.

I dansk, norsk og svensk bøjes kun de personlige pronomener¹ i kasus mens relativindledere ikke bøjes i kasus. Det er derfor mindre oplagt at personlige pronomener kan tage relativindlederes kasus eftersom sådanne kasus ikke markeres morfologisk. Ikke desto mindre finder man fx flg. i dansk: *Dem der gør sig umage, belønnes derfor* (oblik *dem* for nominativ *de*) og *De der er flygtninge, skal vi selvfølgelig hjælpe* (nominativ *de* for oblik *dem*), i norsk: *Dem vi møter, er eldre mennesker* (oblik *dem* for nominativ *de*) og *Det er liten belønning å hente for de som når målene* (nominativ *de* for oblik *dem*) og i svensk: *Dem vi arresterar, är snabbt ute på gatorna igen* (oblik *dem* for nominativ *de*) og *Pengar ska ges till de som lyckas bäst* (nominativ *de* for oblik *dem*).

I det følgende afsnit 2 udlægger jeg fænomenet (invers) kasusattraktion og viser hvordan det kan – og ikke kan – være relevant i dansk, norsk og svensk, illustreret med danske eksempler. I afsnit 3 opridser jeg med afsæt i de danske, norske og svenske standardgrammatikker reglerne for kasusdistribution i hvert af de tre sprog med fokus på de tilfælde hvor der muligvis kan være tale om attraktion. I afsnit 4 beskriver jeg undersøgelsens empiri og metode. I afsnit 5 præsenterer jeg

1 Det indefinitte pronomen *man* bøjes også suppletivt i kasus med formen *en*, men afviger på mange måder fra de personlige pronomener (se fx Jørgensen 2021: 185 ff.) og behandles derfor ikke yderligere heri.

udvalgte resultater fra tre tidligere undersøgelser af pronominalkasus i dansk. I afsnit 6 præsenterer jeg nærværende undersøgelses resultater: Resultaterne for norsk i afsnit 6.1 og resultaterne for svensk i afsnit 6.2. I afsnit 7 sammenligner jeg forholdene i dansk, norsk og svensk. I afsnit 8 diskuterer jeg hvorvidt reglerne for kasusdistribution som de er udlagt i grammatikkerne, tilfredsstillende indfanger den faktiske brug, eller om der brug for andre og/eller yderligere regler. I afsnit 9 konkluderer jeg at invers kasusattraktion bør antages som forklaring på nominativ for oblik i styrelser pga. den næsten totale forklaringskraft, og at den såkaldte artikelanalyse bør forkastes af teoretiske grunde. Invers kasusattraktion i subjekt diskuteres også, men forkastes idet andre regler som fx anafori-reglen bedre forklarer oblik for nominativ i subjekt.

2 KASUSATTRAKTION, REGULÆR OG INVERS

Som beskrevet indledningsvis i afsnit 1 er kasusattraktion en type kasuskonflikt der involverer et relativpronomen og dets korrelat: Relativpronomenet tager korrelatets kasus frem for den kasus som ellers ventes af relativpronomenet (Wood et al. 2017, Czypionka et al. 2018). Det omvendte, invers kasusattraktion, gør sig gældende når korrelatet til et relativpronomen taget relativpronomenets kasus frem for den kasus som ellers ventes af korrelatet (Wood et al. 2017, Czypionka et al. 2018). I dansk, norsk og svensk bøjes relativindledere ikke i kasus, og relativsætninger indledt af relativpronomen er tilmed relativt sjældne i dansk – oftere anvendes konjunktionen *som*, der evt. kan udelades, eller subjektsvikaren *der* (Hansen & Heltoft 2019: 1515 ff., herefter: GDS)². Konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} har dog et såkaldt fællesled: Den indholdsstørrelse som relativsætningen har til fælles med sin oversætning. Fællesleddet udtrykkes imidlertid kun i oversætningen (GDS: 1481). Alligevel opstår der kasuskonflikter i dansk, norsk og svensk, der kan tolkes som tilfælde af invers kasusattraktion:

- (1) *Dem vi kalder de unge, kan fordi de vil.*

2 I norsk anvendes *som* (eller ingenting) og undertiden *der* efter dansk mønster (Faarlund et al. 1997: 1054 ff.). I svensk anvendes *som* (eller ingenting) (Teleman et al. 1999: 487).

I (1) udgør *Dem vi kalder de unge* subjektet for verbalet *kan* i oversætningen. I relativsætningen *vi kalder de unge* er fællesleddet ikke udtrykt, men alligevel står det personlige pronomener i oblik; den kasus som ventes af fællesleddets funktion som direkte objekt for *kalder* i relativsætningen. Her opstår der altså en kasuskonflikt som følge af at fællesleddet tjener forskellige funktioner i oversætning og relativsætning, hhv. subjekt og direkte objekt, og at funktionen som hhv. subjekt og direkte objekt udløser hhv. nominativ og oblik i dansk. If. den traditionelle hovedregel for kasusdistribution i dansk ville man vente nominativ her (men if. andre regler som fx anaforireglen kan man også vente oblik form, jf. afsnit 3.1).

I tilfælde som (2) nedenfor kan der også være tale om invers kasusattraktion; her er det blot nominativ for oblik i stedet for oblik for nominativ som i (1):

(2) *De der er flygtninge, skal vi selvfølgelig hjælpe.*

Fællesleddet er i oversætningen direkte objekt for *hjælpe*; her ville man if. den traditionelle hovedregel vente oblik form, men fællesleddets funktion som subjekt for *er* i relativsætningen motiverer nominativ form.

I andre tilfælde kan der ikke være tale om invers kasusattraktion:

(3) *De der gør sig umage, belønnes derfor.*

(4) *Dem der gør sig umage, belønner hun.*

I (3) har fællesleddet funktion som subjekt i både oversætning og relativsætning – her er der altså ingen kasuskonflikt. I (4) har fællesleddet funktion som direkte objekt i oversætningen og subjekt i relativsætningen – her er der altså en mulig kasuskonflikt, men korrelatet tager ikke den kasus som ventes af fællesleddets funktion i relativsætningen, dvs. nominativ, hvorfor der ikke kan være tale om invers kasusattraktion.

Endelig kan der i både dansk, norsk og svensk kun være tale om invers og ikke regulær kasusattraktion eftersom relativindledere ikke bøjes i kasus; kun korrelatet kan bøjes i kasus – såfremt det er et personligt pronomener.

3 REGLER FOR KASUSDISTRIBUTION

3.1 Dansk

Dansk har to kasus: nominativ og oblik kasus. Kun de personlige pronomener bøjes i kasus (se dog note 1). Deres kasusformer fremgår af tabel 1 nedenfor, og som det fremgår heraf, bøjes syv af de otte personlige pronomener i kasus; *den/det* bøjes ikke i kasus, men i genus.

TABEL 1. DE DANSKE PERSONLIGE PRONOMENER

	1p.sg.	2p.sg.	3p.sg.m.	3p.sg.f.	3p.sg.fk.	3p.sg.itk.	1p.pl.	2p.pl.	3p.pl.
nominativ	<i>jeg</i>	<i>du</i>	<i>han</i>	<i>hun</i>	<i>den</i>	<i>det</i>	<i>vi</i>	<i>I</i>	<i>de</i>
oblik	<i>mig</i>	<i>dig</i>	<i>ham</i>	<i>hende</i>	<i>den</i>	<i>det</i>	<i>os</i>	<i>jer</i>	<i>dem</i>

Forholdet mellem nominativ og oblik kasus beskrives i *Grammatik over det Danske Sprog* som følger:

Valget mellem nominativ og oblik kasus er i moderne dansk grundlæggende et ægte kasusvalg, idet kasus markerer pronomenets ledfunktion som i de typiske kasussprog. Hovedreglen er at subjektet står i nominativ, alle nominaler der ikke er subjekt, står i oblik form. (GDS: 438)

Af ovenstående citat fremgår også den traditionelle hovedregel for kasusdistribution i dansk: Nominativ anvendes i subjekt, oblik i alle andre tilfælde. GDS observerer imidlertid at nogle subjekter står i oblik form, og derfor gives også 'anaforireglen':

Subjektet står altid i nominativ når pronomenet henviser anaforisk eller kataforisk til konteksten, dvs. når pronomenets referent er identificeret andetsteds. Derimod står subjektspronomen i oblik form når deres referent gøres identificerbar ved direkte henvisning til situationen eller udelukkende gennem bestemmende adled der er knyttet til pronomenet selv. (GDS: 438 f.)

Anaforireglen begrænser ift. hovedreglen altså nominativ til kun at gælde i subjekter hvor pronomenet har anaforisk eller kataforisk reference. Oblik form anvendes derimod når pronomenet har deiktisk funktion

eller kun er identificerbart via bestemmende adled. Sådanne adled tæller bl.a. bestemmende relativsætninger, fx *Dem der står derovre, ser skumle ud*, og adverbialer, fx *Ham derovre ser skummel ud* (GDS: 439 f.).

Det bemærkes dog at disse regler tilsammen ”ikke [beskriver] en fast usus i moderne dansk, men nogle grammatiske regler som ligger bag sprogbrugen mht. pronominal kasus. Herudover gør forskellige tendenser sig gældende (...)” (GDS: 442). Der findes nemlig også nominativ hvor man if. hovedreglen ville vente oblik form. Det omfatter bl.a. pronomener med bestemmende adled uden for subjekt, fx *Tak til de der gør en indsats for vores sikkerhed*. Som forklaring herpå giver GDS (443) ’artikelanalysen’:

Det forholder sig (...) sådan at *de* i sådanne forbindelser optræder som ubøjelig artikel, ligesom artikel foran adled (...) Pronomenet *de* kan altså optræde som pronominal og bøjes da. Det kan udmærket tage et efterstillet adled:

jeg foretrækker dem der siger deres mening

Men det kan også være ubøjelig bestemmer i et nominalled:

jeg foretrækker de der siger deres mening

Foruden hovedreglen giver GDS altså anaforireglen og artikelanalysen, der kan forklare hhv. oblik for nominativ og nominativ for oblik. Der er ikke noget i GDS’ fremstilling af kasusdistributionen i dansk der kan tolkes som attraktion. Artikelanalysen diskuterer jeg i afsnit 8.

3.2 Norsk (bokmål)

Norsk har som dansk to kasus: nominativ og oblik³. Som i dansk bøjes kun de personlige pronomener i kasus. En oversigt fremgår af tabel 2 nedenfor:

TABEL 2. DE NORSKE PERSONLIGE PRONOMENER

	1p.sg.	2p.sg.	3p.sg.m.	3p.sg.f.	3p.sg.fk.	3p.sg.itk.	1p.pl.	2p.pl.	3p.pl.
nominativ	<i>jeg</i>	<i>du</i>	<i>han</i>	<i>hun</i>	<i>den</i>	<i>det</i>	<i>vi</i>	<i>dere</i>	<i>de</i>
oblik	<i>meg</i>	<i>deg</i>	<i>han/ham</i>	<i>henne</i>	<i>den</i>	<i>det</i>	<i>oss</i>	<i>dere</i>	<i>dem</i>

3 Kaldes i *Norsk Referansegrammatikk* ’akkusativ’, men af sproghistoriske grunde og for nemheds skyld anvender jeg betegnelsen ’oblik kasus’ eller blot ’oblik’.

Som i dansk bøjes *den/det* ikke i kasus, men i genus. Desuden er der synkretisme i 2p.pl. og til dels i 3p.sg.m. Jeg har endvidere valgt kun at behandle bokmål og ikke nynorsk af hensyn til sammenligneligheden og fordi de norske dialekter har flere indbyrdes forskellige synkretismer, bl.a. i 3p.pl. (Faarlund et al. 1997: 320, herefter: NRG).

Hovedreglen for brugen af kasusformerne i norsk er omtrent den samme som i dansk:

Hovedreglen for bruken av de to kasusformene i moderne norsk er at nominativ blir brukt når pronomenet er subjekt, og akkusativ blir brukt når pronomenet står som utfylling til verb, preposisjon eller adjektiv. (NRG: 318)

I konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} er der som i dansk også en del variation, navnlig i tredje person pluralis:

... i talemål basert på bokmål og i skrevet bokmål forekommer formen *dem* brukt som subjekt. Særlig gjelder dette når den syntaktiske konstruksjonen er slik at subjektsfunksjonen ikke er helt klar:

Dem vi møter, er eldre mennesker

(NRG: 320)

Det forstås at syntaktiske konstruktioner hvor subjektsfunktionen er uklar, omfatter {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} med udeladt *som* hvor fællesleddet har forskellig funktion i oversætningen og relativsætningen; i eksemplet ovenfor er fællesleddet subjekt i oversætningen men direkte objekt i relativsætningen. Her kan der være tale om attraktion.

Omvendt findes også *de* for *dem* når pronomenet står i forfæltet eller har en præpositionsforbindelse eller relativsætning som adled. Ifm. sidstnævnte type bemærkes flg.:

Når adleddet er en relativsætning med relativiseret subjekt, er nominativformen svært vanlig:

Det er liten belønning å hente for de som når målene

(NRG: 321)

Nominativ *de* for *dem* er altså if. NRG meget almindelig når fællesleddet har funktion som subjekt i relativsætningen – og det er jo netop betingelsen for at der kan være tale om invers kasusattraktion. NRG giver dog en anden forklaring, der til forveksling minder om artikelanalysen i GDS:

Bruken av *de* i objektsfunksjon (eller etter preposisjon) kan i en del tilfeller forklares ved at det blir oppfattet som determinativ, og ikke som pronomen. (Determinativer har som kjent ikke kasusbøyning). Et uttrykk som *de i nemnda som ...* kan tolkes som en substantivfrase med utelatt kjerne: *de medlemmene i nemnda som ...*, og da er *de* determinativ, ikke pronomen. Det er også semantisk forskjell på pronomen + relativsetning og determinativ + relativsetning. Pronomenet har spesifikk referanse; det er en bestemt person eller ting man refererer til [...]. Determinativ foran relativsetning har som regel ikke-spesifikk referanse; det gjelder hvem eller hva som helst som kan beskrives med innholdet af relativsetningen [...] (NRG: 321 f.)

Til forskel fra i GDS gives der en semantisk forskel på {ARTIKEL + RELATIVSÆTNING} og {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}, nemlig hhv. non-spezifisk og specifik reference. Denne forklaring diskuterer jeg også i afsnit 8.

3.3 Svensk

Svensk har som dansk og norsk to kasus, nominativ og oblik (Teleman et al. 1997: 296, herefter: SAG)⁴, og kun de personlige pronomener bøjes i kasus. En oversigt fremgår af tabel 3 nedenfor:

TABEL 3. DE SVENSKE PERSONLIGE PRONOMENER

	1p.sg.	2p.sg.	3p.sg.m.	3p.sg.f.	3p.sg.fk.	3p.sg.itk.	1p.pl.	2p.pl.	3p.pl.
nominativ	<i>jag</i>	<i>du</i>	<i>han</i>	<i>hon</i>	<i>den</i>	<i>det</i>	<i>vi</i>	<i>ni</i>	<i>de/dom</i>
oblik	<i>mig</i>	<i>dig</i>	<i>honom</i>	<i>henne</i>	<i>den</i>	<i>det</i>	<i>oss</i>	<i>er</i>	<i>dem/ldom</i>

⁴ Som NRG anvendes i SAG betegnelsen 'akusativ', men jeg anvender af grundene anført i note 3 betegnelserne 'oblik kasus' og 'oblik'.

Som i dansk og norsk bøjes *den/det* ikke i kasus men i genus. I moderne svensk tale- og skriftsprog anvendes foruden *de/dem* også *dom*, der ikke bøjes i kasus.

Hovedreglen for kasusdistribution i svensk adskiller sig en del fra dansk og norsk:

Nominativ anvendes når pronomenet är huvudord i subjekt, subjektspredikativ, apposition i subjektet, vokativfras, finalt annex som dubblerar subjektet samt i vissa fall som led i huvudsatsekivalent (...) I funktion som objekt eller rektion används akkusativformen. (SAG: 296)

M.a.o. anvendes oblik form i objekter og styrelser mens nominativ anvendes i alle andre tilfælde. Der er som i dansk og norsk dog en del afvigende tilfælde, fx tager udkløvede pronomener kasus efter fællesleddets funktion i relativsætningen, fx *Det var mig som han ville prata med* og *Det var jag som ville prata med honom* (SAG: 297), hvad der unægtelig ligner invers kasusattraktion. Desuden forekommer der en del vaklen i brugen, bl.a. i pseudoklønninger (fx *De första som Anna fick syn på var oss/vi*), efter *utom* og *förutom* (fx *Ingen ville skriva under (för)utom mig/jeg*), i sammenligningsled (fx *Jag känner inte honom lika bra som du/dig*), i sætningsemner (fx *Stackars jag/mig*) og i ekstraposition til højre (SAG: 297 f.). Sidstnævnte er interessant her da der beskrives noget der kan tolkes som invers kasusattraktion. Der gives i SAG i modsætning til i GDS og NRG ingen forklaring på hvad denne alternation skyldes:

När et personligt pronomen konstrueras med relativ bisats och används som final dislokation, väljs ofta det kasus för pronomenet i dislokationen som skulle tilkomma det outtryckta koreferentiella ledet i relativsatsen:

Det var värst för mig, {*jag* som var känd redan förut hos polisen/*mig* som polisen redan kände}.

(SAG: 298)

I en note anføres det også at nogle anvender nominativ *de* for oblik *dem* når pronomenet har en relativsætning som adled:

I ledigt skriftspråk använder vissa språkbrukare ofta *de* som rektion eller objekt när ordet är korrelerat till en relativ bisats:

Han gör affärer med *de* som kommer till honom. (SAG: 299)

Tillige findes der ”ofta” (SAG: 299) nominativ för oblik i tredje person pluralis när pronomenet har en præpositionsforbindelse som adled, og her gives noget der minder om artikelanalysen i GDS og NRG:

I konstruktioner av typen *de i Växjö* (...) saknar pronomenet ofta kasusböjning, **möjligen i anslutning till bestämda artikeln** eller för att ange intensionell anafor. (SAG: 299, min fremhävning)

Så selvom hovedreglen for kasusdistribution i svensk adskiller sig en del fra den danske og den norske, er der en del ligheder mht. hvor man finder en vaklen i brugen, særligt nominativ for oblik i konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}.

4 EMPIRI OG METODE

Denne artikel består dels af udvalgte resultater fra tre tidligere undersøgelser af dansk, dels af to nye undersøgelser af norsk og svensk, hvor jeg undersøger én konstruktion i to syntaktiske kontekster: {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} i subjekt og som styrelse for præpositionen *til* i norsk og *till* i svensk. Desuden begrænser jeg undersøgelsen til tredje person pluralis, altså *de/dem*.

De danske undersøgelser tæller to artikler der undersøger kasusdistributionen i avistekster og transskriptioner af sociolingvistiske interviews i subjekter (Petersen et al. 2020) og styrelser for præpositioner (Schack et al. 2019), og en artikel der undersøger distributionen i opslag og kommentarer fra Facebook i subjekter, objekter, prædikativer og styrelser for præpositioner (Johannsen 2024). For yderligere oplysninger om empiri og metode i disse henviser jeg til de førnævnte artikler.

Den norske pilotundersøgelse er baseret på data fra *Norwegian Newspaper Corpus Bokmål* (Andersen & Hofland 2012), der består af avistekster fra perioden 1998–2020 og rummer ca. 2,1 mia. ord. Korpusset repræsenterer således hvad man kan forvente er relativt konservativt skriftsprog. Som søgestreng anvendte jeg {*De/Dem + som*} for subjekter

og {*til + del/dem + som*} for styrelser for præpositionen *til*. Den første søgestreng er versalfølsom, og pronomenet er derfor skrevet med stort begyndelsesbogstav for at begrænse resultaterne til sætningsinitiale pronomener mhp. at filtrere så mange irrelevante resultater som muligt fra. Den første søgestreng gav 99.458 resultater og den anden 43.107 resultater. Af hver af disse grupper har jeg analyseret 1.000 tilfældigt⁵ udvalgte resultater mhp. at bestemme fællesleddets syntaktiske funktion i hhv. over- og undersætning, og det er disse 1.000 resultater der danner grundlag for resultaterne i afsnit 6.

Den svenske pilotundersøgelse er baseret på data fra *Språkbanken Texts* nyhedskorpus, der består af nyhedstekster fra www.svt.se⁶. Korpuset dækker perioden 2004–2023, rummer ca. 240 mio. tokens (dvs. ord, smileyer mv.) og kan som det norske korpus forventes at repræsentere relativt konservativt skriftsprog. Som søgestrengene anvendte jeg {*De/ Dem + som*} for subjekter og {*till + del/dem + som*} for styrelser for præpositionen *till*. Som i den norske pilotundersøgelse var den første søgestreng versalfølsom. Søgestrengene gav hhv. 12.443 og 4.641 resultater, hvoraf jeg som i den norske undersøgelse har analyseret 1.000 tilfældigt (se note 5) udvalgte resultater. Som beskrevet i afsnit 3.3 kan pronomenet *dom* også anvendes i tredje person pluralis (uden kasusdistinktion), og til sammenligning gav den første søgestreng 129 resultater og den anden 134 resultater. Disse resultater indgår ikke i undersøgelsen i øvrigt.

5 TIDLIGERE UNDERSØGELSER AF DISTRIBUTIONEN I DANSK

5.1 *Avistekster*

Schack, Jensen og Petersen har i en række undersøgelser (Schack et al. 2019, Petersen et al. 2020, Jensen et al. 2023) undersøgt distributionen af nominativ og oblik form i konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}. De har undersøgt distributionen i både skrift og tale, men her gengives kun udvalgte skriftsprogsresultater. Resultaterne for distributionen i subjekt fremgår af tabel 4 nedenfor:

5 For hvert resultat har jeg i Excel genereret et tilfældigt tal mellem 1 og 100.000 med SLUMPMELEMMEN-formlen. Resultaterne sorterede jeg derefter fra lavest til højest. De udvalgte resultater er de 1000 resultater med den laveste værdi.

6 <https://spraakbanken.gu.se/resurser/svt>

TABEL 4. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I SUBJEKT I DANSKE AVISTEKSTER (PETERSEN ET AL. 2020: 114)

	nominativ <i>de</i>	oblik <i>dem</i>
	Ledfunktion i oversætning	
Subjekt	578 (69 %)	261 (31 %)
	Ledfunktion i relativsætning	
Subjekt	571 (98,8 %)	212 (81,2 %)
Ikke-subjekt	7 (1,2 %)	49 (18,8 %)
I alt	839	

Af tabel 4 fremgår det at hovedreglen (jf. afsnit 3.1) overholdes i de fleste tilfælde; der anvendes nominativ i 578 ud af 839 tilfælde (69 %, jf. tabel 4). I 571 af disse 578 tilfælde har fællesleddet tillige funktion som subjekt i relativsætningen. Her kan der ikke være tale om invers kasusattraktion da der ingen kasuskonflikt er; fællesleddet tjener samme funktion i både oversætning og relativsætning. I 7 tilfælde (1,2 %, jf. tabel 4) har fællesleddet ikke funktion som subjekt i relativsætningen.

I 261 tilfælde (31 %, jf. tabel 4) anvendes oblik i subjekt. Heraf er de 49 (18,8 %, jf. tabel 4) mulige tilfælde af attraktion eftersom fællesleddet ikke har funktion som subjekt i relativsætningen. I subjektsfunktion kan attraktion altså kun forklare en mindre del af afvigelserne fra hovedreglen.

I en tidligere undersøgelse (Schack et al. 2019) er samme konstruktion undersøgt i funktion som styrelse for en præposition, og her er resultaterne anderledes end i subjekt. Resultaterne der fremgår af tabel 5 nedenfor, er imidlertid hentet fra Petersen et al. (2020), hvor fordelingen af fællesleddets funktion i relativsætningen er angivet, i modsætning til Schack et al. (2019) hvor kun funktionen i oversætningen er angivet:

TABEL 5. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I STYRELSER I DANSKE AVISTEKSTER (PETERSEN ET AL. 2020: 118)

	Nominativ <i>de</i>	Oblik <i>dem</i>
	Ledfunktion i oversætning	
Styrelse	136 (3,5 %)	3780 (96,5 %)
	Ledfunktion i relativsætning	
Subjekt	135 (99,2 %)	3373 (88,4 %)
Ikke-subjekt	1 (0,8 %)	407 (11,6 %)
I alt	3916	

Af tabel 5 ses det at hovedreglen overholdes i langt de fleste tilfælde: I 3780 ud af 3916 tilfælde (96,5 %, jf. tabel 5) anvendes oblik form. I 136 tilfælde (3,5 %, jf. tabel 5) anvendes nominativ, og i nærmest alle tilfælde (99,2 %, jf. tabel 5) har fællesleddet funktion som subjekt i relativsætningen. Nominativ for oblik er altså ikke særligt udbredt (Schack et al. 2019: 447), men resultaterne peger på ”at alternationen *de* : *dem* faktisk kan forklares som en kasualternation, idet formen *de* kun eller næsten kun indtræder i tilfælde hvor fællesleddet er subjekt i relativsætningen” (Petersen et al. 2020: 118). Denne kasualternation forklarer jeg som invers kasusattraktion idet fællesleddet i relativsætningen netop har funktion som subjekt, og motiverer nominativ form. Den ene forekomst af nominativ for oblik hvor fællesleddet ikke har funktion som subjekt i relativsætningen, er desuden usikker: ”Der er muligvis tale om en slåfejl (*de* for *det*), hvilket vil diskvalificere det som eksempel (...) I givet fald er samtlige forekomster i data (jf. tabel 4) sætninger hvor fællesleddet i form af et pronomen er subjekt i relativsætningen” (Petersen et al. 2020: 118, note 10).

5.2 Facebooktekster

En nyere undersøgelse (Johannsen 2024) af samme konstruktion viser andre resultater end dem der fremgår af tabel 4 og tabel 5. Det skyldes at datagrundlaget er forskelligt: Schack et al. (2019) og Petersen et al. (2020) undersøger avissprog (og transskriptioner af sociolingvistiske interviews), hvor Johannsen (2024) undersøger opslag og kommentarer fra Facebook. Dermed repræsenterer data to forskellige registre, hvad der har vist sig at have en betydning for distributionen af kasus (Johannsen 2024). Af tabel 6 nedenfor fremgår resultaterne for undersøgelsen af {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} i subjekt i danske facebooktekster:

TABEL 6. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I SUBJEKT I DANSKE FACEBOOKTEKSTER (JOHANNSEN 2024)

	Nominativ <i>de</i>	Oblik <i>dem</i>
	Ledfunktion i oversætning	
Subjekt	1580 (28,1 %)	4039 (71,9 %)
	Ledfunktion i relativsætning	
Subjekt	1555 (98,4 %)	3806 (94,2 %)
Ikke-subjekt	25 (1,6 %)	233 (5,8 %)
I alt	5619	

Som det ses af tabel 6, er oblik for nominativ udbredt i subjekt (4039 af 5610 tilfælde eller 71,9 %), også mere end i avistekster (Petersen et al. 2020: 114, jf. afsnit 5.1). Det er imidlertid, som i avisteksterne, kun en mindre del af tilfældene der kan forklares med attraktion: 233 af 4039 tilfælde (5,8 %, jf. tabel 6). I funktion som subjekt kan der ikke være tale om attraktion, da der ikke foreligger nogen kasskonflikt – her er hovedreglen tilstrækkelig til at forklare distributionen.

Mere interessante er resultaterne for {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} i funktion som styrelse for præposition. De fremgår af tabel 7 nedenfor:

TABEL 7. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I STYRELSER I DANSKE FACEBOOKTEKSTER (JOHANNSEN 2024)

	Nominativ <i>de</i>	Oblik <i>dem</i>
	Ledfunktion i oversætning	
Styrelse	77 (43 %)	102 (57 %)
	Ledfunktion i relativsætning	
Subjekt	77 (100 %)	84 (82,4 %)
Ikke-subjekt	0	18 (17,6 %)
I alt	179	

Af tabel 7 fremgår det at der her er flere afvigelser fra hovedreglen end i avistekster (Schack et al. 2019: 446, jf. afsnit 5.1): 77 tilfælde af nominativ ud af 179 tilfælde i alt (43 %, jf. tabel 7). Forholdene her ligner dog forholdene i avisteksterne i den henseende at alle tilfælde af nominativ for oblik er mulige tilfælde af attraktion; i avisteksterne er det til sammenligning 99,2 % (jf. tabel 5).

6 RESULTATER

6.1 Norsk

6.1.1 Subjekt

Resultaterne for {*de/dem* + RELATIVSÆTNING} i subjekt fremgår af tabel 8 nedenfor:

TABEL 8. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I SUBJEKT I NORSKE AVISTEKSTER

	Nominativ <i>de</i>	Oblik <i>dem</i>
	Ledfunktion i oversætning	
Subjekt	896 (99,8 %)	2 (0,2 %)
	Ledfunktion i relativsætning	
Subjekt	895 (99,9 %)	2 (100 %)
Ikke-subjekt	1 (0,1 %)	0
I alt	898	

Af de 1.000 tilfældige forekomster er de 898 taget med her; de fleste fraserterede resultater tæller en del tilfælde af {*de/dem* + RELATIVSÆTNING} med anden funktion end subjekt, sætningsemner og nogle enkelte usikre eller uafklarede tilfælde.

896 af 898 (99,8 %, jf. tabel 8) forekomster i subjekt er nominativ i overensstemmelse med hovedreglen (jf. afsnit 3.2). I 895 af de 896 tilfælde er fællesleddet tillige subjekt i relativsætningen, men da der ikke er tale om en kaskuskonflikt (eftersom de er i overensstemmelse med hovedreglen), kan der ikke være tale om invers kaskusattraktion her. Nogle eksempler på typen anføres her:

- (5) *De som har noe å skjule, kommer til å holde på det til graven.*
- (6) *De som føder i august har derimot lavest risiko.*
- (7) *De som ville vaske selv, fikk penger.*

I ét tilfælde af nominativ i subjekt har fællesleddet ikke funktion som subjekt i relativsætningen:

- (8) *De som du kaller foreldrene dine, er ikke de Ekte foreldrene dine*

I 2 ud af 898 tilfælde anvendes oblik for nominativ:

- (9) *Dem som ikke forstår dette har ei heller skjønt poenget med forandring.*

- (10) *Dem som ventet seg nye og mer konkrete utspill i forhold til USAs plan for maktoverføring i Irak, måtte skuffet konstatere at det fikk de ikke.*

Der kan imidlertid ikke være tale om attraksjon i (9) og (10) eftersom fællesleddet har funksjon som subjekt i relativsætningen.

6.1.2 Styrelse

Resultatene for {*del/dem* + RELATIVSÆTNING} som styrelse for præposisjonen *til* fremgår af tabel 9 nedenfor:

TABEL 9. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I STYRELSE I NORSKE AVISTEKSTER

	Nominativ <i>de</i>	Oblik <i>dem</i>
	Ledfunksjon i oversætning	
Styrelse	468 (47,1 %)	526 (52,9 %)
	Ledfunksjon i relativsætning	
Subjekt	466 (99,6 %)	525 (99,8 %)
Ikke-subjekt	2 (0,4 %)	1 (0,2 %)
I alt	994	

Lidt mere end halvdelen af forekomsterne i funksjon som styrelse (52,9 %, jf. tabel 9) er i overensstemmelse med hovedreglen (jf. afsnit 3.2) – her anvendes oblik:

- (11) *I tillegg til dem som arbeidet med prøvene, er 2.000 polynesiere berørt (...)*
 (12) *Mer penger er svaret til dem som ikke har politiske løsninger (...)*
 (13) *Vi ber for familiene til dem som har blitt rammet av denne tragedien (...)*

Men næsten lige så ofte (47,1 % af tilfældene, jf. tabel 9) anvendes nominativ:

- (14) *Men vi må også tilby forsvarlig, tidlig og verdig hjelp til de som er blitt syke.*
 (15) *I teltet er det bare plass til de som sover.*

- (16) (...) *Cristiano Ronaldo viser støtte til de som trenger det.*

Og i nærmest alle tilfælde af nominativ for oblik kan der være tale om in-vers kasusattraktion; her er fællesleddet subjekt i relativsætningen, og det motiverer nominativ i konflikt med hovedreglen der forlanger oblik. Kun i 2 ud af 468 tilfælde (0,4 %, jf. tabel 9) kan der ikke være tale om attraktion fordi fællesleddet ikke har funktion som subjekt i relativsætningen:

- (17) *Forsvareren har bedt om at det innkalles 6 – 7 vitner i tillegg til de som påtalemyndigheten har innkalt.*
 (18) *Olimstad ber imidlertid den unge kvinnen om å gjøre en ny henvendelse til de som hun før har hatt kontakt med om saken.*

I (17) og (18) er *de* hhv. direkte objekt for *har innkalt* og styrelse for præpositionen *med*.

6.2 Svensk

6.2.1 Subjekt

Resultaterne for {*de/dem* + RELATIVSÆTNING} i subjekt fremgår af tabel 10 nedenfor:

TABEL 10. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I SUBJEKT I SVENSK AVISTEKSTER

	Nominativ <i>de</i>	Oblik <i>dem</i>
Ledfunktion i oversætning		
Subjekt	944 (99,9 %)	1 (0,1 %)
Ledfunktion i relativsætning		
Subjekt	937 (99,3 %)	0
Ikke-subjekt	7 (0,7 %)	1 (100 %)
I alt	945	

Som det fremgår af tabel 10, er langt de fleste tilfælde i overensstemmelse med hovedreglen (jf. afsnit 3.3): 944 tilfælde af nominativ (99,9 %). Nogle eksempler anføres her:

- (19) *De som är symptomfria släpps in i sjukhusbyggnaden men måste uppge sitt ärende.*

- (20) *De som kommer med kritiken har inte förstått helheten.*
 (21) *De som saknar telefon får en viss ersättning av Telia.*

Som eksempel (19)–(21) opviser, har fællesleddet i de fleste tilfælde af nominativ også funktion som subjekt i relativsætningen (937 tilfælde eller 99,3 %, jf. tabel 10), men her kan der ikke være tale om attraktion da det er ikke er i konflikt med hovedreglen. I syv tilfælde af nominativ (0,7 %, jf. tabel 10) har fællesleddet ikke funktion som subjekt i relativsætningen; her gives tre eksempler:

- (22) *De som SVT pratade med var övervägande positiva.*
 (23) *De som vi kommer ta in i sommar har jobbat länge hos oss som undersköterskor.*
 (24) *De som vi har pratat med är väldigt lättade.*

Endelig er der et enkelt eksempel på oblik i subjekt:

- (25) *Dem som jag träffade i Irak är fortfarande påverkade av det senaste kriget sedan det inleddes för tio år sedan.*

I (25) er fællesleddet direkte objekt for *träffade* i relativsætningen, så her kan der være tale om attraktion.

6.2.2 Styrelse

Resultaterne for {*deldem* + RELATIVSÆTNING} som styrelse for præpositionen *till* fremgår af tabel 11 nedenfor:

TABEL 11. DISTRIBUTIONEN AF KASUS I STYRELSE I SVENSKE AVISTEKSTER

	Nominativ <i>de</i>	Oblik <i>dem</i>
	Ledfunktion i oversætning	
Styrelse	540 (54,4 %)	453 (45,6 %)
	Ledfunktion i relativsætning	
Subjekt	539 (99,8 %)	448 (98,9 %)
Ikke-subjekt	1 (0,2 %)	5 (1,1 %)
Forekomster i alt	993	

Af tabel 11 fremgår det at kun knap halvdelen af forekomsterne er i overensstemmelse med hovedreglen (jf. afsnit 3.3): 453 af tilfældene (45,6 %) er oblikke. Her gives tre eksempler:

- (26) *Heder och tack till dem som hjälpte till.*
- (27) *Jenny Johansson hörde till dem som avsiktligt sprang långa omvägar.*
- (28) *Hans bästa råd till dem som befinner sig i Japan är att lyssna på de lokala myndigheternas rekommendationer.*

Mere end halvdelen af forekomsterne (540 tilfælde eller 54,4 %, jf. tabel 11) er altså nominativ for oblik, og heraf er 99,8 % (539 tilfælde, jf. tabel 11) mulige tilfælde af attraktion idet fællesleddet har funktion som subjekt i relativsætningen. Her følger tre eksempler:

- (29) *Tar folk hänsyn till de som jobbar på vägarna?*
- (30) *Vad säger du till de som kanske tycker att ni gottar er i den här händelsen?*
- (31) *Mest pengar går till de som har höga inkomster och de som kör i storstadsområden.*

I ét tilfælde af nominativ for oblik kan der ikke være tale om attraktion:

- (32) *Sen gör det inget att hålla lite extra avstånd till de som du inte vanligtvis umgås med.*

I (32) er fællesleddet nemlig styrelse for præpositionen *med* i relativsætningen *som du inte vanligtvis umgås med*.

7 SAMMENLIGNING

Distributionen af kasusformerne i norsk og svensk ligner hinanden en del. I subjekt anvendes nærmest udelukkende nominativ (hhv. 99,8 % og 99,9 %, jf. tabel 8 og 10) i overensstemmelse med hovedreglerne (jf. afsnit 3.2 og 3.3). I funktion som styrelse for præposition findes der en hel del nominativ for oblik: i norsk 47,1 % nominativ og i svensk 54,5 % nominativ (jf. tabel 9 og 11). For både norsk og svensk gælder det at

fællesleddet i nærmest alle tilfælde har funktion som subjekt i relativsætningen, hhv. 99,6 % og 99,8 % (jf. tabel 9 og 11).

I dansk anvendes der til forskel fra norsk og svensk en del oblik for nominativ i subjekt: 27 % i avistekster (jf. tabel 4) og 71,9 % i facebooktekster (jf. tabel 6). En mindre del af disse tilfælde kan tolkes som attraktion idet fællesleddet ikke har funktion som subjekt i relativsætningen, hhv. 23,1 % i avisteksterne (jf. tabel 4) og 5,8 % i facebookteksterne (jf. tabel 6), eller som brug af anaforireglen (jf. afsnit 3.1). I styrelser for præpositioner er der i avisteksterne kun en mindre del af nominativ for oblik (3,4 %, jf. tabel 5), mens nominativ for oblik er ganske udbredt i facebookteksterne (43 %, jf. tabel 7). For så vidt ligner forholdene i uformelt, dansk skriftsprog forholdene i (mere) formelt norsk og svensk skriftsprog mht. distributionen i styrelser. Som Johannsen (2024) har vist, kan forskellene i register forklare forskellen på andelen af hhv. oblik for nominativ og nominativ for oblik i subjekter og styrelser i de to tekstarter i dansk. For begge tekstarter gælder det at (næsten) alle tilfælde af nominativ for oblik (hhv. 99,2 % og 100 %, jf. tabel 5 og 7) kan forklares med attraktion, så i den henseende ligner de begge avisteksterne i norsk og svensk.

8 DISTRIBUTIONEN IFT. FREMSTILLINGEN I GRAMMATIKKERNE

I subjekt følges hovedreglen nærmest konsekvent i norsk og svensk. I dansk er oblik for nominativ derimod relativt udbredt i avistekster og meget udbredt i facebooktekster, så her slår hovedreglen ikke til. GDS tager da også højde for dette og giver i tillæg til hovedreglen anaforireglen der indfanger sådanne tilfælde (jf. afsnit 3.1). Et andet bud på en regel der indfanger den hyppige brug af oblik for nominativ, er reglen om at oblik er defaultkasus i komplekse pronominaler (Brink & Lund 1975: 663 f., Heltoft 1997: 233, Schack 2013: 67 f.). Da kun en mindre del af tilfældene af oblik for nominativ kan forklares med attraktion, afviser jeg attraktion som mulig forklaring på oblik for nominativ i subjekt.

I styrelser for præpositioner er forholdene anderledes. I norsk og svensk er nominativ for oblik omtrent lige så udbredt som oblik i overensstemmelse med hovedreglen. I NRG beskrives denne type da også som ”svært vanlig” (321, jf. afsnit 3.2). Fremstillingen i SAG antyder

omvendt at typen er marginal da der i en note til det afsnit hvor det angives at der forekommer en vaklen i brugen, anføres at nominativ for oblik forekommer i uformelt skriftsprog når pronomenet ledsages af en relativsætning (SAG: 299). Foruden at være omtalt marginalt har fænomenet også marginal udbredelse if. SAG: Kun visse sprogbrugere anvender nominativ *de* for oblik *dem*, og det i uformelt skriftsprog, men disse sprogbrugere gør det angiveligt ”ofta”. I modsætning til NRG gives der i SAG som i GDS (jf. afsnit 3.1) ingen funktionel eller semantisk forklaring på denne alternation.

I NRG anføres det at brugen af nominativ for oblik i {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} kan forstås som {DETERMINATIV + RELATIVSÆTNING} snarere end {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}, og at der er en semantisk forskel på de to, nemlig hhv. non-specifik og specifik. Specificitet forstås som reference til en ”bestemt person eller ting” og non-specificitet som reference til ”hvem eller hva som helst som kan beskrives med innholdet af relativsetningen” (NRG: 321). Det er imidlertid en distinktion jeg er noget skeptisk over for – det er let at finde modeksempler. Her gives tre eksempler på nominativ for oblik, hvor der dårligt kan være tale om non-specifik reference:

- (33) *Jeg ble også svært godt behandlet av alle, fra de som kom hjem til meg til de som avhørte meg og til de som låste meg inne om kvelden.*
- (34) *I år har jeg sendt ut 123 takkekort til de som har vært med å hjulpet meg.*
- (35) *... lykkes det mot alle odds, må jeg sende en stor takk til de som står meg nærmest. Uten dem hadde ikke dette vært mulig (...)*

Tilsvarende findes der eksempler på oblik i overensstemmelse med hovedreglen, hvor der er tale om non-specifik reference:

- (36) *Men jeg og mange andre vil heller at pengene skulle gått til dem som virkelig trenger det mest av alle, skriver Listhaug på Facebook.*
- (37) *Men jeg tenker meg nøye om og hører ikke til dem som impuls-hopper hele tiden (...)*

- (38) *Hans råd til dem som oplever en vanskelig økonomisk situasjon:
Ta kontakt med banken din!*

Det bemærkes dog i NRG at brugen af nominativ for oblik kan forklares som non-specifik reference ”i en del tilfeller” (312) og altså ikke altid. Jeg vil imidlertid i stedet argumentere for at nominativ for oblik bedre forklares som tilfælde af invers kasusattraktion: Jeg finder to eksempler på nominativ for oblik der ikke kan forklares som attraktion da fællesleddet ikke har funktion som subjekt i relativsætning (jf. (17) og (18)), så forklaringskraften er nærmest total, hvor det omvendt er let at finde modeksempler til specificitetsforklaringen. I NRG er der da også før specificitetsforklaringen en forklaring der minder umiskendeligt om invers kasusattraktion: ”Når adleddet er en relativsætning med relativiseret subjekt, er nominativformen svært vanlig” (NRG: 321), og der behøves altså ikke mere end netop dét til at forklare nominativ for oblik i styrelser.

I dansk er forskellen mellem specifik og non-specifik betydning ikke grammatikaliseret if. GDS (178 f.), og den nævnes da heller ikke ifm. artikelanalysen i GDS. Der er imidlertid andre, teoretiske grunde til at artikelanalysen i GDS er uholdbar. Traditionelt regnes substantivet eller pronomenet som kernen i et nominal (se fx Mikkelsen 1975 [1911]: 40, 45, 52, 79, 154, 177, Diderichsen 1957 [1946]: 221 ff., Becker-Christensen 2010: 178 ff., 205 f., Christensen & Christensen 2016: 164), men i GDS fremlægges en anden analyse hvor der skelnes mellem udtryks- og indholdssyntaks (GDS: 101 ff.). I udtrykssyntaksen følger GDS DP-analysen⁷ og betragter bestemmeren som kernen ”idet der her er et hypotaktisk forhold mellem bestemmer og substantiv (...) Det viser sig ved at bestemmeren, dvs. artikel eller pronomen, er obligatorisk til stede, mens substantivet ikke er det” (GDS: 547 f.). M.a.o. kan alt andet end bestemmeren udelades i udtrykket idet ”[k]ategorien bagved altid [kan] rekonstrueres indholdsmæssigt” (GDS: 275), fx *Jeg kaldte på de to hunde. De [to hunde] kom ikke*. I indholdssyntaksen hævder GDS en katataktisk relation mellem bestemmer og substantiv idet ”et nominal

⁷ I den generative grammatik betragtes bestemmeren snarere end substantivet som kerne i nominalet, kendt som *Determiner Phrase Analysis (DP-analysis)*, først fremsat af Paul Abney (Abney 1987).

for at kunne være referentielt skal forbinde et substantiv (eller en anden kategoribetegner) med artikel eller anden bestemmer” (GDS: 547), dvs. der er interdependens. I et nominalsyntagma som fx *de der siger deres mening* (eksempel fra GDS: 443) er der if. GDS to mulige analyser, alt efter hvordan man opfatter *de*: enten som {ARTIKEL + RELATIVSÆTNING} eller {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}. Tilfælde som *jeg foretrækker de der siger deres mening* analyseres i GDS som {ARTIKEL + RELATIVSÆTNING} og tilfælde som *jeg foretrækker dem der siger deres mening* som {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}. Det der kunne opfattes som et pronomen i nominativ, opfattes altså i stedet som en artikel – deraf navnet ’artikelanalyse’ (jf. afsnit 3.1). Artikler bøjes som bekendt ikke i kasus i moderne dansk, og dermed kan brugen af *de* uden for subjekt forklares. Udtryksyntaktisk volder artikelanalysen ingen problemer: Kun bestemmeren, dvs. artiklen, er påkrævet. Anderledes forholder det sig imidlertid med indholdssyntaksen. Her er der som nævnt interdependens, så her kræves der en kategori, og den kan ikke rekonstrueres vha. anafori – den bestemmende relativsætning udelukker netop muligheden for anafori (GDS: 30). Om kategorien kan rekonstrueres på anden vis, er imidlertid uklart. Betragter man i stedet *de der siger deres mening* som et tilfælde af {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} har man dog ikke dette problem: ”Pronomener har både bestemmerfunktion og kategorifunktion og kan derfor være kerne alene” (GDS: 276). Jeg finder det derfor rimeligst at analysere tilfælde såsom *de der siger deres mening* uden for subjekt som {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} snarere end {ARTIKEL + RELATIVSÆTNING}. I så fald kan artikelanalysen ikke anvendes, men det kan altså invers kasusattraktion, der netop angår pronomener og ikke artikler.

Selvom artikelanalysen er på teoretisk usikker grund mht. konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}, kan den dog godt have noget for sig i konstruktionen {PRONOMEN + ADVERBIAL}, en konstruktion der også nævnes i GDS (443). I denne konstruktion kan der under ingen omstændigheder være tale om invers kasusattraktion, og man kan godt tænke sig tilfælde hvor kategorien i indholdssyntaksen kan rekonstrueres vha. anafori, fx *Det gælder både de folk på landet og de i byen*, hvorved man underforstår *de* [*folk*] *i byen*. Det har dog vist sig at nominativ i {PRONOMEN + ADVERBIAL} uden for subjekt forekommer meget sjældent, i hvert fald i facebooktekster (Johannsen 2024).

9 KONKLUSION

I det ovenstående har jeg præsenteret udvalgte resultater fra tre tidligere undersøgelser af pronominalkasus i dansk (Schack al. 2019, Petersen et al. 2020, Johannsen 2024) og resultaterne af to nye undersøgelser af pronominalkasus i norsk og svensk i konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} i to syntaktiske kontekster, hhv. i subjekt og som styrelse for præpositionen *til/till* i tredje person pluralis. Det har jeg gjort mhp. at sammenligne forholdene i de tre sprog.

I subjekt anvendes der i danske avistekster relativt ofte oblik for nominativ og i facebooktekster meget ofte oblik for nominativ. Dette tages der højde for i GDS, der i tillæg til hovedreglen giver anaforireglen der forklarer oblik for nominativ i subjekt. I litteraturen er der også foreslået en regel om at oblik er default i komplekse pronominaler (Brink & Lund 1975: 663 f., Heltoft 1997: 233, Schack 2013: 67 f.), hvilket konstruktionen {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING} er et eksempel på. Kun en mindre del af tilfældene af oblik for nominativ kan forklares som attraktion, hvorfor jeg afviser invers kasusattraktion som mulig forklaring på oblik for nominativ i subjekt i dansk. I norsk og svensk følges hovedreglen næsten uden undtagelse; her anvendes nærmest udelukkende nominativ. I norsk og svensk er hovedreglen m.a.o. tilstrækkelig, mens der i dansk er andre regler end invers kasusattraktion der bedre forklarer oblik for nominativ.

I funktion som styrelse for præposition er forholdene anderledes. I dansk er nominativ for oblik mindre udbredt i avistekster, men lige så udbredt i facebooktekster som i de norske og svenske avistekster: Her er nominativ for oblik meget udbredt, omtrent lige så udbredt som oblik i overensstemmelse med hovedreglen. I GDS og NRG forklares brugen af nominativ for oblik med artikelanalysen: {*de* + RELATIVSÆTNING} skal analyseres som {ARTIKEL + RELATIVSÆTNING} og ikke som {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}. I NRG anføres der desuden en betydningsmæssig forskel på {ARTIKEL + RELATIVSÆTNING} og {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}: Førstnævnte har non-specifik betydning mens sidstnævnte har specifik betydning. Denne forklaring afviser jeg imidlertid fordi det er for let at finde modeksempler, og fordi den er unødvendig hvis man antager kasusattraktion – *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*⁸.

8 Ockhams ragekniv, oversættes: 'man skal ikke forøge antallet af ting der er til, hvis man ikke er tvunget til det'.

Artikellanalysen i GDS afvises fordi den er teoretisk problematisk mht. indholdssyntaks når {*de* + RELATIVSÆTNING} analyseres som {ARTIKEL + RELATIVSÆTNING} snarere end {PRONOMEN + RELATIVSÆTNING}. I SAG er der ingen forklaring på nominativ for oblik i konstruktionen – det bemærkes blot at fænomenet findes, og kun marginalt. Denne opfattelse må på baggrund af de heri fremlagte resultater revideres: I svensk er nominativ for oblik mere udbredt end oblik i overensstemmelse med hovedreglen.

Jeg vurderer altså at invers kasusattraktion er den bedste forklaring på nominativ for oblik i både dansk, norsk og svensk: Nærmest samtlige tilfælde af nominativ for oblik kan forklares som invers attraktion idet fællesleddet i relativsætningen har funktion som subjekt.

Oliver Rix Johannsen, videnskabelig assistent
Dansk Sprognævn
orj@dsn.dk

LITTERATUR

- Abney, S.P. 1987. *The English noun phrase in its sentential aspect*. Ph.d.-afhandling. Massachusetts Institute of Technology, Dept. of Linguistics and Philosophy.
- Andersen, G. & Hofland, K. 2012. Building a large corpus based on newspapers from the web. G. Andersen (red.), *Exploring newspaper language: Using the web to create and investigate a large corpus of modern Norwegian* (Studies in Corpus Linguistics 49), 1–28. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. DOI: 10.1075/scl.49.
- Becker-Christensen, C. 2010. *Dansk syntaks. Indføring i dansk sætningsgrammatik og sætningsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Bianchi, V. 1999. *Consequences of antisymmetry. Headed relative clauses*. (Studies in generative grammar 46). Berlin/New York: Mouton de Gruyter. DOI: 10.1515/9783110803372.
- Brink, L. & J. Lund. 1975. *Dansk rigsmål*, bind 2. København: Gyldendal.
- Christensen, L.H. & R.Z. Christensen. 2016. *Dansk grammatik*. 3. udgave. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

- Czypionka, A., L. Dörre & J. Bayer. 2018. Inverse case attraction: experimental evidence for a syntactically guided process. *The journal of comparative Germanic linguistics* 21(2). 135–188. DOI: 10.1007/s10828-018-9099-3.
- Diderichsen, P. 1957 [1946]. *Elementær dansk grammatik*. 2. udgave. København: Gyl-dendal.
- Faarlund, J.T., S. Lie & K.I. Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk* [= NRG]. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grimm, S. 2007. Case attraction in ancient Greek. B.D. ten Cate & H.W. Zeevat (red.), *Logic, language, and computation. Lecture notes in computer science* (4363), 139–153. Berlin/Heidelberg: Springer. DOI: 10.1007/978-3-540-75144-1_11.
- Hansen, E. & L. Heltoft. 2019 [2011]. *Grammatik over det danske sprog* [= GDS], bind 1–3. 2. udgave. København/Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.
- Heltoft, L. 1997. Hvem opslugte hvo. Et bidrag til beskrivelsen af det danske kasus-systems udvikling. F. Lundgreen-Nielsen, M.A. Nielsen & J.S. Sørensen (red.), *Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500–1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*, 227–256. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund & C.A. Reitzel.
- Jensen, E.S., J. Schack & J.H. Petersen. 2023. The use of case forms in modern Danish – an empirical study. *Acta linguistica Hafniensia* 55(2). 182–215. DOI: 10.1080/03740463.2023.2290892
- Johannsen, O.R. 2024. Kasus i hypotagmer. En undersøgelse af flertalspronomenene. *Ny forskning i grammatik* 31. 88–106. DOI: 10.7146/nfg.v1i31.145294
- Jørgensen, H. 2021. Man og en – paradigme eller ej? M.H. Andersen & E.S. Jensen (red.), *Med fornøden agtelse. Festskrift til Jørgen Schack på 60-årsdagen 14. maj 2021*, 185–196. Bogense: Dansk Sprognævn.
- Mikkelsen, K. 1975 [1911]. *Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg. Håndbog for viderekomne og Lærere*. Genudgivelse. København: Hans Reitzel.
- Petersen, J.H., J. Schack & E.S. Jensen. 2020. Pronominalkasus i subjekt med bestem-mende relativsætning. *Ny forskning i grammatik* 27. 108–124. DOI: 10.7146/nfg.v0i27.122134.
- Schack, J. 2013. Dig og mig og vi to. Synspunkter på kasus i moderne dansk. *NyS – Nydanske sprogstudier* 45. 48–72. DOI: 10.7146/nys.v45i45.16904.

- Schack, J., E.S. Jensen & J.H. Petersen. 2019. ”Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed”. Bagom dronningens kasusvalg. Y. Goldshtein, I. Schoonderbeek & T.T. Hougaard (red.), *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* 17, 443–456. Århus: Aarhus Universitet.
- Sigurðsson, H.A. 2006. The nom/acc alternation in Germanic. J. Harmann & L. Mol-fárni (red.), *Comparative studies in Germanic syntax. From Afrikaans to Zurich German* (Linguistics Today 97), 13–50. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/la.97.03sig.
- Teleman, U., S. Hellberg & E. Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik* [= SAG]. Stockholm: Svenska Akademien.
- Wood, J., E.F. Sigurðsson & I.E. Nowenstein. 2017. Inverse attraction in Icelandic relative clauses. H. Thráinsson, C. Heycock, H.P. Petersen & Z.S. Hansen (red.), *Syntactic variation in insular Scandinavian* (Studies in Germanic linguistics 1), 199–232. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/sigl.1.08woo.

En høj, en lav? En stigning, et fald?

En undersøgelse af ændringer i det næstvedske trykgruppemønster

CHRISTOPHE ZERAKITSKY VIES OG NICOLAI PHARAO

ABSTRACT

Det primære træk, der auditivt adskiller danske regiolekter fra hinanden, er intonation, nærmere bestemt trykgruppemønsteret. Næstvedsk intonation er særlig interessant, da trykgruppemønsteret akustisk minder meget om københavnsk, idet begge starter med et kort fald efterfulgt af en stigning, og begge slutter på et fald. Dog lyder de to ganske forskellige, sandsynligvis fordi det initiale fald er dybere i københavnsk, mens det finale fald sætter ind tidligere og er stejlere i næstvedsk. I nyere optagelser fra Næstved lyder nogle af talerne umiddelbart københavnske. En sådan uoverensstemmelse kunne tyde på en igangværende sprogforandring. Med henblik på at undersøge dette udførte vi akustiske analyser af optagelser fra Næstved i 1980'erne og i 00'erne. Formålet var at undersøge, om man kan observere en sprogforandring i Næstved i løbet af de tre generationer, der er repræsenteret i korpusset. Vi sammenlignede tre generationer i de nyeste optagelser, og derudover lavede vi en real time-undersøgelse af de ældste talere, hvor vi sammenlignede deres gamle optagelse med den nye. Vores resultater indikerer, at trykgruppemønsteret har bevæget sig mere i retning af det københavnske mønster, men vi kan ikke vise, at de er sammenfaldende. Der er en tydelig tendens til forandringer på tværs af de tre generationer, men der er også stor interindividuel variation, så særligt real time-forandringerne må siges at være træk ved individer og ikke ved de forskellige grupper. Dette kan forklare, hvorfor nogle talere fra Næstved lyder københavnske, mens andre ikke gør.

EMNEORD: intonation; sprogforandring; dialekter; sociofonetik, Generalised Additive Mixed Models

Hvor stabilt er vores sprog? Vi ved, at sprog forandrer sig, og i hverdagen hører vi forskelle mellem yngre og ældre menneskers sprog, som gør det klart, at ikke alle dele af det kan være lige stabile. Særligt ordvalg og udtale springer os i ørerne og minder os om sprogets foranderlighed. En

meget stor mængde faglitteratur viser, at sprogforandring foregår mellem generationer og kan observeres nu og her i tillæg til sproghistoriske undersøgelser, der dokumenterer forandringer over århundreder. En mindre men voksende mængde faglitteratur har dokumenteret, at også den enkeltes sprog kan forandre sig gennem livet. Det er altså ikke bare dansk udtale, der ændrer sig, men også Annes og Peters udtale, der kan ændre sig gennem livet.

I denne undersøgelse fokuserer vi netop på udtalen, helt specifikt tonegangen i forbindelse med trykstærke stavelser. Vi undersøger den hos tre generationer af talere, der alle er født og opvokset i Næstved, og vi undersøger den både på tværs af generationer og hos enkeltpersoner på to forskellige tidspunkter i deres liv. Tonegangen er særligt interessant at undersøge i dansk, fordi vi ved, at den varierer systematisk på tværs af regiolekter og dermed kunne forventes at være mere stabil end f.eks. enkeltlyde. Samtidig findes der kun få undersøgelser af forandringer i tonegangen, og ingen kvantitative undersøgelser er tidligere foretaget på grundlag af akustiske målinger af grundtonen.

1 TID OG TONEGANG

Undersøgelsen af igangværende sprogforandringer er central i variationistisk sociolingvistik. Langt størstedelen af disse undersøgelser, både af dansk og andre sprog, er foretaget ved sammenligninger af sproglig variation på tværs af generationer, såkaldte *apparent time*-undersøgelser (Sankoff 2006). Logikken i denne tilgang er, at en forskel i 60-årige og 20-åriges sprogbrug, f.eks. deres udtale af den trykstærke vokal i ord som *lande*, *kasse*, *fatte*, eller deres brug af *du* som generisk pronomen, kan tolkes som en sprogforandring, der er foregået i løbet af årtierne mellem de to generationer. *Apparent time*-tilgangen hviler på den antagelse, at folk fortsætter med at tale, som de gjorde, da de var unge, gennem hele livet, dvs. at hvorimod sproget som et fælles system menes at være foranderligt, så er den enkelte sprogbrugers sprog stabilt. En voksende mængde undersøgelser viser dog, at ikke alle menneskers sprog er så stabilt gennem hele livet. Dette har vist sig gennem en række *real time*-undersøgelser, hvor den samme talers sprogbrug på forskellige tidspunkter bliver sammenlignet (Sankoff 2006). Sådanne undersøgelser kræver adgang til samlinger af optagelser foretaget med de samme

personer med flere års mellemrum, således at alt undtagen den observerede sprogbrug holdes konstant.

En sådan samling optagelser er tilgængelig gennem LANCHART-korpusset (Gregersen m.fl. 2014), som omfatter sociolingvistiske interview fra flere forskellige steder i Danmark med sprogbrugere fra tre forskellige generationer. Optagelserne kan klassificeres som spontan tale, da talerne ikke blev instrueret i, hvad de skulle sige, og samtalerne foregik, hvis man ser bort fra, at de blev optaget, som frie samtaler, omend interviewerens spurgte ind til bestemte emner (se yderligere Gregersen 2009). De to ældste generationer, i korpusset benævnt generation 1 og generation 2, består af talere, der deltog i variationistiske undersøgelser i 1980'erne. De samme personer blev optaget igen i 00'erne, hvor man samtidig indsamlede sociolingvistiske interview med unge født i 90'erne. Herved giver LANCHART-korpusset mulighed for at foretage både *apparent time*-undersøgelser på tværs af de tre generationer ved at sammenligne deres sprogbrug i 00'erne, og desuden også *real time*-undersøgelser ved at sammenligne sprogbrugen hos talerne i generation 1 og 2 i 80'erne med de samme taleres egen sprogbrug i 00'erne, sådan som det f.eks. er gjort i Gregersen m.fl. (2014), Gregersen & Pharao (2016) og Maegaard m.fl. (2013). Der er meget at tage højde for i tilrettelæggelsen af begge typer undersøgelser, og interesserede læsere kan dykke dybere ned i disse overvejelser i de omtalte artikler. Det væsentlige for nærværende undersøgelse er, at vi har haft adgang til dette materiale og derfor kan undersøge, om der er sket en ændring i trykgruppemønstret blandt sprogbrugere fra Næstved.

Vi er interesserede i at undersøge forandring i tonegangen i næstvedsk, helt specifikt grundtoneforløbet i trykgruppen, fordi vi fra tidligere undersøgelser ved, at dette forløb varierer systematisk på tværs af regiolektter i Danmark (Grønnum 2022). Det er væsentligt for genkendelse af, hvor talere kommer fra (Kristiansen m.fl. 2011, Tøndering & Pharao 2020). Det er således et væsentligt sociolingvistisk træk i et sprogsamfund præget af udbredt dialektnivellering, og derfor bliver det særligt interessant at undersøge, om forløbet er så stabilt, som man hidtil har antaget. Trykgruppemønstret er en komponent i den model for dansk intonation, som Nina Grønnum (Thorsen) har udviklet på baggrund af omfattende studier af oplæst tale fra 80'erne (Grønnum 1992, 2022), og som siden er blevet undersøgt videre i spontan tale af John Tøndering

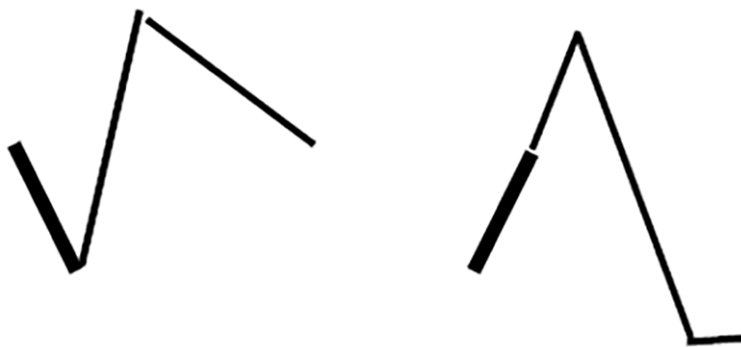
(2010a). Trykgruppemønsteret er det grundtoneforløb, der initieres af en trykstærk vokal og knytter sig til alle efterfølgende tryksvage stavelser i en ytring frem til den næste trykstærke vokal (som initierer en ny trykgruppe). Dette trykgruppemønster er kvalitativt invariant i oplæst tale, om end omfanget af stigninger og fald i grundtonen inden for trykgruppen kan variere som følge af bl.a. placering i ytringen, og om de ord, der omfattes af trykgruppen, er mere eller mindre prominente. En række undersøgelser af Grønnum viser som nævnt, at trykgruppemønsteret varierer fra regiolekt til regiolekt i Danmark. I københavnsk-baseret dansk begynder trykgruppen med et fald ind i den trykstærke vokal og efterfølges af en stigning, der når sin top i den første posttoniske stavelse. I århusiansk-baseret dansk bliver den trykstærke stavelse udtalt med en stigende tone efterfulgt af et fald til første posttoniske stavelse. Dyhr (1993) og Dyhr (1995) undersøgte trykgruppemønstre i spontantale i københavnsk-baseret rigsmål og fandt også, at trykgruppemønsteret er kvalitativt invariant i spontantale. Det samme gør Scheuer (2019), som har undersøgt mønstret i optagelser af fynsk.

Nærværende undersøgelse består af akustiske analyser af trykgruppemønsteret hos sprogbrugere fra Næstved. Det er baseret på spontan tale, idet vi bruger de sociolingvistiske interview fra LANCHART-korpusset, og undersøgelsen vil således bidrage med yderligere viden om trykgruppemønsteret i hverdagssproget. Vi har valgt at undersøge potentielle forandringer netop i Næstved, fordi det i Tøndering & Pharao (2020) bemærkes, at forfatterne under udarbejdelsen af stimuli til deres lytteforsøg blev opmærksomme på, at det var svært at skelne udtalen hos mandlige talere fra middelklassen i Næstved fra københavnske talere, hvorimod mandlige talere fra arbejderklassen i Næstved fortsat havde et tydeligt regiolektalt præg i deres udtale (Tøndering & Pharao 2020 undersøgte ikke kvindestemmer). Denne forskel indikerer, at der potentielt var en sprogforandring på vej i Næstved i 00'erne, og det er det, vi her har undersøgt systematisk. Desuden er der detaljer i analysen af trykgruppemønsteret i Næstved i den undersøgelse, Nina Grønnum (Thorsen) beskriver i Thorsen (1989), som antyder, at en sprogforandring kan have været i gang allerede på det tidspunkt. Vi begynder med at se nærmere på den undersøgelse, inden vi beskriver vores eget undersøgelsesdesign og vores datagrundlag.

2 TIDLIGERE BESKRIVELSER AF TRYKGRUPPEN I SJÆLLANDSK REGIOLEKT

Grønnum (2022) præsenterer en oversigt over trykgruppemønstre i en række danske regionalsprog, herunder trykgruppemønstret i København og i Næstved. Bag denne oversigt ligger en række artikler med detaljerede analyser og beskrivelser af trykgruppemønstret i enkelte regiolekt. Ifølge Grønnum (Thorsen 1989: 75–76) kan trykgruppemønsteret i København og Næstved stiliseres som vist i figur 1 (fra Grønnum 2005: 341). Stiliseringen af det næstvedske trykgruppemønster i figuren er baseret på akustiske målinger samt Grønnums auditive indtryk af grundtonekonturen (Thorsen 1989: 75–76). Mønsteret i de gennemsnitlige kurver beskrives som ”rising-falling” og perceptuelt ”high-low”, hvilket dog i samme artikel ændres til ”low-high-low” ((Grønnum) Thorsen 1988: 190). Til sammenligning karakteriserer Grønnum københavnsk som ”low-high-declining” (Thorsen 1989: 76) eller bare ”low-high” (Thorsen 1988: 190).

FIGUR 1. STILISEREDE TRYKGRUPPEMØNSTRE I KØBENHAVNSK (TIL VENSTRE) OG NÆSTVEDSK (TIL HØJRE)

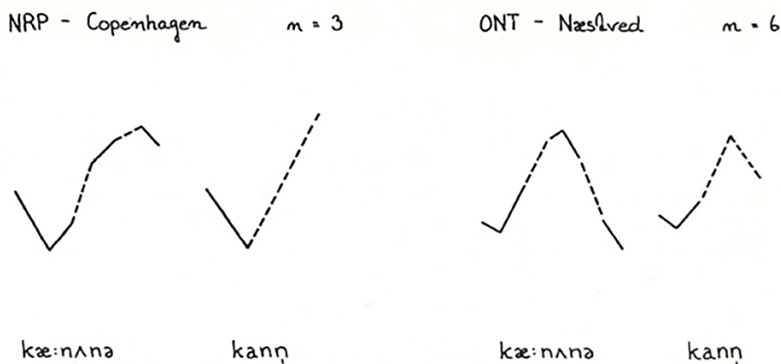
Den fede linje angiver den betonedede stavelse, og resten af linjen angiver følgende ubetonede stavelser. Figuren er lånt fra Grønnum (2005: figur 18.4, s. 341).

Ser man imidlertid på figur 2 nedenfor, der er en reproduktion fra den oprindelige undersøgelse af intonationen i Næstved (Thorsen 1989), ses en sammenligning af den gennemsnitlige F0-kontur i to ord taget fra en taler fra København og en taler fra Næstved. Her får vi en idé om, hvorfor stiliseringen i figur 1 ikke umiddelbart passer helt til beskrivel-

sen ”low-high-low”, men snarere passer med de akustiske observationer af trykgruppemønsteret i Næstved. I sammenligning med københavnsk har taleren fra Næstved et meget lille initialt fald i den betonedede stavelse, og selv i *kanden*, der har kort vokal, påbegyndes stigningen i F0 allerede i den betonedede vokal, hvorimod stigningen starter senere i københavnsk. Det er sandsynligt, at det initiale fald ind i den betonedede stavelse, der ses for taleren fra Næstved i figur 2, skyldes en påvirkning fra den foranstående ustemte klusil (jf. Kirby & Ladd 2016). Ser man nærmere på de gennemsnitskurver, der præsenteres for talere fra Næstved i (Grønnum) Thorsen (1988: 157–160), genfindes dette initiale fald oftest i betonedede stavelser, der begynder med en aspireret (eller affrikeret) lukkelyd (i navnene ’Kamma’ og ’Torben’), men også i trykgrupper der begynder med ustemt frikativ (’søster’ og ’Fakse’), ustemt lukkelyd (’stammer’), sonorant (’Næstved’) og endda med vokal (’Anders’, om end dette kun observeres ytringsinitialt og formodentlig kan tilskrives sprængsanset). Dette fald er dog langt fra obligatorisk (jf. (Grønnum) Thorsen 1988: 183–187). Vi mener, at dette underbygger den perceptuelle fortolkning af trykgruppemønsteret i næstvedsk som ”high-low”, idet det initiale fald kan tænkes at være blevet tilskrevet klusilens glot-tiskarakteristik.

I opsummeringen af sin akustiske undersøgelse af næstvedsk skriver Grønnum videre, at ”I have termed the Næstved stress group pattern one of the perceptually high-low type. I would like to revise that, and make a distinction between low-high patterns (Bornholm and Copenhagen), low-high-low (Næstved) ...” (Thorsen 1988: 190). Vi har altså at gøre med en situation, hvor akustiske målinger af grundtonen fortolkes anderledes i perceptionen af trykgruppemønsteret, da det lille fald ind i den betonedede i stavelse i Næstved ikke af Grønnum opfattes på samme måde. Det er som antydnet formentlig, fordi dette fald, som kan observeres i de akustiske data, i langt de fleste tilfælde udløses af ustemte (og ofte aspirerede) obstruenter før den betonedede vokal i trykgruppen. Spørgsmålet for os bliver nu, om der her kan ligge kimen til en lydforandring, m.a.o. en perceptuel omfortolkning af den intrinsiske egenskab til et primært cue.

FIGUR 2. SAMMENLIGNING AF TRYKGRUPPEMØNSTRET I KØBENHAVNSK OG NÆSTVEDSK

Sammenligning af den gennemsnitlige F0-kontur i ordene *kanerne* og *kanden* for en informant fra København (til venstre) og en informant fra Næstved (til højre). Fuldt optrukne linjer angiver vokaler, og stiplede linjer angiver sonorante konsonanter. NRP og ONT er forkortelser, der identificerer talerne i Grønnums (Thorsen) oprindelige undersøgelse”. Figuren er lånt fra Thorsen (1988: figur 30, s. 189).

Det er væsentligt at være opmærksom på, at der med karakteristikken 'low' hverken hos os og slet ikke hos Grønnum (Thorsen) menes et tonalt *target*, der karakteriserer stavelsen og specificeres som en del af en fonologisk repræsentation, som man kender det fra den såkaldte autosegmentale-metriske model (Ladd 2008, Arvaniti 2022). I denne model behandles intonation som en kombination af høje (H) og lave (L) toner, der associeres med bestemte tonebærende enheder (f.eks. stavelser). Da alle konturer underliggende antages at udgøres af høje og lave primitiver, beskrives stigninger og fald nødvendigvis som kombinationer af disse. Det er ikke denne artikels ærinde at give en dybdegående indføring i autosegmental-metrisk fonologi endsige udvikle en model baseret herpå for dansk. Det er ikke helt klart, hvordan forskellen på det københavnske mønster og det næstvedske mønster ville skulle beskrives i denne formalisme, da grundtonen i den betonedede stavelse for begges vedkommende ligger lavere end i den posttoniske. Hvorom alting er, så står det klart ud fra Grønnums undersøgelser, at der er en forskel i, hvordan tonerne justeres i tidsforløbet i relation til segmenterne: I københavnsk associeres den betonedede stavelse med en lav tone, og den posttoniske associeres med en høj tone. I næstvedsk associeres den betonedede stavelse med en stigning, hvis toppunkt ikke nødvendig-

vis ligger i den betonede stavelse, men stigningen fortsætter ind i den posttoniske stavelse.

Uoverensstemmelsen mellem det auditive indtryk og de akustiske målinger har fået Grønnum til at foreslå en beskrivelse af næstvedsk, der adskiller mønstret fra københavnsk (da de to mønstre lyder forskellige), men som samtidig fanger ligheden mellem de to (fordi de begge akustisk starter med et dyk i F0 efterfulgt af en stigning og til sidst et fald igen). Dette kan ses som et tegn på, at der på undersøgelsens tidspunkt i 1986 var en lydforandring i gang: Der er et kort målbart initialt fald i F0, som ikke tillægges samme vægt auditivt i den senere stilisering af mønstret. Med andre ord kan det tænkes, at trykgruppemønstret i slutningen af 80'erne var ved at introducere det initiale fald ind i den betonede stavelse, som allerede på det tidspunkt var kendetegnende for københavnsk. Grønnums (Thorsen 1988) informanter var fire teenagere (og størstedelen af undersøgelsen er kun baseret på de to kvinder i gruppen) og en 28-årig mand. Spørgsmålet er nu, om F0-konturen for ældre talere i 80'erne passer bedre med det opfattede trykgruppemønster. Altså, ville man hos ældre talere i 80'erne måle en udelukkende stigende F0 i den betonede stavelse? Et andet interessant spørgsmål, der melder sig, er, om det initiale fald, som også Grønnum måler, men tilskriver intrinsiske forhold, er blevet tydeligere med tiden? Hvis der er tale om en sprogforandring i retning af det københavnske, kunne denne lille ændring konventionaliseres af talerne og dermed fremhæves. Det ville betyde, at yngre talere på et senere tidspunkt skulle have et endnu tydeligere initialt fald i den betonede stavelse. Derudover kan man have en hypotese om, at det finale fald er mindre stejlt blandt yngre talere sammenlignet med ældre talere, hvis deres trykgruppemønster bevæger sig i retning af det københavnske.

I vores undersøgelse vil vi prøve at finde ud af, om der er sket en lydforandring i Næstved fra slutningen af 80'erne til 00'erne, mere specifikt om trykgruppemønstret har ændret sig. Det undersøger vi ved hjælp af LANCHART-korpussets optagelser fra Næstved. I de følgende afsnit vil vi beskrive de data, vi har brugt. Dernæst beskriver vi proceduren for analysen af data efterfulgt af en gennemgang af resultaterne. Til sidst runder vi af med en diskussion af vores fund og deres implikationer for teorier om sprogforandring.

3 DATAGRUNDLAG: INFORMANTER OG MATERIALE

For at undersøge om sprogbrugere fra Næstved er begyndt at bruge det københavnske trykgruppemønster, har vi benyttet LANCHART-korpussets (Gregersen m.fl. 2014) optagelser, som vi beskrev i afsnit 1. I det følgende forklarer vi, hvordan vi udvalgte informanterne fra korpusset, og vi giver en oversigt over deres demografiske karakteristika.

3.1 Udvalgelse af informanter

Enkelte informanter blev fravalgt, f.eks. hvis de blev vurderet til ikke at være opvokset i Næstved på trods af deres klassificering i korpusset. Et eksempel på dette er en mand fra generation 3, som havde boet i Odense, indtil han var 12, men som derefter havde vekslet mellem at være hos sin mor og far i Odense og Næstved. Derudover blev enkelte talere fravalgt, fordi de kun optrådte i optagelsen fra 80'erne eller i den fra 00'erne, dvs. fordi der var for lidt materiale med dem.

Det forholdt sig sådan, at talerne fra generation 2 i Næstved ikke var kodet for socialklasse, så den har vi selv foretaget. Vi brugte kriterierne i Monka (2013: 75), navnlig om informanten havde over eller under tre et halvt års uddannelse, og om de havde ledelsesansvar. Vi lyttede starten af hvert interview igennem og forsøgte at inddele informanterne på baggrund af de informationer, de gav i interviewet. Typisk kunne de kategoriseres forholdsvist entydigt på baggrund af deres uddannelse.

I tabel 1–3 ses oversigter over, hvordan de udvalgte talere fordeler sig efter køn, socialklasse (arbejderklasse, AK; middelklasse, MK) og optageårsti. Derudover har vi noteret talernes fødeår og generationens aldersbredde. De to kolonner yderst til højre opsummerer antallet af talere og antallet af udvalgte trykgrupper for hver kombination af demografiske variable. Antallet af trykgrupper er det totale antal observationer, vi endte med, efter at have frasorteret fejlmålinger og ekstreme værdier (± 2 standardafvigelse fra den gennemsnitlige F0 målt i Hz for hver informant). Antallet af observationer før frasorteringen er angivet i parentes. I alt blev 224 trykgrupper frasorteret, så det totale antal endte på 2046 observationer.

TABEL 1. OVERSIGT OVER TALERE FRA GENERATION 1

Køn	Socialklasse	Optagelse	Fødeår	Alder	Talere	Trykgrupper
Kvinder	AK	80'erne	1943–1955	34–46	4	51 (53)
Kvinder	AK	00'erne	1943–1960	46–63	5	120 (128)
Kvinder	MK	80'erne	1945–1959	30–44	5	89 (94)
Kvinder	MK	00'erne	1945–1959	46–61	7	102 (114)
Mænd	AK	80'erne	1948–1962	27–41	3	49 (52)
Mænd	AK	00'erne	1946–1962	43–60	5	128 (137)
Mænd	MK	80'erne	1942–1959	30–47	3	79 (86)
Mænd	MK	00'erne	1942–1959	46–63	6	237 (276)

TABEL 2. OVERSIGT OVER TALERE FRA GENERATION 2

Køn	Socialklasse	Optagelse	Fødeår	Alder	Talere	Trykgrupper
Kvinder	AK	80'erne	1968–1969	17–18	2	15 (16)
Kvinder	AK	00'erne	1968–1969	37–39	2	76 (80)
Kvinder	MK	80'erne	1964–1969	17–22	6	55 (62)
Kvinder	MK	00'erne	1964–1969	37–43	6	171 (190)
Mænd	AK	80'erne	1965–1968	18–21	2	37 (41)
Mænd	AK	00'erne	1965–1968	39–42	3	127 (154)
Mænd	MK	80'erne	1969	17–17	4	55 (58)
Mænd	MK	00'erne	1969	37–38	4	244 (273)

TABEL 3. OVERSIGT OVER TALERE FRA GENERATION 3

Køn	Socialklasse	Optagelse	Fødeår	Alder	Talere	Trykgrupper
Kvinder	AK	00'erne	1990–1991	16–17	5	51 (54)
Kvinder	MK	00'erne	1991	16–16	11	124 (141)
Mænd	AK	00'erne	1989–1991	16–18	6	109 (123)
Mænd	MK	00'erne	1990–1991	16–17	7	128 (138)

3.2 Udvalgelse af lydklip og annoteringer i Praat

Før vi beskriver udvælgelsen af lydklip, vil vi kort redegøre for annoteringerne af lydfilerne i LANCHART-korpusset. For at forklare disse må vi først skrive lidt om programmet Praat (Boersma & Weenink 2023), der er blevet brugt til at annotere lydfilerne.

Praat er et signalbehandlingsprogram, der er lavet specifikt til akustisk analyse af tale. Derfor kan man i dette program indsætte tekstinformationer ved bestemte tidskoder, som svarer til akustiske begivenhe-

der i lydfilen. Et *tier* i Praat er en række med tekstinformation. Disse kan 'stables' oven på hinanden, så man kan have flere niveauer af annotering, som helt eller delvist overlapper i tid (se Tøndering 2010b for en introduktion til Praat). Man kan f.eks. have et tier til sætninger over et tier, der inddeler lydfilen i mindre bidder som ord, stavelser, el.lign. (se figur 3 for et eksempel).

LANCHART-korpusset er annoteret for mange forskellige sociale, lingvistiske og interaktionelle faktorer (Gregersen m.fl. 2014, Gregersen 2009). Alle disse informationer er kodet i separate tiers i Praat. Foruden en ortografisk transskription af informantens og interviewerens tale er alle interviews kodet for det, der er blevet kaldt interaktionsstruktur. Eftersom vi ønskede at udvælge lydclip, hvor informanten talte mest muligt, prøvede vi i første omgang kun at ekstrahere alle lydclip, der er kodet som monologer ("I8" i annoteringen) i interaktionsstruktur. Monologer defineres i LANCHARTs kodningsmanual bl.a. ved, at "taleren selv bestemmer, hvad der tales om gennem en længere passage" (LANCHART 2010: 32). Det er ønskeligt for vores undersøgelse, da det kan forventes at være mere naturlig tale end i situationer, hvor informanten f.eks. besvarer spørgsmål af biografisk karakter. I disse situationer kan man håbe på, at taleren er mindre opmærksom på måden, de taler på, da interviewsituationen kunne tænkes at få dem til følge andre normer for udtale, end de ellers ville have gjort (Labov 1972). Denne taktik viste sig dog ikke at fungere lige godt i alle tilfælde. Nogle talere producerede meget få monologer (eller også er monologerne bare ikke blevet kodet systematisk i hele korpusset), mens andre interviews slet ikke er kodet for interaktionsstruktur, og de indeholder dermed ingen opmærkede monologer. I disse tilfælde brugte vi det materiale, der var til rådighed.

3.3 Bearbejdning af udvalgte lydclip

De udvalgte lydclip blev automatisk fonetisk annoteret ved hjælp af *forced aligner*'en Autophon (Young & Anikwe 2024). Dette værktøj benytter neurale netværk til at koble en lydfil til en ortografisk transskription. Samtidig inddeler den lydfilen i passende grænser og indsætter en fonetisk transskription baseret på en 'oversættelse' fra ortografi til lydskrift. Disse annotationer blev dels brugt til at få et hurtigt overblik over seg-

menterne i ordene, dels for at muliggøre fremtidige segmentalfonetiske undersøgelser. Denne segmentering er ikke i fuldstændig overensstemmelse med manuel segmentering, men overensstemmelsen er inden for 20 millisekunders nøjagtighed for 72 procent af alle segmentgrænser sammenlignet med en manuel segmentering, hvilket er samme standard, som kendes fra automatisk segmentering af f.eks. engelsk (Young 2024). De forekomster, der udgør vores datamateriale, har været igennem en manuel korrigerende af segmentgrænserne (se mere nedenfor).

Alle optagelser, nye såvel som gamle, er optaget i to spor med to mikrofoner – én til informanten og én til interviewer. Det udstyr, man brugte i slutningen af 80'erne til de gamle optagelser, er dog af en betydeligt ringere kvalitet end dem, der blev brugt til de nyeste optagelser i 2005–2007. Det har en række konsekvenser for vores undersøgelse: For det første har aligeringen meget svært ved at annotere de gamle lydoptagelser. Det skyldes mængden af baggrundsstøj, og at mikrofonerne nærmest ikke kan adskille de to talere: Det er næsten ligegyldigt, om man lytter til det ene eller det andet spor, for begge talere (og alt, der sker i baggrunden) kan høres på begge spor.

Det andet, og væsentlig større, problem med de gamle optagelser er, at Praats algoritme har meget svært ved at udregne F0, når der er for meget støj, fordi den i så fald ikke opfanger periodiciteten. I mange tilfælde kunne vi derfor ikke bruge ellers gode trykgrupper, fordi Praat ikke kunne finde grundtonefrekvensen. Det resulterer i, at vi har væsentlig færre forekomster fra de gamle optagelser sammenlignet med de nye (jf. tabel 1–3). Desuden er der større risiko for, at Praats algoritme har regnet forkert i disse optagelser. Det er dog det bedste, vi har at arbejde med, så vi må acceptere, at disse optagelser er relativt støjfulde.

4 UDVÆLGELSE AF TRYKGRUPPER

4.1 *Hvor starter og slutter en trykgruppe?*

En trykgruppes grundtoneforløb begynder ved den betonede vokal og fortsætter frem til næste betonede vokal (Grønnum 2005: 339). Med andre ord hører eventuelle konsonanter i ansats, uanset stemthed, strengt taget til foregående trykgruppe, f.eks. /st/ i /'stæ:ʝəlsə/ *stavelse*. Hvis vi tager en frase som *den tunge stavelse*, så inddeles den i trykgrupper på

følgende vis: *den t{funge st}{avelse}*. Her indrammes trykgrupper vha. tuborgklammer. *Den* og *t* (dvs. *t*'et i *tunge*) hører formelt set ikke til nogen trykgruppe, da de står initialt i intonationsfrasen uden at starte med en betonet stavelse. De to trykgrupper, der følger, starter med den betonedede vokal, så de første to segmenter i *stavelse* hører til samme trykgruppe som /'ɔŋə/ i *tunge*.

Vi valgte dog af flere årsager at definere trykgruppens afslutning som den sidste stavelses *offset*, dvs. uden at medregne eventuelle ansatskonsonanter fra den følgende betonedede stavelse. For det første er der en uoverensstemmelse mellem det *prosodiske ord* i Basbølls fonologiske model (2005: 539) og Grønnums intonationsmodel ift. ordinitiale ansatskonsonanter. Vies (2021) viser, at prosodisk ordinitialt [s] akustisk opfører sig anderledes, når det står før en trykgruppeinitial vokal (dvs. når det står initialt i den betonedede stavelse) sammenlignet med andre positioner. Selvom F0-konturen begynder ved den betonedede vokal, er det altså vanskeligt at afgøre, om prosodisk ordinitiale ansatskonsonanter hører med i samme trykgruppe som efterfølgende vokal eller den foregående trykgruppe: Det kommer an på, om man vil tilskrive andre faktorer end F0 en rolle i trykgruppestruktur. Pga. denne forskel, som afhænger af niveauet i den prosodiske struktur, udelod vi disse konsonanter. Vi er primært interesserede i starten af trykgruppen, for det er her, tidligere undersøgelser finder de største forskelle mellem næstvedsk og københavnsk, så om vi medregner efterfølgende ansatskonsonanter til grundtoneforløbet for foregående stavelser eller ej, har det begrænset påvirkning på vores resultater. Desuden bidrager ustemte ansatskonsonanter ikke til F0-konturen. Som nævnt blev alle ansatskonsonanter udeladt af analysen, og de har således ikke indflydelse på vores målinger.

4.2 Mikroprosodi

Et af de vanskelige aspekter ved at arbejde med grundtoneforløb er, at det påvirkes af rigtig mange faktorer, som kan være svære at adskille fra hinanden. F.eks. kan talerens humør have en indvirkning på størrelsen på udsvingene i F0 (Pichora-Fuller m.fl. 2016). En anden og betydelig mindre påvirkning er mikroprosodi. F.eks. vil F0 være højere efter ustemte konsonanter sammenlignet med stemte konsonanter, og F0 sænkes særligt før stemte konsonanter. Derudover har vokalers højde en

påvirkning på F0: Høje vokaler fører til højere F0 sammenlignet med lave vokaler ((Grønnum) Thorsen 1979, Gussenhoven 2004: 7–9). Af denne grund er trykgruppemønstret i *isfugl* /'isfu:ʔl/ med to høje vokaler strengt taget ikke direkte sammenligneligt med trykgruppemønstret i *rovfugl* /'røʊfu:ʔl/, for sidstnævntes første stavelse vil alt andet lige starte med en lavere F0-værdi end førstnævntes på grund af forskellene i vokalhøjde. Hvis vi ønsker at undersøge, om Taler nr. 1 fra Næstved taler mere som en københavnere end den yngre Taler nr. 2, nytter det derfor ikke noget at sammenligne den ene talers udtale af *isfugl* med den anden talers udtale af *rovfugl* – for F0-stigningen fra *rov-* til *fugl* vil være større end fra *is-* til *fugl*. Derfor kunne man fejlagtigt komme til at konkludere, at Taler 2 taler mere københavnsk end Taler 1, alene på grund af forskellen i F0 fra første til anden stavelse, selvom den i virkeligheden skyldes de iboende F0-forskelle i vokalhøjde i de ord, vi sammenligner.

Derfor ledte vi specifikt efter trykgrupper, hvori alle vokaler havde nogenlunde samme højde gennem hele trykgruppen. Fordi både vokalhøjde og konsonanters stemthed og lukkelydes aspiration påvirker F0, kodede vi hver trykgruppe med den information. F.eks. blev *abe* kodet som 'æ ustemt ə'. Stavelsesbærende sonoranter blev kodet som sådanne, dvs. med angivelse af sonoranten, f.eks. *aben*: 'æ ustemt m'. Senere i analysen blev stavelseskerne inddelt efter højde. Vi valgte i første omgang ikke at kode sonorante konsonanter for højde. Med andre ord kodede vi kun vokalhøjde, og sonorante konsonanter fungerede derfor som en slags jokere. Vores tilgang er opsummeret i tabel 4.

TABEL 4. KODNING AF HØJDE I STAVELSESKERNER

Højde	Segment
Høj	{i, ɪ, y, e, u, ʊ}
Mellem	{ɛ, ø, œ, ə, o}
Lav	{æ, ɐ, a, ɐ, ʌ, ɔ, ɒ}
Sonorant konsonant	{m, n, ŋ, l, ʃ}

1 Man kunne argumentere for, at /ð/ skulle være klassificeret som en vokal. F.eks. transskriberer Schachtenhaufen (2022) lyden som /ɜ/. Vi har valgt at følge Grønnums (2005) konvention og klassificere /ð/ som en sonorant, fordi det gør det lettere at sammenligne med de laboratoriestudier, der er lavet om intonation. Desuden antyder igangværende undersøgelser af /ð/, at lyden nok ligner en vokal akustisk, men ikke i artikulationen (Rasmus Puggaard-Rode, personlig kommunikation).

4.3 Anden relevant information om trykgrupperne

Fordi intonation spiller en væsentlig rolle i markeringen af illokution (Grønnum 2005: 346–348), f.eks. om en sætning fungerer som deklarativ eller interrogativ, valgte vi ikke at inkludere trykgrupper, der indgik i interrogative ytringer, og vi brugte altså kun deklarativer.

Derudover noterede vi trykgruppens placering i intonationsfrasen og antallet af stavelser, der indgik i trykgruppen, og vi tilføjede kommentarer om auditivt opfattet emfase (dvs. om trykgruppen var særligt fremhævet ved brug af fonetisk prominens). Disse faktorer forklarer vi nærmere nedenfor.

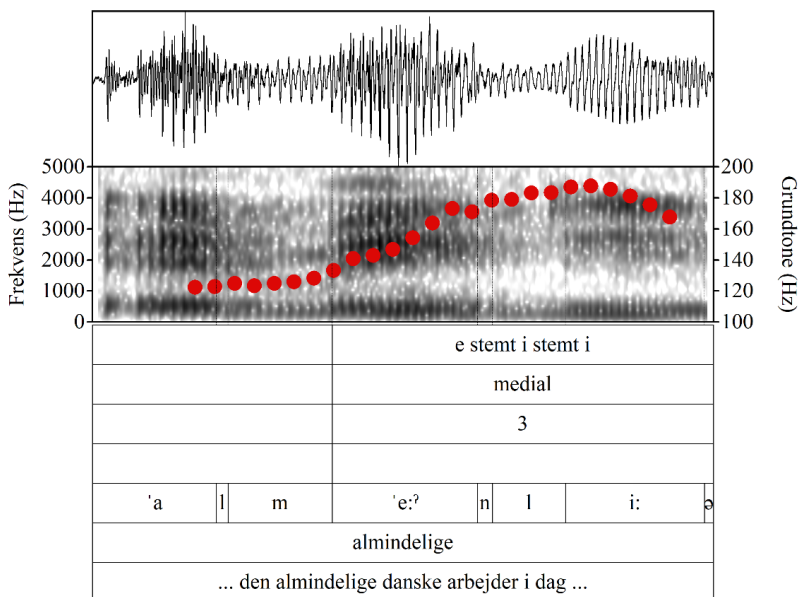
4.3.1 Position og antal stavelser

Endnu et aspekt, der vanskeliggør sammenligninger mellem trykgrupper, er deres position og antal stavelser. Grønnum (2005: 343–348) beskriver, at den globale intonationskontur generelt er faldende i deklarativer, hvilket betyder, at trykgrupper først i intonationsfrasen generelt vil have højere F0 end trykgrupper sidst i intonationsfrasen. Det gælder også for spontan tale: Der er en mindre tendens til, at længere intonationsfraser starter højere, og der er en stærk tendens til, at længere intonationsfraser ender lavere (Tøndering 2008: 108). Eftersom grundtoneintervallet, dvs. faldet i F0 fra en betonet stavelse til den næste, er nogenlunde konstant, vil kortere trykgrupper have et relativt stejlere fald end længere trykgrupper i hvert fald i oplæst tale (Grønnum 2005: 343–344). Det er, så vidt vi ved, ikke undersøgt, om det forholder sig sådan i spontan tale, men Tøndering (2008: 108) viser, at antallet af trykgrupper i en ytring ikke påvirker hældningen, så det kan tænkes, at en lignende (mangel på) sammenhæng findes for antallet af stavelser i en trykgruppe i spontan tale. ((Grønnum) Thorsen 1984 har vist, at forløbet gennem de posttoniske stavelser kun i beskedent omfang påvirkes i trykgrupper på seks stavelser eller mere i oplæst tale, og tendensen ser ud til at være talerspecifik.) I et forsøg på at tage højde for disse potentielt forstyrrende faktorer noterede vi derfor antallet af stavelser i hver trykgruppe, og hvor i intonationsfrasen de befandt sig.

Antal stavelser er ikke altid så ligetil at bestemme i løbende tale, idet ord kan reduceres fonetisk, så nogle stavelser falder bort eller bliver meget korte med centraliserede vokaler. I denne undersøgelse har vi dog

talt ud fra den fonetiske realisering, så hvis *stavelser* blev realiseret som [ˈstæʊsə] i stedet for [ˈstæ:ʊlsə], har vi talt ordet som tostavet i stedet for trestavet. Afgrænsningen af intonationsfraser blev vurderet auditivt og ved visuel inspektion af oscillogrammet og spektrogrammet. Det blev gjort ud fra flere kriterier: Mellem to intonationsfraser finder man nogle gange et såkaldt *reset*, dvs. et spring op i F0, så den første trykgruppe i intonationsfrasen realiseres med højere F0 end foregående trykgruppe. I disse tilfælde blev første trykgruppe efter et reset kodet som 'initial', og den sidste trykgruppe før et reset blev kodet som 'final'. Alt mellem disse blev kodet som 'medial'. I andre tilfælde kunne intonationsfraser afgrænses ved pauser af stilhed mellem dem. Indimellem virkede det også til, at grænser blev markeret med knirkestemme. Ingen af disse kriterier bruges konsekvent af sprogbrugerne (men pauser er ret frekvente), og vi anerkender, at den mediale gruppe godt kunne være mere finkornet. Men da der ikke findes særlig meget litteratur på området, besluttede vi, at det var bedst at holde os til disse rimelig håndgribelige kriterier. Desuden ville det gøre den statistiske analyse mere kompliceret, hvis vi opererede med mange flere niveauer for ytrings- og/eller intonationsfrasepositioner. I figur 3 ses et eksempel på en udvalgt trykgruppe med tilhørende tekstinformation. Klippet er taget fra den gamle optagelse (1986) med en mandlig taler (PRB) fra generation 2.

FIGUR 3. EKSEMPEL PÅ EN TRYKGRUPPE FRA DEN MANDLIGE TALER PRB (GENERATION 2, GAMMEL OPTAGELSE)

Øverst ses et oscillogram. I midten ses spektrogrammet med tilhørende frekvensakse i venstre side. Oveni spektrogrammet er grundtoneforløbet (F0) markeret med røde prikker. Frekvensaksen i højre side hører til F0-målet. Nederst er textgriddet indtegnat. I det første tier er vokalkvalitet og konsonanternes stemthed noteret. Dernæst kommer information om trykgruppens position i intonationsfrasen og antallet af stavelser. Det her tomme felt bruges til kommentarer. Næstnederst er der et tier med lydskrift efterfulgt af et tier med ortografisk transskription på ordniveau, og nederste tier viser ortografi på ytringsniveau (her er det beskåret).

4.3.2 *Emfase*

Grønnum (1980) viser, at trykgrupper med emfatisk tryk følger det samme mønster som ikke-emfatiske trykgrupper, men at F0-udsvinget er større for emfatiske trykgrupper. Det er især iøjnefaldende, at den posttoniske tone er markant højere ved emfase, og faldet gennem de efterfølgende ubetonede stavelser er dybere. Eftersom emfase påvirker trykgruppen, noterede vi alle trykgrupper, som vi vurderede som havende ekstra stærkt tryk, så vores statistiske model kunne tage højde for den variation. Emfase blev noteret som kommentar i textgriddet, dvs. tier nummer fire i figur 3.

5 VIDERE DATABASEHANDLING OG VALG AF STATISTISKE VÆRKTØJER

Ved hjælp af Praat-scripts (Pharao 2024a, Pharao 2024b, Diderichsen 2023) ekstraherede vi alle de intervaller, der indeholdt udvalgte trykgrupper, sammen med de manuelt kodede informationer (vokalkvalitet og konsonanternes stemthed, antal stavelser, position i intonationsfrasen, emfase og eventuelle andre kommentarer). Lydsiden af disse klip blev automatisk inddelt i 30 ækvidistante punkter, og i hvert punkt blev F0 målt. Med andre ord målte vi F0 ved 1/30, 2/30, 3/30 ... frem til 30/30 af trykgruppens totale varighed. Hvis en trykgruppe havde en varighed på 300 ms, blev F0 altså målt ved $300/30 * 1$ (dvs. 10 ms), $300/30 * 2$ (dvs. 20 ms), osv., så vi havde 30 målinger udført med samme tidsinterval imellem hver. Dette blev gjort, så vi ikke behøvede at tage højde for forskelle i trykgruppernes varighed. Således blev tid normaliseret, da den absolutte afstand fra punkt 1 til punkt 2 ikke nødvendigvis er den samme for to trykgrupper, men den relative afstand i forhold til de givne trykgruppers overordnede varighed er den samme. Vi bad Praat om kun at lede efter F0 i intervallet 50–300 Hz for mænd og 100–500 Hz for kvinder, fordi Praats manual anbefaler, at man afgrænser det interval, hvor algoritmen skal forvente at finde F0, da man ellers i højere grad risikerer fejlmålinger.

Alle disse data blev derpå importeret i R (R Core Team 2022), som er et statistisk databehandlingsprogram. Her tilføjede vi demografiske oplysninger om talerne, herunder deres socialklasse, generation, alder og køn. Derudover fjernede vi for hvert af de 30 målepunkter alle datapunkter på mere end to standardafvigelser fra gennemsnittet.

Til de statistiske analyser benyttede vi en forholdsvist ny type statistisk model kaldet *generalized additive mixed models* (GAMMs). Da disse, så vidt vi ved, endnu ikke er blevet beskrevet i sammenhæng med dansk lingvistik, redegør vi i næste afsnit kort for, hvordan disse modeller fungerer, og hvorfor vi har valgt at bruge dem frem for mere hyppigt anvendte og bedre beskrevne metoder som f.eks. lineær regression eller variansanalyse.

5.1 GAMMs – *Generalized additive mixed models*

Mange træk ved GAMMs er velkendte fra statistisk analyse af sproglig variation og forandring, da GAMMs er en form for multivariat regres-

sionsanalyse med blandede effekter (Wood 2017). Det er en analysetype, der gør det muligt at undersøge forklaringskraften i et sæt af forhold, der kendes for data, de såkaldte faktorer eller prædiktorer, som antages at have faste effekter, og samtidig tage højde for, at der inden for de faktorer, der testes i modellen, er grupperinger af data, som struktureres af andre forhold, nemlig de tilfældige effekter. Kombinationen af faste og tilfældige effekter er det, der gør denne type til modeller med blandede effekter. Med data, hvor man ønsker at undersøge (eller kontrollere for) faktorer som køn, alder og socialklasse, og hvor man ved, at flere datapunkter kommer fra den samme taler, har man brug for at kunne bruge modeller med blandede effekter. Faktorerne er de faste effekter, hvis indflydelse på mønstrene i data, man ønsker at få estimeret og vurderet mht. signifikans. Man kan f.eks. være interesseret i, om personer født i 60'erne har en statistisk signifikant anderledes udtale af /a/ sammenlignet med personer født i 80'erne. Hvis man alene undersøger fødselsåret som en fast effekt og altså tager alle sine datapunkter fra dem, der er født i 60'erne, og samler dem i samme kategori og sammenligner dem med alle datapunkter fra dem, der er født i 80'erne, uden at tage højde for, at der indgår flere forskellige talere i hver gruppe, og at disse talere har produceret mere end ét datapunkt i hver bunke, så kan man komme til at tilskrive fødselsåret en effekt, som alene bæres af enkelte personer i hver gruppe. En model med blandede effekter tager højde for variationen i tilfældige effekter, dvs. at talerne fra f.eks. 60'erne behandles som en gruppe, hvis punkter ikke er uafhængige af hinanden. Modellen tager altså hensyn til, at nogle talere i gruppen evt. opfører sig forskelligt fra gruppens gennemsnit. Datasættets sammenhæng gør således, at det er fordelagtigt og, ville vi mene, nødvendigt at bruge modeller med blandede effekter, fordi det herved bliver muligt at tage højde for, at der er flere forhold i data, der bidrager til datasættets struktur. Nogle af forholdene er vi interesserede i at undersøge nærmere, og derfor inkluderes de som faste effekter. Andre forhold inddeler på tilfældig vis data i mindre undergrupperinger, og i undersøgelser af sproglig variation er det typisk de undersøgte talere og ord, som vi ikke nødvendigvis ønsker at undersøge, men vi vil gerne kunne tage højde for denne komponent i strukturen.

De data, vi skal behandle, består af tidsserier, idet de er målinger af grundtonen i løbet af ytringer. Vi skal derfor kunne estimere detaljerede

og forventeligt komplekse forløb over tid. Netop fordi vi på baggrund af eksisterende undersøgelser af trykgruppemønstret forventer, at forløbene vil være komplekse, har vi brug for et værktøj som GAMMs, da det gør det muligt at estimere ikke-lineære forløb. Hvor andre regressionsmodeller, der anvendes på kontinuerte målinger, antager et lineært forhold mellem prædiktorer og det, man har målt på, giver GAMMs mulighed for at undersøge, om der er mere komplekse relationer mellem en prædikator og ens målinger. Det er muligt, fordi metoden inddrager såkaldte *smooth terms* i modellen, dvs. ud over at kunne estimere skæringspunkt på y-aksen og hældning på regressionslinjen, kan GAMMs også estimere, hvor godt målingerne passer med en række såkaldte *basisfunktioner*, som er forskellige kombinationer af polynomier, der indsættes med samme interval langs x-aksen. Det er også muligt at estimere ikke-lineære sammenhænge med andre regressionsmodeller, men de kræver, at man specificerer graden af kompleksitet på forhånd. I sådanne tilfælde er det ikke nødvendigt med GAMMs, fordi den fornødne kompleksitet beregnes i forbindelse med estimeringen og således er baseret på data. Desuden begrænses kompleksiteten, dvs. graden af nonlinearitet, vha. en *smoothing-parameter*, som modellen automatisk udleder af data. På denne måde mindskes risikoen for *overfitting*. Metoden er således ideel til undersøgelser af grundtoneforløb, fordi vi har meget god grund til at regne med, at de består af stigninger og fald, og fordi vi gerne vil være sikre på, at estimeringerne ikke skævvrides af enkelte talere, altså af samme grund som regression med blandede effekter i det hele taget er udbredt i undersøgelser af sproglig variation og forandring. GAMMs gør det således muligt ikke bare at tage højde for de enkelte taleres bidrag til de parametriske dele af en model, dvs. de prædiktorer, hvis faste effekter skal undersøges, men også at tillade tilfældige smooths, dvs. at modellere konturerne for hver enkelt taler og tage højde for dem, når konturen for en bestemt gruppe skal estimeres. Med andre ord tager modellen højde for, at basisfunktionerne vægtes forskelligt for forskellige talere. Denne sidste mulighed gør modellerne meget kraftfulde, idet der tages højde for tilfældig variation. Samtidig er det væsentligt at holde sig for øje, at det ikke er helt ligetil at afgøre, hvordan disse tilfældige smooth-termer skal inkorporeres i modellen.

I konstruktionen af en GAMM er det nødvendigt både at medtage de parametriske termer, man kender fra lineære regressionsmodeller, og

de omtalte smooths. Disse smooths er baseret på de tidsserier, der er i data, i vores tilfælde målingerne af F_0 i de 30 ækvidistante punkter i hver trykgruppe, som funktion af en prædiktør, man gerne vil undersøge, f.eks. optagetidspunktet, eller gerne vil kontrollere for i modellen, f.eks. antallet af stavelser i trykgruppen. Hertil kommer som sagt inklusion af faktorer med tilfældig variation, her de enkelte talere, da de bidrager med flere forekomster hver især.

Hvor hypotesedreven brug af lineære og logistiske regressionsmodeller giver mulighed for at vurdere en prædiktors væsentlighed alene ved at se på dens egen p -værdi, når den tilføjes en model, der indeholder alle kendte kontrolfaktorer, så er denne praksis ikke tilstrækkelig, når man skal arbejde med smooths. Det skyldes, at de p -værdier, man kan aflæse for smooths, alene fortæller, om effekten af den givne faktor signifikant forskellig fra en rent lineær modellering af faktoren. Særligt med tidsseriedata med mange målepunkter for hver enkelt forekomst som i vores tilfælde her, er muligheden for at finde et ikke-lineært forhold ganske høj. Derfor er det nødvendigt at vurdere tilføjjelsen af smooths gennem modelsammenligning. Én af måderne, hvorpå man kan afgøre, om en given faktor har en effekt på den variabel, man er interesseret i at modellere, er ved at sammenligne en simpel model med en mere kompleks model. I disse sammenligninger undersøger man bl.a., om den øgede kompleksitet i den ene model kan retfærdiggøres, ved at dens forudsigelser passer bedre til de observerede data. Her benytter man som regel Akaikes informationskriterium (AIC; Cavanaugh & Neath 2019). Dette bruges til at finde et kompromis, hvor man bedst muligt undgår at lave en model, der ikke kan generaliseres til nye data (*overfitting*), eller en model, der er for simpel til at kunne forklare mønstre i data (*underfitting*). Sammenligningerne laves i R med funktionen *compareML()*, der er en form for variansanalyse, fra pakken *itsadug* (van Rij m.fl. 2022).

Vi vil i næste afsnit forsøge at give læseren en konceptuel forståelse af, hvordan disse modeller fungerer, uden at gå i dybden med den bagvedliggende matematik. Interesserede læsere henvises til Wood (2017) for en dybdegående indføring i GAMMs. Ovenstående korte beskrivelse af, hvordan man arbejder med at konstruere GAMMs, bygger på Sóskuthy (2017, 2021), Winter & Wieling (2016) og Wieling (2018), der alle er solide introduktioner til anvendelsen af GAMMs brugt på lingvistiske data og velegnede for læsere, der ønsker at gå videre med metoden selv.

5.2 Fra basisfunktioner til sprællende estimater

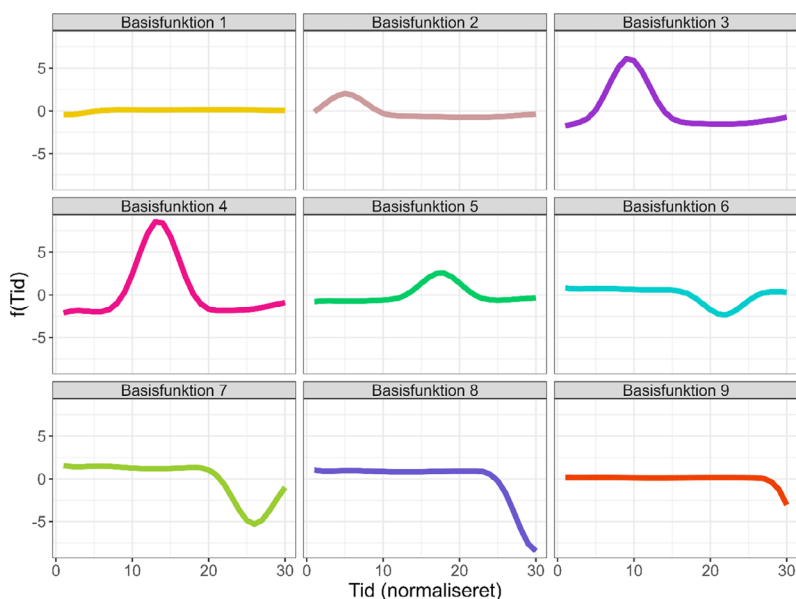
For at kunne forklare, hvordan GAM(M)s fungerer, vil vi beskrive modelleringen af en enkelt talers estimerede grundtoneforløb i trykgrupperne i ét interview. Vi benytter altså en simpel GAM (med ét M, dvs. uden variable med tilfældig variation), da vi modellerer F0-forløbet for én taler. Her har vi arbitrært valgt at kigge på taleren MBH fra generation 2 i de nyeste optagelser fra 2007. I denne omgang inkluderer vi ingen af de faktorer, vi forventer påvirker grundtoneforløbet i modellen. Det undlader vi dels for at holde eksemplet så simpelt som muligt, dels fordi vi ikke ønsker at teste vores hypoteser på en enkelt taler. Den simple model kan beskrives ganske enkelt: Hvilken kombination af ikke-lineære funktioner beskriver bedst ændringen i F0 over tid for taleren MBH? Her skal tid forstås som 'i løbet af trykgruppen', dvs. i de 30 målepunkter. I statistikprogrammet R formaliseres det ved hjælp af *mgcv*-pakken (Wood 2011, 2017) som $F0 \sim s(\text{Tid})$.

Graden af udjævning (*smoothing*) af funktionens linje afgøres af såkaldte knudepunkter eller konvergenspunkter, som bestemmer, hvor mange basisfunktioner, der maksimalt kan indgå i modellen. Basisfunktioner kan bl.a. udgøres af prædefinerede kombinationer af polynomier, der indsættes med lige store intervaller langs x-aksen. Det kunne f.eks. være 3.-gradspolynomier (dvs. $ax^3 + bx^2 + cx + d$). Disse basisfunktioner, som altså er matematiske støttefunktioner og ikke egenskaber ved grundtoneforløbet, ganges med en koefficient, dvs. den størrelse, som de bidrager med i modelleringen af grundtoneforløbet, og dernæst summeres de for samlet set at give et estimat af den overordnede udvikling over tid (målt i de 30 punkter). Hvis der f.eks. er ni basisfunktioner i modellen, vil hver af disse ganges med en vægtning, så den endelige funktion er den vægtede sum af alle basisfunktionerne, dvs. $\text{vægt}_a \times \text{funktion}_1 + \text{vægt}_b \times \text{funktion}_2 \dots + \text{vægt}_i \times \text{funktion}_9$. Det størst mulige antal basisfunktioner i en model er antallet af knudepunkter minus en. Den resterende basisfunktion modellerer skæringspunktet, dvs. den gennemsnitlige værdi over tid, og denne værdi er konstant, så den bidrager ikke til udjævningen af kurven. Der er altså en direkte relation mellem antallet af knudepunkter og antallet af basisfunktioner. Ved at øge antallet af knudepunkter tillader man modellen at benytte sig af flere basisfunktioner, hvilket i sidste ende gør det muligt at modellere flere nonlineære tendenser. Mo-

dellen benytter sig dog ikke nødvendigvis af flere basisfunktioner, fordi man øger antallet af knudepunkter. I vores simple model har vi brugt 10 knudepunkter, hvilket betyder, at der maksimalt kan indgå ni basisfunktioner til estimeringen af MBH's grundtoneforløb. Vær opmærksom på, at antallet af knudepunkter ikke direkte har noget at gøre med antallet af målepunkter (som altid var 30 for hver forekomst). Antallet af knudepunkter bestemmer, hvor detaljeret et non-lineært forløb der kan estimeres af modellen.

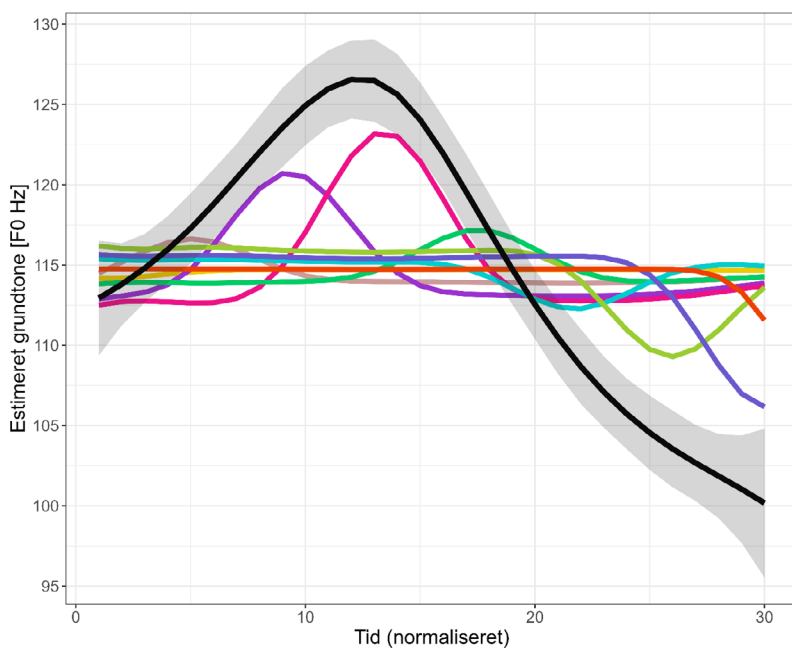
Ved hjælp af R-pakken *Gratia* (Simpson 2024) kan man ekstrahere de vægtede basisfunktioner fra modellens koefficienter. Dem har vi plottet i figur 4. Hver graf viser en af de ni basisfunktioner. X-aksen viser vores normalisering af tid, dvs. de 30 målepunkter, og y-aksen viser værdien $f(\text{Tid})$ for hver basisfunktion. Aksen er normaliseret, så modellens skæringspunkt er trukket fra, og værdierne er centreret omkring nul. Grafen viser således, hvordan basisfunktionerne bidrager til det samlede estimat af, hvordan forløbet afviger fra skæringspunktet som funktion af tid.

FIGUR 4. UNDERLIGGENDE BASISFUNKTIONER FOR ESTIMERINGEN AF MBH'S GRUNDTONEFORLØB

Tager man summen af disse basisfunktioner, får man som sagt det samlede estimat af grundtoneforløbets udvikling over tid. Det viser vi i figur 5, hvor vi har lagt basisfunktionerne sammen med skæringspunktet (den sidste basisfunktion, som ikke bidrager til udjævningen af grafen), så værdierne centrerer omkring grundtoneforløbets gennemsnitsværdi snarere end omkring nul. Den sorte linje viser estimatet, altså de summerede basisfunktioner (inklusive skæringspunktet) for hvert punkt i tidsserien, og det grå bånd viser konfidensintervallerne. Her er altså tale om et estimat af grundtoneforløbet baseret på mange, lidt forskellige, konkrete grundtoneforløb.

FIGUR 5. MBH'S ESTIMEREDE GRUNDTONEFORLØB OG UNDERLIGGENDE BASISFUNKTIONER

6 ZOOM IND PÅ DE ENKELTE TALERE

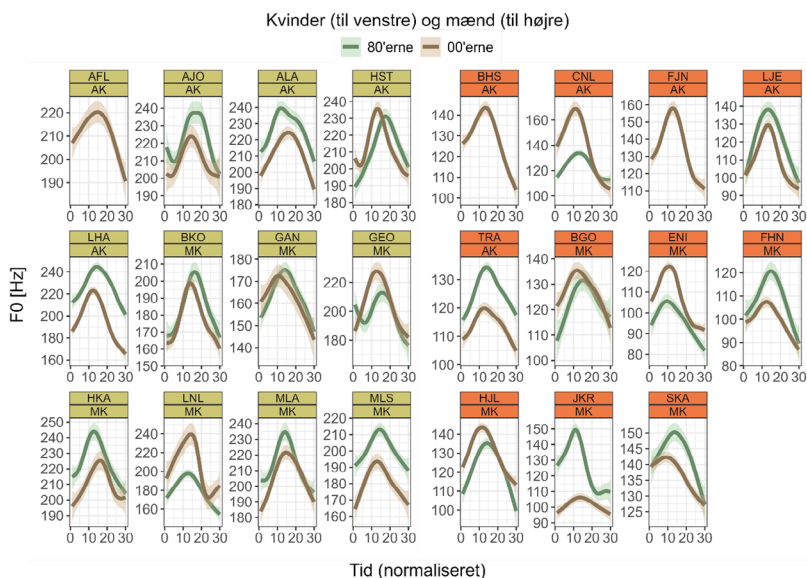
Før vi går videre med modelleringen af det fulde datasæt, vil vi først danne os et overblik over de enkelte talere. Det gør vi for at sikre os, at vores data ser ud til at opføre sig normalt, altså om de ligner forventelige trykgruppemønstre. Da vi for nogle grupper af talere har relativt få

observationer per taler, risikerer vi, at der ikke er nok data til at kunne sige noget meningsfuldt, hvilket kan mudre det overordnede billede. Derfor benytter vi visuel inspektion til at vurdere, om vi for nogle talere skal foretage yderligere ekskluderinger af fejlmålinger eller frasortere dem helt.

Til modelleringen af de enkelte taleres grundtoneforløb benyttede vi os af den samme simple form for GAM (med ét M, da den ikke er med blandede, *mixed*, effekter), som vi gennemgik i forrige afsnit. Dvs. at graferne i dette afsnit bygger på simple modeller af talernes individuelle grundtone som funktion af tid (vi viser ikke basisfunktionerne længere – de indgik blot i figur 5 for at forklare, hvordan modellerne fungerer). Altså tages der på nuværende tidspunkt ikke højde for andre faktorer, der kan tænkes at påvirke grundtonen. Da talerne ikke sammenlignes direkte her, viser vi grundtonen i Hz.

I figur 6 ses grundtoneforløbet for de enkelte talere i generation 1. De kvindelige talere er i venstre side, de mandlige talere er i højre side, og begge er arrangeret efter socialklasse. De grønne konturer viser talernes gennemsnitlige grundtoneforløb i 80'erne, hvor talerne var mellem 27 og 47 år, og den brune kontur viser grundtoneforløbet i 00'erne, hvor talerne var mellem 43 og 63 år. Nogle talere har kun én kontur, hvis de ikke blev optaget i begge årtier. Bemærk, at der her regnes på et gennemsnit over forekomster på både to, tre og fire stavelser. Det betyder, at timingen af målingerne relativt til vokalerne varierer i et vist omfang, og at der dermed introduceres variabilitet i målingerne. Til gengæld gør tidsnormaliseringen det, at vi kan se det generelle mønster uanset trykgruppens længde. Omfanget af variabiliteten kan ses ud fra konfidensintervallerne omkring konturerne, og i appendiks til artiklen kan man se, hvor mange målinger der ligger til grund for kurverne for hver deltager.

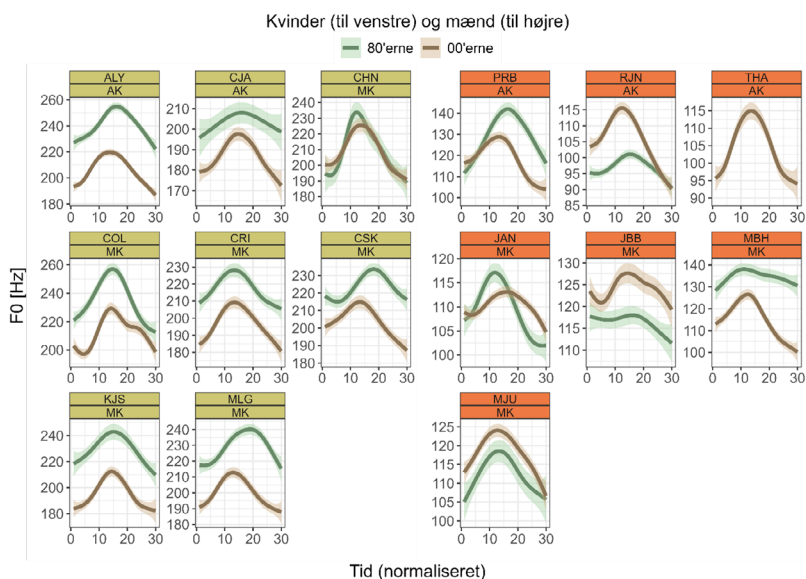
FIGUR 6. GRUNDTONEFORLØBET FOR HVER TALER I GENERATION 1

Over hver graf er talerens anonymiserede kode angivet. Under koden står AK for arbejderklasse og MK for middelklasse. Kvinderne er placeret i venstre side med kakifarvede kasser øverst, og mændene er placeret til højre med siennafarvede kasser øverst. Grundtonemønstre fra 80'erne er grønne, og mønstre fra 00'erne er brune.

Det er ret iøjnefaldende, at to kvinder (AJO og GEO) ser mere københavnske ud i 80'erne sammenlignet med 00'erne, idet de har et relativt markant fald ind i den betonedede stavelse. En tredje kvinde, HST, har til gengæld fået et initialt fald i 00'erne. Mændene i generation 1 ser derimod ud til at følge det næstvedske mønster konsekvent. Der er en vis tendens til, at kvindernes grundtone sænkes med alderen, ligesom flere mænd får en højere grundtone i de nye optagelser, men det er forventeligt (Torre & Barlow 2009) og ikke relevant for vores undersøgelse. Derudover er der ikke umiddelbart noget særligt bemærkelsesværdigt, så vi ser ingen grund til at bearbejde disse data yderligere. Nedenfor viser vi grundtoneforløbene for talerne fra generation 2 fra 80'erne, hvor de var 17–22 år, og fra 00'erne, hvor de var 37–43 år. Også her er der regnet på et gennemsnit over trykgrupper af forskellig længde, se ovenfor om generation 1.

FIGUR 7. GRUNDTONEFORLØBET FOR HVER INFORMANT I GENERATION 2

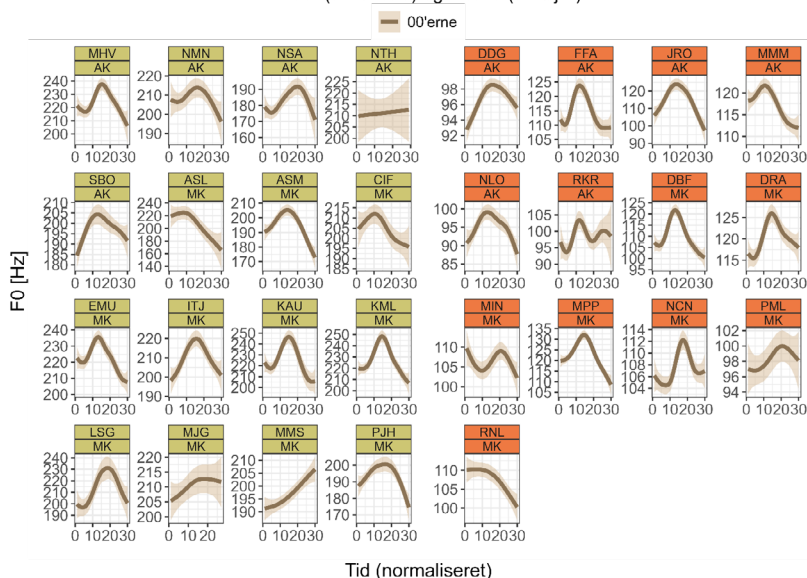

Over hver graf er talerens anonymiserede kode angivet. Under koden står AK for arbejderklasse og MK for middeklasse. Kvinderne er placeret i venstre side med kakifarvede kasser øverst, og mændene er placeret til højre med siennafarvede kasser øverst. Grundtonemønstre fra 80'erne er grønne, og mønstre fra 00'erne er brune.

Kvinderne ser generelt ud til at følge det næstvedske mønster, men CJA's og COL's mønstre bliver måske lidt mere københavnske i 00'erne. Som for generation 1 har vi et lidt underligt tilfælde med CSK og MLG, der ser mere københavnske ud i 80'erne end i 00'erne. Det samme kan man blandt mændene sige om RJN's mønster, mens JAN's og JBB's mønstre virker mere københavnske i 00'erne sammenlignet med 80'erne. Forskellene i real time er således for de enkelte talere ganske forskellige: Mens nogle ser ud til at have et fald ind i den trykstærke stavelse allerede i 1980'erne, som for enkelte aflæses af en ren stigning i 00'erne, er der andre som først viser en tendens til et fald ind i den betonedede stavelse i 00'erne. Ellers er der ikke noget usædvanligt, så disse data beholdes også, som de er. I figur 8 viser vi til sidst grundtoneforløbet for generation 3 under samme betingelser som for de to andre generationer, men her er der naturligvis kun en kurve pr. taler.

FIGUR 8. GRUNDTONEFORLØBET FOR HVER INFORMANT I GENERATION 3

Kvinder (til venstre) og mænd (til højre)

Over hver graf er talerens anonymiserede kode angivet. Under koden står AK for arbejderklasse og MK for middelklasse. Kvinderne er placeret i venstre side med kakifarvede kasser øverst, og mændene er placeret til højre med siennafarvede kasser øverst.

Generation 3, dvs. talere mellem 16 og 18 år, ser som de tidligere generationer lidt blandet ud. Blandt kvinderne ser EMU, KAU, LSG, MHV og NSA ud til at følge et københavnskliggende mønster, mens mønstret for resten ser næstvedsk ud. Blandt mændene følger DBF, DRA, FFA, MIN, NCN og måske RKR et mønster, der ligner det københavnske mest, mens mønstret for resten ser overvejende næstvedsk ud. Vi har dog to talere, NTH og MJG, hvis grundtonemønster næsten ser ud til at være lineære. Kombineret med de store konfidensintervaller og få forekomster (hhv. 11 og 7) tyder disse mønstre på fejlmålinger og/eller mangel på statistisk power. Vi valgte derfor at ekskludere disse to talere fra videre analyse. Taleren MMS har også et tilnærmelsesvist lineært forløb, men denne taler beholdt vi i analysen, da konfidensintervallerne er små.

7 MODELLERINGEN AF DET KOMPLETTE DATASÆT

Som allerede nævnt var eksemplet, som vi gennemgik i forrige afsnit, simplificeret en del i sammenligning med den egentlige analyse. I dette

afsnit forklarer vi fremgangsmåden for vores brug af GAMMs til at modellere hele datasættet. Vi tilføjede løbende nye faktorer og evaluerede deres egnethed trinvist ved brug af modelsammenligning med funktionen *compareML()*, som beskrevet i afsnit 5.1.

Vi startede med at lave en model, der kun inkluderede vores kontrolvariable og tilfældige variable. Dvs. vi inkluderede variablene *auditivt vurderet emfase* (emfase | ikke emfase), *intrinsisk F0* (ens vokalhøjde i alle trykgruppens stavelser | forskellig vokalhøjde i en eller flere stavelser) og *antal stavelser* (2–6) som kontrolvariable, og vi inkluderede taler som en tilfældig smooth-term. Inklusionen af den tilfældige variabel er det, der gør modellen til en GAMM (dvs. en GAM med blandede, *mixed*, effekter). Rå F0-målinger kan ikke sammenlignes på tværs af talere, da forskellige mennesker jo har forskelligt udformede struber. Der findes en del måder at omregne F0 til en skala, der er bedre egnet til sammenligning på tværs af talere. F.eks. omregner Tøndering (2008: 44) F0 i Hz til halvtoner med talerens 10 %-percentil som base. Vi valgte at benytte en oktav-median-skala (De Looze & Hirst 2014). Hirst & De Looze (2021) gennemgår neurofysiologisk evidens for at regne oktaver for den naturlige enhed i perceptionen af toner. Med udgangspunkt i dette benyttede vi formelen til at omregne F0 til en normaliseret oktav-median-skala for hver taler i hver optagelse. Normalisering med medianen sikrer imod uønsket indflydelse fra fejlagtige ekstreme værdier i grundtonemålingerne (Hirst & De Looze 2021: 353). Da talernes stemmer kunne tænkes at ændre sig over tid, udførte vi omregningerne separat for 80'erne og 00'erne for generation 1 og 2.

Næste trin var så at tilføje de faktorer, vi egentlig er interesserede i. Hver gang, vi tilføjede en ny faktor, sammenlignede vi den nye, mere komplekse model med dens forgænger. Metoden her er, lidt simplificeret, at inkludere tilføjede faktorer, hvis de forbedrer modellen, og omvendt ikke at inkludere dem, hvis det observerede fald i AIC ikke er statistisk signifikant (se afsnit 5.1), altså hvis det indikerer, at tilføjjelsen ikke forbedrer modellen. På denne måde fandt vi frem til, at socialklasse ikke er en brugbar prædikator i modelleringen af grundtoneforløbet i korpusset: Forskellen i AIC på de to modeller var 0,23 ($p = 0,48$). Det betyder med andre ord, at vi ikke finder statistisk signifikante forskelle i trykgruppemønstret mellem talere fra arbejderklassen og middelklassen.

For at finde frem til eventuelle sammenhænge mellem de variable, vi er interesserede i, undersøgte vi interaktionseffekter mellem køn, generation og optageår. F.eks. kan man forestille sig, at køns påvirkning på grundtoneforløbet vil være forskelligt i de tre generationer, og for hver generation kan det have en forskellig effekt i de to optageår. I GAMMs findes der ikke en metode til at undersøge interaktioner, der svarer til metoden i lineær regression. Måden, man gør det på, er i stedet at behandle de forskellige variable som niveauer i en overordnet variabel, dvs. én variabel, hvis niveauer koder alle tre faktorer. Derfor kan det ikke lade sig gøre i en GAMM at isolere hovedeffekter i interaktionsvariable; de kan kun tolkes i kombination. Vi har konstrueret en faktor, der kombinerer generation-optageår-køn, og viser i resultaterne nedenfor, hvordan den påvirker modelleringen af det fulde datasæt. Denne treleddede interaktion viste sig nemlig at være den bedste måde at beskrive data på. Den model, vi endte med at bruge, kan altså opsummeres således: F0 (oktav-median-skala) modelleres som funktion af målingstidspunkt, taler som tilfældig smooth-faktor, emfase, intrinsisk F0 og antal stavelser som kontrolfaktorer (både som parametriske faktorer og som smooth-faktorer), og til sidst den treleddede interaktion mellem køn, generation og optagelsesår (både parametriske faktorer og som smooth-faktorer). Vi forsøgte med andre ord at beskrive de lineære og nonlineære effekter af de forskellige faktorer, der i kombination bedst tilnærmer sig det generelle kurvede forløb. Forskelligt fra det, vi viste i figur 5, tager denne mere komplekse model højde for, at hver enkelte talers kurver kan have forskellige vægtninger af basisfunktionerne. Vi testede mængden af autokorrelation i modellen (da man kan forvente at punkterne i en tidsserie korrelerer med punkterne før), og der viste sig ikke at være så høj en grad af autokorrelation, at det kunne blive problematisk, da residualerne per punkt i tidsserien var under 0,1 (og værdier under 0,2 burde ikke være problematiske; se Sóskuthy 2017 for en fuldstændig redegørelse for autokorrelationens rolle i vurdering af tidsserier).

I tabel 5 viser vi modelopsummeringen af modellens parametriske termer, dvs. de globale forskelle mellem faktorerne, uden at der tages højde for forskelle gennem forløbet (som er det, smooth-termerne siger noget om). Opsummeringen her fortæller os, om en faktor bidrager til den generelle grundtonefrekvens, dvs. om den bliver højere eller lavere,

men ikke om den påvirker konturens forløb. F.eks. kan vi se, at forskelle i intrinsisk F0 ikke har statistisk signifikant indflydelse på grundtonefrevnsen, mens emfase har.

TABEL 5. MODELLENS ESTIMATER FOR DE PARAMETRISKE KOEFFICIENTER

Term	Estimat	Standardfejl	<i>t</i> -værdi	<i>p</i> -værdi
Skæringspunkt	1,47	0,11	13,8	< 0,001
Emfase	-1,00	0,05	-21,7	< 0,001
Intrinsisk F0	-0,01	0,02	-0,7	0,47
3 stavelser	-0,44	0,02	-18,7	< 0,001
4 stavelser	-0,87	0,03	-27,5	< 0,001
5 stavelser	-1,13	0,06	-20,1	< 0,001
6 stavelser	-1,32	0,10	-13,1	< 0,001
Generation 2, 80'erne (kvinder)	-0,08	0,15	-0,5	0,58
Generation 1, 00'erne (kvinder)	-0,03	0,05	-0,6	0,55
Generation 2, 00'erne (kvinder)	0,13	0,15	-0,9	0,37
Generation 3, 00'erne (kvinder)	-0,28	0,13	-2,1	0,04
Generation 1, 80'erne (mænd)	-0,21	0,14	-1,5	0,05
Generation 2, 80'erne (mænd)	-0,26	0,16	-1,7	0,10
Generation 1, 00'erne (mænd)	0,07	0,14	0,5	0,62
Generation 2, 00'erne (mænd)	0,04	0,15	0,3	0,77
Generation 3, 00'erne (mænd)	-0,22	0,13	-1,7	0,09

I tabel 6 ses modelopsummeringen for smooth-termerne, som estimerer forskelle gennem trykgruppens grundtoneforløb. Disse resultater fortæller noget om, hvor meget de forskellige faktorer bidrager til den kurvede del af modelleringen af forløbet. Her rapporteres de estimerede frihedsgrader (der bl.a. afgøres af basisfunktionerne), referencefrihedsgrader, resultatet af en *F*-test og dertilhørende *p*-værdi. De estimerede frihedsgrader siger noget om, hvor meget nonlinearitet, faktoren bidrager med: Hvis værdien er tæt på 1, modelleres faktoren lineært, fordi smoothing-parametren er høj, så smooth'en bliver til en lige linje, der kun bruger én frihedsgrad, selvom der indgår flere basisfunktioner i modelleringen. Hvis værdien er over 1, er faktorens bidrag til det samlede estimat nonlinear. Det maksimale antal frihedsgrader begrænses af antallet af basisfunktioner, så der er maksimalt *k*-1 frihedsgrader (dvs.

antallet af knudepunkter minus én, da den første basisfunktion er lig med skæringspunktet).

TABEL 6. MODELLENS ESTIMEREDE SIGNIFIKANS FOR SMOOTH-TERMERNE

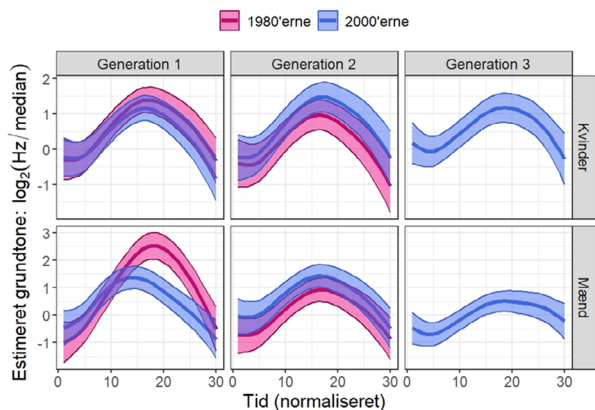
Term	Est. frihedsgrader	Ref. frihedsgrader	<i>F</i> -værdi	<i>p</i> -værdi
Tid	0,01	0,14	0,0	0,975
Taler	298,86	579,00	4,0	< 0,001
Emfase	7,73	8,40	15,1	< 0,001
Intrinsisk F0	4,82	5,88	11,8	< 0,001
2 stavelser	3,52	3,74	12,5	< 0,001
3 stavelser	3,89	3,95	34,4	< 0,001
4 stavelser	3,92	3,97	48,0	< 0,001
5 stavelser	3,90	3,98	38,8	< 0,001
6 stavelser	2,95	4,00	48,4	< 0,001
Generation 1, 80'erne (kvinder)	4,14	4,96	3,9	< 0,001
Generation 2, 80'erne (kvinder)	1,00	1,00	0,3	0,61
Generation 1, 00'erne (kvinder)	3,77	4,47	3,7	< 0,001
Generation 2, 00'erne (kvinder)	1,00	1,00	0,4	0,53
Generation 3, 00'erne (kvinder)	2,19	2,53	1,4	0,19
Generation 1, 80'erne (mænd)	4,02	4,81	10,0	< 0,001
Generation 2, 80'erne (mænd)	0,00	0,00	0,0	0,99
Generation 1, 00'erne (mænd)	4,39	5,12	5,5	< 0,001
Generation 2, 00'erne (mænd)	1,00	1,00	13,2	< 0,001
Generation 3, 00'erne (mænd)	2,62	3,00	2,9	0,03

Samlet set fortæller disse modelopssummeringer os, at også når vi kontrollerer for antallet af stavelser, forskelle i vokalhøjde, graden af prominens og desuden tager højde for den tilfældige variation mellem talerne, er der en effekt både af generation og optagelsesår, dvs. forskelle i både apparent time og real time, på trykgruppemønstret. Det kan ses ved, at den treleddede faktor generation-optageårti-køn bidrager signifikant til modelleringen af konturerne, jf. *p*-værdierne i de nederste rækker i tabel 6. Forskellene er dog ikke ens for mænd og kvinder. Modelopssummeringerne fortæller os imidlertid ikke, *hvor* i grundtoneforløbet i trykgruppen disse forskelle optræder. Derfor vil

vi se nærmere på en visuel repræsentation af modellens forudsigelser. Bemærk, at såvel parametriske termer som smooth-termer påvirkes af antallet af stavelser i trykgruppen. Det er ikke overraskende, idet der jo foretages lige mange målinger i hver forekomst uanset trykgruppens længde. Men det betyder samtidig, at en visualisering af det tonale trykgruppemønster må præsenteres separat for de forskellige længder. Da datasættet indeholder langt flest observationer af trykgrupper på to og tre stavelser (hhv. 816 og 1072), viser vi nedenfor modellerede grundtonekurver for dem.

I figur 9 viser vi den mest komplekse models estimerer for grundtoneforløbet i tostavede trykgrupper for de tre forskellige generationer i de to årtier fordelt efter talernes køn. Det første, man kan bemærke, er, at kurverne langt fra er forskellige gennem hele forløbet i trykgruppen. Der er overlap af kurverne for 80'erne og 00'erne flere steder, og der er ligheder mellem kurvernes form på tværs af de tre generationer. Men der er også forskelle: Selvom der umiddelbart ikke er de store forskelle på tværs af generation hos kvinderne, er det initiale fald ind i den betonedede stavelse dog noget mere omfangsrigt hos den yngste generation sammenlignet med de to andre, og der er i øvrigt tegn på et sådant fald i alle tre generationer. Desuden er der hos kvinderne en forskel i overordnet gruntoneleje i real-time, tydeligst hos generation 2, men der er ikke nogen tydelig forskel i konturens form. Heller ikke hos mændene er der tegn på en ændring af konturen hos generation 2 i real-time, men det er der til gengæld hos generation 1, som vises i panelet nederst til venstre. I optagelserne fra 80'erne er der kun den allersvageste antydning af et initialt fald, men til gengæld ses en stigning hele vejen gennem den betonedede stavelse. Anderledes ser det ud i optagelserne fra 00'erne, med nogen tendens til et initialt fald og et toppunkt, der nås tidligere i den tostavede trykgruppe. Det initiale fald er endnu tydeligere hos generation 2 og generation 3. Vi bemærker desuden, at der i alle tre generationer og i begge optagelsesårtier stadig ses et finalt fald i trykgruppen, også her hvor de kun indeholder to stavelser. Det minder om det forløb, vi præsenterede i figur 2 ovenfor, dog med den forskel, at det initiale fald bliver mere udtalt i apparent time for både kvinder og mænd og i real time for den ældste generation af mændene.

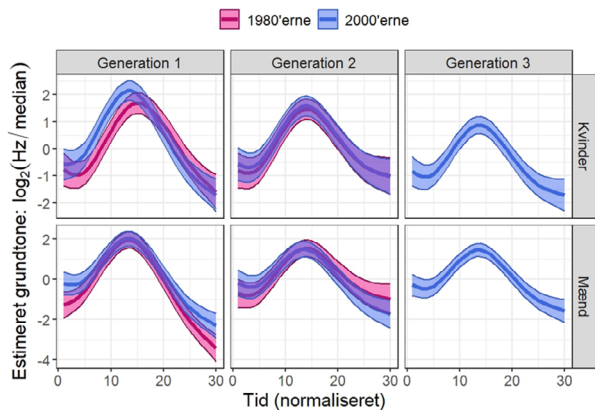
FIGUR 9. PLOT OVER ESTIMEREDE F0-KURVER FOR TOSTAVEDE TRYKGRUPPER EFTER GENERATION, ÅRTI OG KØN

Figuren viser modellens estimerede F0-konturer for hver generation fordelt efter optageår og køn. De lyserøde linjer viser konturerne for optagelserne i 80'erne, mens de blå linjer viser optagelserne fra 00'erne. De lysere bånd angiver 95 %-konfidensintervaller for estimatet. På y-aksen angives det estimerede udsving fra median-F0.

I figur 10 præsenterer vi de estimerede grundtoneforløb i trestavede trykgrupper for de forskellige grupper af talere.

FIGUR 10. PLOT OVER ESTIMEREDE F0-KURVER FOR TRESTAVEDE TRYKGRUPPER EFTER GENERATION, ÅRTI OG KØN

Figuren viser modellens estimerede F0-konturer for hver generation fordelt efter optageår og køn. De lyserøde linjer viser konturerne for optagelserne i 80'erne, mens de blå linjer viser optagelserne fra 00'erne. De lysere bånd angiver 95 %-konfidensintervaller for estimatet. På y-aksen angives det estimerede udsving fra median-F0.

Også for trykgrupper på tre stavelser ser vi det initiale fald for alle slags talere med undtagelse af mændene i den ældste generation i optagelserne fra 1980'erne. Faldet ind i den betonede stavelse er til gengæld tydeligt for samme gruppe talere, altså mændene i generation 1, i optagelserne fra 00'erne, hvilket indikerer samme ændring i real time som den, vi så i de tostavede trykgrupper. Bemærk, at der også ser ud til at være en real time-forandring i trestavede trykgrupper for kvinder i generation 1, men i den anden retning: Det initiale fald er *mindre* omfangsrigt i optagelserne fra 00'erne end i dem fra 80'erne.

Sammenholdt med konturerne i figur 6 ser det ud til, at der især har været forandringer i trykgruppemønsteret for generation 1 mellem de to optagetidspunkter, dvs. real time-forandringer for den ældste generation. Men hvor vi i analyserne på gruppeniveau som præsenteret i figur 9 og 10 ser størst forskel i real time hos mændene, kan vi med baggrund i de enkelte taleres gennemsnitlige konturer i figur 6 se, at der i høj grad er tale om interindividuel variation inden for grupperne af både mænd og kvinder. Der er flere af mændene, der ikke udviser tegn på forandring, men dem, der gør, ændrer adfærd fra det næstvedske i retning mod det københavnske. Kvinderne i generation 1 ændrer sig også, men det har ikke kraftigt udslag på gruppeniveau. Ser vi på de enkelte kvinder i generation 1, kan vi se, at en af talerne, GEO, havde et københavnsk-lignende trykgruppemønster med et relativt omfangsrigt fald ind i den betonede stavelse i 1980'erne, men i 00'erne ser hun ud til at have ren stigning gennem den betonede stavelse. Hun bliver med andre ord mere næstvedsk-lydende, og altså mere som de andre kvinder i samme generation, hvilket kan forklare, hvorfor der på gruppeniveau ikke ses en tydelig tendens til et skift. På samme måde for generation 2 som præsenteret i figur 7 var der interindividuelle forskelle i grupperne af kvinder og mænd med eksempler på enkelte talere, der blev mere næstvedske i 00'erne. Vi har ikke detaljerede oplysninger om de enkelte talere i korpus, der giver mulighed for at forklare de forskellige tendenser til at skifte mod at blive mere eller mindre næstvedsk-lydende gennem livet. Man kunne forestille sig, med udgangspunkt i Monka (2013), at de talere, der havde mere københavnsk-lydende trykgruppemønstre i 1980'erne, har haft arbejde i København, og i det hele taget har orienteret sig mod hovedstaden, men hvorfor skifter nogle af dem så tilbage til

et klart lokalt trykgruppemønster? Det må forblive ved spekulationerne, indtil nøjere analyser af de enkelte taleres baggrund kan inddrages.

Hvor forskellene i real time således i høj grad ser ud til at være individuelle kendetegn for enkelte talere, er der klarere tendenser i apparent time. Der er hovedsageligt tale om et komprimeret tonalt spænd for talerne fra generation 3 sammenlignet med de to ældre generationer for både mænd og kvinder. Der er dog også en klar forskel i stejlheden af det finale fald mellem generation 1 og 2 – det er mere stejlt for de ældste talere, også i optagelserne fra 00'erne. Der er også stor forskel på omfanget af faldet ind i den betonedede stavelse og timingen af toppen af konturen på tværs af de tre generationer. Det er tydeligst for de tostavede trykgrupper, som præsenteret i figur 9. Her varer faldet ind i den betonedede vokal betydeligt længere hos generation 3, og toppen nås først to tredjedele inde i forløbet hos dem, mens den nås allerede omtrent halvvejs inde i forløbet for generation 1 og 2. Ser man på de enkelte talere i generation 3, er der også klare indikationer på en tilnærmelse i retning af det københavnsk-lydende mønster, især hos kvinderne, som altså på dette tidspunkt endnu er teenagere.

8 SÅ ER NÆSTVED BLEVET DET NYE KØBENHAVN?

Vi er stadig i gang med at analysere trykgruppemønstre hos talerne fra København i LANCHART-korpusset, og derfor kan vi ikke direkte sammenligne vores resultater fra Næstved med grundtoneforløb fra København. Vi har således ikke grundlaget for at konkludere definitivt, om næstvedsk er blevet mere københavnsk. Dog kan vi konstatere, at trykgruppemønstret ser ud til at have ændret sig på tværs af generationerne, og at det også har ændret sig fra 80'erne til 00'erne. Vores resultater peger på, at mændene i generation 1 i de gamle optagelser producerer et grundtoneforløb, der også akustisk passer til Grønnums stilisering af trykgruppemønstret (sammenlign figur 1 med figur 6, 9 og 10). Det tyder på, at det initiale fald i trykgruppen, som vi fremhæver fra hendes målinger, og som også dukker op i vores målinger, er subtilt og ikke lige så fremtrædende som i københavnsk, hvorfor talere fra Næstved og København har lydt forskellige i 1980'erne, og formentlig også i 00'erne (if. Tøndering & Pharaon 2020). Dog er det initiale fald på vej til at blive mere fremtrædende, hvilket antyder, at næstvedsk intonation er i færd

med at udvikle sig i retning af københavnsk. Vi observerer desuden, at det initiale fald har været til stede blandt kvinderne i både generation 1 og 2 allerede i optagelserne fra 80'erne, men at det i optagelserne fra 00'erne ser ud til at blive mere tydeligt blandt de yngre talere sammenlignet med de ældre. Det kunne tyde på, at tilpasningen i retning af det københavnske trykgruppemønster begyndte hos kvinderne og gradvist tager til på tværs af generationerne, samtidig med at mændene fra den ældste af de tre generationer kommer med på trenden i 00'erne. Det er dog væsentligt at bemærke, både at det næstvedske trykgruppemønster stadig udviser et fald allerede i løbet af den første posttoniske stavelse, og at der tilsyneladende er betragtelig individuel variation. Samlet set peger dette på, at der nok er forandringer i trykgruppemønsteret hos nogle talere fra Næstved, men ikke at det nødvendigvis vil blive ligesom det københavnske og heller ikke i et omfang, der gør, at man kan sige, at forskellen på de to regiolekter er blevet ophævet. Hvis forandringen mod et anderledes tonalt mønster er gradvist, sådan som vores resultater på tværs af generationer antyder, tilbagesår det at forklare, hvordan sådan en gradvis forandring opfattes af den enkelte sprogbruger, og hvorfor det kunne se ud til, at de enkelte talere, der skifter i løbet af deres levetid, ser ud til at foretage et skift fra et stigende-faldende mønster, som i traditionel næstvedsk regiolekt, til faldende-stigende-faldende. Kan der med andre ord være gradvise ændringer på gruppeniveau som resultat af kategorielle ændringer på individniveau, eller kan forandringen på individniveau også vises at være graduel, hvis man har tilstrækkeligt finkornet tidsopløsning? Det må være op til senere undersøgelser at svare på dette.

Vi har her undersøgt trykgruppemønstrene alene gennem akustisk analyse af grundtoneforløbet. Som vi har nævnt et par gange, har tidligere undersøgelser (fx Tøndering & Pharao 2020) omtalt et auditivt indtryk af mandlige talere fra generation 2, hvor især talerne fra middelklassen i 00'erne lød som københavnske talere, dvs. med et fald ind i den betonede stavelse, mens mandlige talere i arbejderklassen fra samme generation lød til at have et rent stigende grundtoneforløb gennem den betonede stavelse. Vores undersøgelse underbygger ikke denne forskel på tværs af socialklasser, men påviser til gengæld en tydelig forskel for mandlige talere fra den ældre generation 1. Det forekommer oplagt at supplere dette studie med et perceptionseksperiment, hvor lyttere skal

kategorisere klip med talere fra forskellige generationer i Næstved og København. Herved vil vi kunne se, om de tendenser til forandringer i trykgruppemønstret, der kan konstateres på akustisk grundlag, også svarer til folks perceptuelle virkelighed. Det vil gøre det muligt at afgøre, om det, de statistiske analyser viser, svarer til folks opfattelse.

TAK

Vi vil gerne takke den anonyme fagfælle, NyS-redaktionen, Nina Grønnum og Frans Gregersen, der alle har læst tidligere versioner af vores manuskript og givet indsigtfulde kritiske og konstruktive kommentarer. Også tak til deltagerne i forskergruppen Sprog & Samfunds mandagsmøder og deltagerne i MAMPF-studiekredsen, der sørgede for, at vi tænkte os om under arbejdet. Og især tak til Emma Vanessa Alice Farr, der arbejdede med segmentering af materialet.

Christophe Zerakitsky Vies, ph.d.-studerende
Oticon og Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
czv@hum.ku.dk

Nicolai Pharao, lektor
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
nicolaip@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Arvaniti, A. 2022. The autosegmental-metrical model of intonational phonology. J. Barnes & S. Shattuck-Hufnagel (red.), *Prosodic theory and practice*, 25–63. The MIT Press. DOI: 10.7551/mitpress/10413.001.0001.
- Basbøll, H. 2005. *The phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Boersma, P. & D. Weenink. 2023. Praat: doing phonetics by computer [Computerprogram]. <http://www.praat.org/>.

- Cavanaugh, J.E. & A.A. Neath. 2019. The Akaike information criterion: Background, derivation, properties, application, interpretation, and refinements. *WIREs Computational Statistics* 11(3). e1460. DOI: 10.1002/wics.1460.
- De Looze, C. & D. Hirst. 2014. The OMe (Octave-Median) scale: A natural scale for speech melody. N. Campbell, K. Gibbon & D. Hirst (red.), *Speech prosody* 7, 910–914. ISCA. DOI: 10.21437/SpeechProsody.2014-171.
- Diderichsen, P. 2023. removeboundaries [Praat script].
- Dyhr, N.-J. 1993. An acoustical investigation of the fundamental frequency in Danish spontaneous speech. B. Granström & L. Nord (red.), *Nordic prosody VI*, 23–32. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Dyhr, N.-J. 1995. The fundamental frequency in Danish spontaneous speech with special reference to syllables boosted for emphasis. J. Rischel & H. Basbøll (red.), *Aspects of Danish prosody*, 49–67. Odense: Odense University Press.
- Gregersen, F. 2009. The data and design of the LANCHART study. *Acta Linguistica Hafniensia* 41(1). 3–29. DOI: 10.1080/03740460903364003.
- Gregersen, F., M. Maegaard & N. Pharaoh. 2014. The Lanchart Corpus. J. Durand, U. Gut & G. Kristoffersen (red.), *The Oxford handbook of corpus phonology*, 534–545. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxford-hb/9780199571932.013.007.
- Gregersen, F. & N. Pharaoh. 2016. Lects are perceptually invariant, productively variable: A coherent claim about Danish lects. *Lingua* (Coherence, covariation and bricolage. Various approaches to the systematicity of language variation) 172–173. 26–44. DOI: 10.1016/j.lingua.2015.12.001.
- Grønnum, N. 1992. *The groundworks of Danish intonation*. København: Museum Tusulanum Press.
- Grønnum, N. 2005. *Fonetik og fonologi: almen og dansk*. 3. udg. København: Akademisk Forlag.
- Grønnum, N. 2022. Modeling Danish intonation. J. Barnes & S. Shattuck-Hufnagel (red.), *Prosodic theory and practice*, 85–116. The MIT Press. DOI: 10.7551/mit-press/10413.003.0005.
- Hirst, D. & C. De Looze. 2021. Fundamental frequency and pitch. R.-A. Knight & J. Setter (red.), *The Cambridge handbook of phonetics*, 336–361. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108644198.014.
- Kirby, J.P. & D.R. Ladd. 2016. Effects of obstruent voicing on F0: Evidence from “true voicing” languages. *Journal of the Acoustical Society of America* 140. 2400–2411. DOI: 10.1121/1.4962445.

- Kristiansen, T., M. Maegaard & N. Pharao. 2011. Det er intonationen, vi hører det på: Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang. T. Arboe & I. Schonderbeck (red.), *Jysk, øsmål, rigsdansk mv.: Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen*, 207–224. Aarhus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Ladd, D.R. 2008. *Intonational phonology*. 2. udg. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511808814.
- LANCHART. 2010. Kodningsmanual til diskurskontekstanalyse (aka. iiv-analyse). https://dgcss.hum.ku.dk/online-ressourcer/lanchart-korpusset/iiv-kodningsmanual_januar-2011/ (tilgået 3. juli 2024).
- Maegaard, M. m.fl. 2013. Diffusion of language change: Accommodation to a moving target. *Journal of Sociolinguistics* 17(1). 3–36. DOI: 10.1111/josl.12002.
- Monka, M. 2013. *Sted og sprogforandring – En undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Vinderup, Odder og Tinglev*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet. https://theses.hal.science/tel-00843522/file/Ph.d._2013_Monka.pdf
- Pharao, N. 2024a. *slet_alt_andet_end_ortografi_og_interaktionsstruktur* [Praat script].
- Pharao, N. 2024b. *monologExtractorTOT* [Praat script].
- Pichora-Fuller, M.K. m.fl. 2016. Importance of F0 for predicting vocal emotion categorization. *The Journal of the Acoustical Society of America* 140(4), 3401. DOI: 10.1121/1.4970917.
- R Core Team. 2022. R: A language and environment for statistical computing [Computerprogram]. Wien, Austria. <http://www.R-project.org/>
- Rij, J. van, R.H. Baayen & H. van Rijn. 2022. *itsadug: Interpreting time series and autocorrelated data using GAMMs*. R Package version 2.4.1.
- Sankoff, G. 2006. Age: Apparent time and real time. B. Keith (red.), *Elsevier encyclopedia of language & linguistics* (2. udg.), 110–116. Elsevier. DOI: 10.1016/B0-08-044854-2/01479-6.
- Schachtenhaufen, R. 2022. *Ny dansk fonetik*. Hellerup: BoD – Books on Demand.
- Scheuer, J. 2019. Tonegang i fynsk. Akustisk analyse af dialektoptagelser. *Danske Talesprog* 19. 131–152.
- Simpson, G.L. 2024. *Graceful ggplot-based graphics and other functions for GAMs fitted using mgcv*. R package version 0.9.0. <https://gavinsimpson.github.io/gratia/>

- Sóskuthy, M. 2017. Generalised additive mixed models for dynamic analysis in linguistics: A practical introduction. *arXiv preprint*. 1703.05339. <http://arxiv.org/abs/1703.05339> (tilgået 11. juni 2024).
- Sóskuthy, M. 2021. Evaluating generalised additive mixed modelling strategies for dynamic speech analysis. *Journal of Phonetics* 84, 101017. DOI: 10.1016/j.wocn.2020.101017.
- Thorsen, N.G. 1979. Interpreting raw fundamental-frequency tracings of Danish. *Phonetica* 36(1). 57–78. DOI: 10.1159/000259946.
- Thorsen, N.G. 1984. Variability and invariance in Danish stress group patterns. *Phonetica* 41(2). 88–102. DOI: 10.1159/000261714.
- Thorsen, N.G. 1988. Stress group patterns, focus signalling and sentence intonation in two regional Danish standard languages: Aalborg and Næstved. *Annual Report of the Institute of Phonetics University of Copenhagen* 22. 145–195. DOI: 10.7146/aripuc.v22i.131896.
- Thorsen, N.G. 1989. Stress group patterns, sentence accents and sentence intonation in southern Jutland (Sønderborg and Tønder) – with a view to German. *Annual Report of the Institute of Phonetics University of Copenhagen* 23. 1–85. DOI: 10.7146/aripuc.v23i.131902.
- Torre, P. & J.A. Barlow. 2009. Age-related changes in acoustic characteristics of adult speech. *Journal of Communication Disorders* 42(5). 324–333. DOI: 10.1016/j.jcomdis.2009.03.001.
- Tøndering, J. 2008. *Skitser af prosodi i spontant dansk*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet. https://www.researchgate.net/profile/John-Tondering/publication/268345710_Skitser_af_prosodi_i_spontant_dansk/links/54e4c8410cf29865c335179f/Skitser-af-prosodi-i-spontant-dansk.pdf
- Tøndering, J. 2010a. Prosodiske fraser og syntaktisk struktur i spontan tale. *NyS, Nydanske Sprogstudier* (39), 166–198. DOI: 10.7146/nys.v39i39.13538.
- Tøndering, J. 2010b. Praat for begyndere. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 39. 199–222. DOI: 10.7146/nys.v39i39.13540.
- Tøndering, J. & N. Pharao. 2020. Recognising regional varieties of Danish. *Linguistics Vanguard*. DOI: 10.1515/lingvan-2019-0020.
- Vies, C.Z. 2021. Prosodisk demarkering og domæneinitial styrkelse i dansk. *Journal of Language Works – Sprogvidenskabeligt Studentertidsskrift* 6(1), 5–21.

- Wieling, M. 2018. Analyzing dynamic phonetic data using generalized additive mixed modeling: A tutorial focusing on articulatory differences between L1 and L2 speakers of English. *Journal of Phonetics* 70, 86–116. DOI: 10.1016/j.wocn.2018.03.002.
- Winter, B. & M. Wieling. 2016. How to analyze linguistic change using mixed models, Growth curve analysis and Generalized Additive Modeling. *Journal of Language Evolution* 1(1), 7–18. DOI: 10.1093/jole/lzv003.
- Wood, S.N. 2011. Fast stable restricted maximum likelihood and marginal likelihood estimation of semiparametric generalized linear models. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology* 73(1), 3–36. DOI: 10.1111/j.1467-9868.2010.00749.x.
- Wood, S.N. 2017. *Generalized additive models: An introduction with R*. 2. udg. New York: Chapman and Hall/CRC. DOI: 10.1201/9781315370279.
- Young, N. J. 2024. DanFA 4.0 – Forced Alignment of Danish, version 4.0. www.autophon.se.
- Young, N.J. & K. Anikwe. 2024. Autophon – Automatic phonetic annotation of Nordic languages [Computerprogram]. <https://autophon.org/> (tilgæet 14. juni 2024).

APPENDIKS

Oversigt over samtlige informanter med angivelse af antallet af forekomster af trykgrupper i korpus pr. taler fordelt på trykgrupper af forskellig længde.

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
1	f	AK	1980	AJO	2	6
1	f	AK	1980	AJO	3	10
1	f	AK	1980	AJO	4	2
1	f	AK	1980	AJO	5	1
1	f	AK	1980	ALA	2	3
1	f	AK	1980	ALA	3	3
1	f	AK	1980	ALA	4	4
1	f	AK	1980	HST	2	4
1	f	AK	1980	HST	3	4
1	f	AK	1980	HST	4	4
1	f	AK	1980	LHA	2	5
1	f	AK	1980	LHA	3	5
1	f	AK	1980	LHA	4	1
1	f	AK	2000	AFL	2	9
1	f	AK	2000	AFL	3	8
1	f	AK	2000	AFL	4	1
1	f	AK	2000	AJO	2	3
1	f	AK	2000	AJO	3	10
1	f	AK	2000	AJO	4	1
1	f	AK	2000	ALA	2	7
1	f	AK	2000	ALA	3	7
1	f	AK	2000	HST	2	10
1	f	AK	2000	HST	3	21
1	f	AK	2000	HST	4	5
1	f	AK	2000	LHA	2	10
1	f	AK	2000	LHA	3	23
1	f	AK	2000	LHA	4	6
1	f	MK	1980	BKO	2	8
1	f	MK	1980	BKO	3	13

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
1	f	MK	1980	BKO	6	1
1	f	MK	1980	GAN	2	1
1	f	MK	1980	GAN	3	9
1	f	MK	1980	GAN	4	1
1	f	MK	1980	GEO	2	2
1	f	MK	1980	GEO	3	3
1	f	MK	1980	GEO	4	4
1	f	MK	1980	HKA	2	2
1	f	MK	1980	HKA	3	6
1	f	MK	1980	HKA	4	4
1	f	MK	1980	LNL	2	1
1	f	MK	1980	LNL	3	4
1	f	MK	1980	LNL	5	1
1	f	MK	1980	MLA	2	4
1	f	MK	1980	MLA	3	6
1	f	MK	1980	MLA	4	6
1	f	MK	1980	MLA	5	2
1	f	MK	1980	MLS	2	2
1	f	MK	1980	MLS	3	11
1	f	MK	1980	MLS	4	2
1	f	MK	2000	BKO	2	8
1	f	MK	2000	BKO	3	18
1	f	MK	2000	BKO	4	4
1	f	MK	2000	GAN	2	2
1	f	MK	2000	GAN	3	4
1	f	MK	2000	GAN	4	3
1	f	MK	2000	GEO	2	2
1	f	MK	2000	GEO	3	7
1	f	MK	2000	GEO	4	4
1	f	MK	2000	HKA	2	5
1	f	MK	2000	HKA	3	4
1	f	MK	2000	HKA	4	1
1	f	MK	2000	LNL	2	1
1	f	MK	2000	LNL	3	5

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
1	f	MK	2000	MLA	2	7
1	f	MK	2000	MLA	3	11
1	f	MK	2000	MLA	4	5
1	f	MK	2000	MLA	5	1
1	f	MK	2000	MLS	2	7
1	f	MK	2000	MLS	3	5
1	f	MK	2000	MLS	4	3
1	m	AK	1980	CNL	3	12
1	m	AK	1980	CNL	4	1
1	m	AK	1980	LJE	2	5
1	m	AK	1980	LJE	3	9
1	m	AK	1980	LJE	4	3
1	m	AK	1980	TRA	2	13
1	m	AK	1980	TRA	3	8
1	m	AK	1980	TRA	4	1
1	m	AK	2000	BHS	2	15
1	m	AK	2000	BHS	3	12
1	m	AK	2000	BHS	4	10
1	m	AK	2000	BHS	5	3
1	m	AK	2000	CNL	4	4
1	m	AK	2000	CNL	5	2
1	m	AK	2000	FJN	2	13
1	m	AK	2000	FJN	3	17
1	m	AK	2000	FJN	4	4
1	m	AK	2000	FJN	6	1
1	m	AK	2000	LJE	2	12
1	m	AK	2000	LJE	3	15
1	m	AK	2000	TRA	2	9
1	m	AK	2000	TRA	3	11
1	m	AK	2000	TRA	4	4
1	m	AK	2000	TRA	5	1
1	m	MK	1980	BGO	2	3
1	m	MK	1980	BGO	3	4
1	m	MK	1980	BGO	4	3

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
1	m	MK	1980	BGO	5	1
1	m	MK	1980	ENI	2	1
1	m	MK	1980	ENI	3	8
1	m	MK	1980	ENI	4	2
1	m	MK	1980	ENI	6	1
1	m	MK	1980	FHN	2	1
1	m	MK	1980	FHN	3	5
1	m	MK	1980	FHN	5	1
1	m	MK	1980	HJL	2	20
1	m	MK	1980	HJL	3	10
1	m	MK	1980	HJL	4	7
1	m	MK	1980	HJL	5	1
1	m	MK	1980	JKR	3	1
1	m	MK	1980	JKR	4	2
1	m	MK	1980	SKA	2	4
1	m	MK	1980	SKA	3	9
1	m	MK	1980	SKA	4	1
1	m	MK	2000	BGO	2	15
1	m	MK	2000	BGO	3	9
1	m	MK	2000	BGO	4	10
1	m	MK	2000	BGO	5	4
1	m	MK	2000	BGO	6	2
1	m	MK	2000	ENI	2	15
1	m	MK	2000	ENI	3	22
1	m	MK	2000	ENI	4	23
1	m	MK	2000	ENI	5	4
1	m	MK	2000	ENI	6	3
1	m	MK	2000	FHN	2	3
1	m	MK	2000	FHN	3	10
1	m	MK	2000	FHN	4	7
1	m	MK	2000	FHN	5	4
1	m	MK	2000	FHN	6	1
1	m	MK	2000	HJL	2	7
1	m	MK	2000	HJL	3	19

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
1	m	MK	2000	HJL	4	10
1	m	MK	2000	HJL	5	9
1	m	MK	2000	HJL	6	2
1	m	MK	2000	JKR	2	5
1	m	MK	2000	JKR	3	13
1	m	MK	2000	JKR	4	8
1	m	MK	2000	JKR	5	2
1	m	MK	2000	SKA	2	10
1	m	MK	2000	SKA	3	21
1	m	MK	2000	SKA	4	9
1	m	MK	2000	SKA	5	3
2	f	AK	1980	ALY	2	6
2	f	AK	1980	ALY	3	4
2	f	AK	1980	ALY	4	1
2	f	AK	1980	CJA	2	2
2	f	AK	1980	CJA	3	3
2	f	AK	2000	ALY	2	17
2	f	AK	2000	ALY	3	22
2	f	AK	2000	ALY	4	9
2	f	AK	2000	ALY	5	2
2	f	AK	2000	CJA	2	8
2	f	AK	2000	CJA	3	18
2	f	AK	2000	CJA	4	2
2	f	AK	2000	CJA	5	1
2	f	MK	1980	CHN	2	3
2	f	MK	1980	CHN	3	4
2	f	MK	1980	CHN	4	3
2	f	MK	1980	CHN	6	1
2	f	MK	1980	COL	2	4
2	f	MK	1980	COL	3	7
2	f	MK	1980	COL	4	1
2	f	MK	1980	CRI	2	2
2	f	MK	1980	CRI	3	5
2	f	MK	1980	CRI	4	2

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
2	f	MK	1980	CSK	2	1
2	f	MK	1980	CSK	3	7
2	f	MK	1980	KJS	2	2
2	f	MK	1980	KJS	3	5
2	f	MK	1980	MLG	2	7
2	f	MK	1980	MLG	3	7
2	f	MK	2000	CHN	2	4
2	f	MK	2000	CHN	3	30
2	f	MK	2000	CHN	4	5
2	f	MK	2000	CHN	5	1
2	f	MK	2000	COL	2	6
2	f	MK	2000	COL	3	22
2	f	MK	2000	COL	4	6
2	f	MK	2000	COL	5	1
2	f	MK	2000	CRI	2	5
2	f	MK	2000	CRI	3	19
2	f	MK	2000	CRI	4	6
2	f	MK	2000	CRI	5	2
2	f	MK	2000	CSK	2	5
2	f	MK	2000	CSK	3	12
2	f	MK	2000	CSK	4	4
2	f	MK	2000	CSK	5	2
2	f	MK	2000	KJS	2	5
2	f	MK	2000	KJS	3	13
2	f	MK	2000	KJS	4	4
2	f	MK	2000	MLG	2	2
2	f	MK	2000	MLG	3	27
2	f	MK	2000	MLG	4	1
2	f	MK	2000	MLG	5	1
2	f	MK	2000	MLG	6	2
2	m	AK	1980	PRB	2	15
2	m	AK	1980	PRB	3	5
2	m	AK	1980	PRB	4	4
2	m	AK	1980	PRB	5	1

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
2	m	AK	1980	RJN	2	7
2	m	AK	1980	RJN	3	4
2	m	AK	1980	RJN	4	2
2	m	AK	2000	PRB	2	21
2	m	AK	2000	PRB	3	22
2	m	AK	2000	PRB	4	14
2	m	AK	2000	PRB	5	4
2	m	AK	2000	RJN	2	8
2	m	AK	2000	RJN	3	23
2	m	AK	2000	RJN	4	8
2	m	AK	2000	RJN	5	3
2	m	AK	2000	THA	2	10
2	m	AK	2000	THA	3	11
2	m	AK	2000	THA	4	6
2	m	AK	2000	THA	5	1
2	m	MK	1980	JAN	2	10
2	m	MK	1980	JAN	3	5
2	m	MK	1980	JAN	4	4
2	m	MK	1980	JAN	5	1
2	m	MK	1980	JBB	2	8
2	m	MK	1980	JBB	3	6
2	m	MK	1980	JBB	4	3
2	m	MK	1980	MBH	2	3
2	m	MK	1980	MBH	3	7
2	m	MK	1980	MBH	4	1
2	m	MK	1980	MJU	2	6
2	m	MK	1980	MJU	3	1
2	m	MK	1980	MJU	4	1
2	m	MK	2000	JAN	2	23
2	m	MK	2000	JAN	3	20
2	m	MK	2000	JAN	4	10
2	m	MK	2000	JAN	5	2
2	m	MK	2000	JBB	2	17
2	m	MK	2000	JBB	3	23

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
2	m	MK	2000	JBB	4	4
2	m	MK	2000	JBB	5	3
2	m	MK	2000	JBB	6	3
2	m	MK	2000	MBH	2	32
2	m	MK	2000	MBH	3	23
2	m	MK	2000	MBH	4	13
2	m	MK	2000	MBH	5	3
2	m	MK	2000	MBH	6	1
2	m	MK	2000	MJU	2	19
2	m	MK	2000	MJU	3	29
2	m	MK	2000	MJU	4	15
2	m	MK	2000	MJU	5	7
2	m	MK	2000	MJU	6	3
3	f	AK	2000	MHV	2	4
3	f	AK	2000	MHV	3	4
3	f	AK	2000	MHV	4	1
3	f	AK	2000	NMN	2	5
3	f	AK	2000	NMN	3	3
3	f	AK	2000	NSA	2	8
3	f	AK	2000	NSA	3	3
3	f	AK	2000	NTH	2	2
3	f	AK	2000	NTH	3	3
3	f	AK	2000	NTH	4	1
3	f	AK	2000	SBO	2	11
3	f	AK	2000	SBO	3	6
3	f	AK	2000	SBO	4	3
3	f	MK	2000	ASL	2	3
3	f	MK	2000	ASL	3	7
3	f	MK	2000	ASL	4	1
3	f	MK	2000	ASM	2	8
3	f	MK	2000	ASM	3	10
3	f	MK	2000	ASM	4	3
3	f	MK	2000	CIF	2	6
3	f	MK	2000	CIF	3	4

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
3	f	MK	2000	CIF	4	2
3	f	MK	2000	EMU	2	3
3	f	MK	2000	EMU	3	9
3	f	MK	2000	EMU	4	2
3	f	MK	2000	EMU	5	2
3	f	MK	2000	ITJ	2	5
3	f	MK	2000	ITJ	3	7
3	f	MK	2000	ITJ	4	4
3	f	MK	2000	KAU	2	6
3	f	MK	2000	KAU	3	5
3	f	MK	2000	KML	2	7
3	f	MK	2000	KML	3	6
3	f	MK	2000	LSG	2	1
3	f	MK	2000	LSG	3	2
3	f	MK	2000	LSG	4	1
3	f	MK	2000	MJG	2	8
3	f	MK	2000	MJG	3	1
3	f	MK	2000	MMS	2	5
3	f	MK	2000	MMS	3	2
3	f	MK	2000	MMS	4	1
3	f	MK	2000	PJH	2	4
3	f	MK	2000	PJH	3	7
3	f	MK	2000	PJH	4	2
3	m	AK	2000	DDG	2	25
3	m	AK	2000	DDG	3	17
3	m	AK	2000	DDG	4	4
3	m	AK	2000	FFA	2	8
3	m	AK	2000	FFA	3	10
3	m	AK	2000	JRO	2	2
3	m	AK	2000	JRO	3	6
3	m	AK	2000	MMM	2	7
3	m	AK	2000	MMM	3	6
3	m	AK	2000	MMM	4	8
3	m	AK	2000	NLO	2	4

Generation	Køn	Social- klasse	Årti	Taler	Antal stavelser	n
3	m	AK	2000	NLO	3	5
3	m	AK	2000	NLO	4	2
3	m	AK	2000	RKR	2	5
3	m	AK	2000	RKR	3	6
3	m	MK	2000	DBF	2	14
3	m	MK	2000	DBF	3	9
3	m	MK	2000	DBF	4	1
3	m	MK	2000	DBF	5	2
3	m	MK	2000	DRA	2	10
3	m	MK	2000	DRA	3	10
3	m	MK	2000	MIN	2	5
3	m	MK	2000	MIN	3	3
3	m	MK	2000	MIN	5	1
3	m	MK	2000	MPP	2	15
3	m	MK	2000	MPP	3	8
3	m	MK	2000	NCN	2	12
3	m	MK	2000	NCN	3	1
3	m	MK	2000	NCN	4	1
3	m	MK	2000	PML	2	15
3	m	MK	2000	PML	3	7
3	m	MK	2000	PML	4	7
3	m	MK	2000	PML	5	1
3	m	MK	2000	RNL	2	8
3	m	MK	2000	RNL	3	3
3	m	MK	2000	RNL	4	2

International og dansk praksis i notationen af lukkelyde

RASMUS PUGGAARD-RODE

ABSTRACT

Konventionerne for dansk lydskrift er blevet debatteret meget de seneste år, og et særligt kontroversielt aspekt ved denne debat er notationen af de danske lukkelyde. Kontroversen er ikke forårsaget af en egentlig uenighed om hvordan de danske lukkelyde udtales, men rettere om hvilke aspekter af lukkelydenes udtale som det er vigtigst at repræsentere i lydskrift, og dermed også hvilket formål lydskriften bør tjene. Denne artikel diskuterer og evaluerer de forskellige forslag med baggrund i den instrumentalfonetiske forskning og internationale praksis på området med fokus på uenighederne i debatten. I den sammenhæng gives et generelt overblik over hvordan lukkelyde noteres med det internationale fonetiske alfabet (IPA) på verdens sprog. Artiklen viser at den gængse danske notationskonvention med symbolerne [b̥ d̥ ɡ̥ pʰ t̥ kʰ] er usædvanlig i forhold til international brug af IPA, og den argumenterer for at konventionen i nogle henseender er uhensigtsmæssig fordi der ikke er nogen klar international konsensus om hvordan flere af tegnene skal tolkes. Jeg argumenterer desuden imod at IPA's moderorganisation skulle være autoritativ når det kommer til fonologisk analyse, og derfor også når det kommer til brugen af fonemisk notation i skråklammer / /.

EMNEORD: lydskrift; fonemskrift; fonologisk kontrast; lukkelyde; affrikat

1 INTRODUKTION

I de seneste par år har der været en levende debat om hvilke konventioner der er mest hensigtsmæssige for dansk lydskrift, bl.a. på siderne af dette tidsskrift (Grønnum 2022, 2023, 2024a, 2024b; Juul 2024; Schachtenhaufen 2023c, 2023d). Debatten udspringer af at Ruben Schachtenhaufen i 2019 (Schachtenhaufen 2019) cirkulerede et skrift hvor han foreslog en gentænkning af dansk fonetisk notation. Ideen er videreudviklet i bogen *Ny dansk fonetik* (Schachtenhaufen 2022, 2023a) og i flere andre artikler (Schachtenhaufen 2023b, 2023c, 2023d), og den benyttes desuden i en ny udtaleordbog (Schachtenhaufen m.fl. 2024).

Schachtenhaufens forslag er på nogle punkter en ret radikal gentænkning af en tradition som har udviklet sig organisk gennem mange år, og som er kodificeret – med små forskelle – af bl.a. Grønnum (1998, 2005) og Basbøll (2005).

Forslaget om en ny konvention for dansk lydskrift beror på at de eksisterende konventioner er uhensigtsmæssige i forhold til 1) hvordan moderne dansk udtales, og 2) hvordan lydskrift bruges internationalt. Forslaget har mødt kritik af bl.a. Nina Grønnum og Holger Juul. Denne kritik beror bl.a. på at forslaget 1) ikke tager højde for de sidste hundrede års instrumentalfonetiske forskning i dansk udtale, 2) er kontraintuitiv for dansktalende og 3) ikke benytter såkaldt *fonemskrift* i overensstemmelse med (inter)national tradition. I denne artikel vil jeg gennemgå disse kritikpunkter.¹ Helt konkret behandler artiklen de følgende to spørgsmål: 1) om de forskellige konventioner afspejler hvordan dansk udtales og tager højde for den fonetiske forskning på området, og 2) om de forskellige konventioner for både fonetisk og fonemisk notation afspejler international praksis i de respektive forskningsgrene.

Debatten berører mange aspekter af de danske lydskriftskonventioner, bl.a. notationen af stød og (halv)vokaler. Denne artikel handler dog helt konkret om *lukkelyde*, også omtalt i litteraturen som *klusiler*, *plosiver* eller *stopkonsonanter*. Jeg benytter notation (b d g p t k) om lukkelydene når jeg ikke omtaler konkrete konventioner. Schachtenhaufens notation af lukkelydene er et af de mest kontroversielle aspekter ved hans konventionsforslag (Grønnum 2023), og det er en gruppe lyde som er enormt velbeskrevne i den fonetiske litteratur om dansk. Både Grønnum (2023, 2024a, 2024b) og Schachtenhaufen (2023b, 2023c) skriver en hel del om lukkelydene, men der mangler stadig en grundig litteraturgennemgang af den danske og internationale forskning på området. En vigtig pointe at nævne allerede her er at debatten, så vidt jeg kan se, kun handler om notation. Debatten afspejler *ikke* en uenighed om den fonetiske substans i de danske lukkelyde. I stedet afspejler debatten nok noget mere grundlæggende om hvilke aspekter af lydenes udtale som det er mest væsentligt at gengive i en lydskrift, og om hvilket formål lydskriften bør tjene. På den måde kommer debatten også (måske utilsigtet) til at reflektere

¹ Jeg kommer ikke nærmere ind på hvorvidt Schachtenhaufens forslag er "kontraintuitivt" (for en diskussion af det, se bl.a. Schachtenhaufen 2023a: 65).

forskellige synspunkter om hvordan den fonetiske substans skal tolkes, og hvilken indflydelse substansen skal have på et mere abstrakt plan. Debatten gør det efter min mening også klart at der er mange områder, hvor vi stadig mangler eksperimentalfonetisk forskning før vi kan sige noget mere sikkert om dansk udtale, og at det er vigtigt at vi fortsat er åbne for at ændre vores notationskonventioner efterhånden som disse huller i vores viden forhåbentligt bliver fyldt ud.

I afsnit 2 introducerer jeg nogle forudsætninger for at forstå artiklens argumentation; i afsnit 3 præsenterer jeg de primære uenighedspunkter når det kommer til fonetisk notation af danske lukkelyde, og jeg holder dem op mod den relevante akademiske litteratur; i afsnit 4 diskuterer jeg kort Schachtenhaufens brug af fonemskrift; i afsnit 5 præsenterer jeg en opsummering af den internationale praksis på baggrund af artikelserien *Illustrations of the IPA*; og i afsnit 6 diskuterer jeg artiklens forsknings-spørgsmål, og jeg opsummerer artiklens hovedpointer.

2 FORUDSÆTNINGER

2.1 Generelt om lydskrift

Fonetisk notation, eller *lydskrift*, er en metode til at gengive lydbilledet af tale på en overskuelig og letlæselig måde – enten i form af transskriptioner af egentlige talesekvenser eller i form af idealiseret notation som afspejler den 'normale' udtale brugt af en befolkningsgruppe. Det er et meget praktisk værktøj i lingvistiske kredse indenfor Danmarks grænser, eftersom dansk stavning er notorisk uigennemsigtig (Seymour m.fl. 2003), og derfor kommer man meget hurtigt til kort hvis man vil diskutere udtalen i enten standardsproget eller andre dialekter på en systematisk måde. Der blev derfor tidligt i den moderne lingvistiske tradition udviklet en lydskrift, *Dania*, som særligt var beregnet til at beskrive de mange varianter af dansk (Jespersen 1890). Mens Otto Jespersen arbejdede på Dania-alfabetet, var han også meget optaget af ideen om et internationalt fonetisk alfabet som skulle kunne dække alle lyde på verdens sprog (Jespersen 1889). Det var efter sigende oprindeligt Jespersens ide at starte en international fonetisk organisation som skulle varetage et internationalt fonetisk alfabet (*International Phonetic Association* og *International Phonetic Alphabet*, begge dele forkortet IPA, MacMahon 1986), og Jespersen var en vigtig figur i organisationens første mange

år (Kemp 1995). I de tidligere stadier blev Dania og IPA altså udviklet parallelt, og de to konventioner har nok i nogen grad påvirket hinanden (ligesom andre tidlige nationale lydskriftskonventioner også har påvirket tidligere stadier af IPA).

Med årene har IPA udviklet sig en del efterhånden som flere og flere sprog er blevet beskrevet, mens Dania stadig benyttes omtrent efter Jespersens (1890) oprindelige forskrift. Op igennem særligt den sidste halvdel af 1900-tallet var der ofte et skel i Danmark mellem en dialektologisk- og danskfagligt-orienteret tradition som brugte Dania, og en mere internationalt orienteret fonetisk tradition som brugte IPA (se fx udgivelserne fra Instituttet for Fonetik i København). Dania er stadig i brug, men IPA har overtaget flere og flere domæner. Nyere lærebøger i dansk fonetik målrettet danskfaget bruger nu også IPA (fx Petersen m.fl. 2021), og lydskriften i online-udgaven af *Den Danske Ordbog* er også IPA-baseret.

Lydskrift bliver brugt til en del forskellige formål. Det kan bruges til at transskribere en konkret talesekvens; som eksempel på dette kan nævnes lydskriften i DanPASS (Grønnum 2009), som er et korpus bestående af lydoptagelser af dansk spontantale. Her vil det samme ord være transskriberet på mange forskellige måder fordi det samme ord ikke altid udtales ens (se Schachtenhaufen 2013). Det kan også bruges til at notere en idealiseret udtale, som for eksempel i en udtaleordbog, hvor lydskriften som regel angiver den sædvanlige omhyggelige udtale af et ord af talere af en specifik dialekt. Nogle udtaleordbøger (fx Brink m.fl. 1991 og Schachtenhaufen m.fl. 2024) gengiver forskellige udtalevarianter af ord, men der er stadig tale om en hypotetisk idealiseret udtale. Lydskrift kan variere meget i detaljegrad, hvad end der er tale om idealiseret eller konkret udtale, men det er altid en tilnærmelse af egentlig udtale; to konkrete udtaler af samme ord er *aldrig* ens, og der er masser af små udtaledetaljer som ikke kan eller bør fanges med lydskrift. Lydskrift er nemlig designet til kun at gengive detaljer som fonetikere har vurderet til at være særligt relevante.

Det er altid praktisk at lydskrift bruges med visse konventioner alt efter det konkrete formål. Når konkret udtale transskriberes i forskningsøjemed, vil der som regel være fastlagte konventioner for hvilke detaljer der er væsentlige. Det samme gælder for idealiseret udtale; hvis formålet

er at give en fonetiker uden kendskab til dansk et præcist billede af hvordan sproget (som regel) udtales, kan det være relevant at gengive mange detaljer, men som regel kan en del detaljer underforstås fordi de går igen og er forudsigelige. Denne artikel handler, ligesom den overordnede debat, primært om notationen af idealiseret udtale af københavnsk rigsdansk.²

Et vigtigt udgangspunkt for artiklen er hvilke kriterier man kan bruge til at vurdere lydskriftskonventioner. Jeg går ud fra at en lydskrift baseret på IPA bør reflektere hvad vi ved om dansk udtale på baggrund af instrumentalfonetisk forskning, og derfor bør en sådan lydskrift inkorporere den viden på en måde der matcher den generelle internationale brug af IPA. Det er dog ikke altid ligetil at vurdere disse kriterier. Jeg mener *ikke* nødvendigvis at de samme kriterier gør sig gældende for fonemskrift, hvilket diskuteres nærmere i afsnit 4.

2.2 Generelt om lukkelyde

En lukkelyd produceres ved at der dannes et komplet lukke mellem to artikulatorer. Det er muligt at danne lukkelyde ved mange forskellige artikulationssteder. På dansk danner vi som udgangspunkt lukkelyde tre steder: mellem overlæben og underlæben i (p b), mellem tungespidsen og alveolarranden umiddelbart bag de øvre fortænder i (t d) og mellem tungeryggen og den bløde gane (velum) i (k g). Fra et udtaleperspektiv er lukkelyde simple eftersom de ikke kræver særlig præcis kontrol over artikulatorerne, og de er blandt de første lyde som børn lærer at udtale. Fra et akustisk perspektiv, derimod, resulterer de i et komplekst dynamisk lydmønster. Lukket i sig selv er stille og giver ingen åbenlyse hints til hvor det er dannet; det kan man kun høre før og efter. Mens lukket bliver dannet, vil det nogle gange være hørbart at mundhulen hastigt ændrer form og størrelse. I løbet af lukket vil lufttrykket bag lukket som regel stige, hvilket resulterer i at der dannes hørbar friktionsstøj når lukket opløses, hvilket sammen med tilsvarende ændringer i mundhulens form og størrelse også giver hints til hvor lukket blev dannet.

Rækken af lukkelyde i IPA ser således ud:

2 Enhver oversigt over dansk instrumentalfonetisk forskning handler nødvendigvis primært om københavnsk rigsdansk eftersom størstedelen af deltagere i danske instrumentalfonetiske eksperimenter taler denne dialekt.

Bilabial		Alveolær		Retrofleks		Palatal		Velær		Uvulær		Faryngal	Glottal
p	b	t	d	ʈ	ɖ	c	ɟ	k	g	q	ɢ		ʔ

Under IPA's konsonantskema står desuden følgende sætning: ”*Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant*”. Altså bruges symbolet [b] om en stemt bilabial lukkelyd, mens [p] bruges om en ustemt bilabial lukkelyd. Kontraster som er afhængige af artikulationssted (fx [p b] vs. [t d]), blev beskrevet ovenfor, men på dansk og mange andre sprog er man også nødt til at beskrive kontrasten som skiller fx (p t k) fra (b d g). Den kalder man som regel for en *laryngal kontrast* fordi den er afhængig af tilpasninger i strubehovedet (larynx). Der er flere slags laryngale kontraster, men kun en af dem er reflekteret systematisk i IPA's konsonantskema, nemlig distinktionen mellem stemte lyde og ustemte lyde.

Stemthed justeres primært af to parallelle slimhinder i struben som udgør en del af *stimmelæberne*. Hvis stimmelæberne er tilpas slappe og er placeret tilpas tæt på hinanden, sættes de som udgangspunkt i vibration under almindelig udånding, og det er den vibration som resulterer i det vi opfatter som stemthed. Stemthed er helt uproblematisk når der er fri passage for den udadgående luft, hvilket fx er tilfældet for vokaler. Det er sværere at opretholde stemthed hvis der er et komplet lukke i mundhulen som blokerer for den udadgående luft. Hvis lufttrykket mellem stimmelæberne og lukket bliver tilpas højt, stopper stimmelæberne også helt naturligt med at vibrere (Westbury & Keating 1986). Dette kaldes den *aerodynamiske stemthedsbegrænsning* (fx Halle & Stevens 1971). Det betyder ikke at stemthed er umuligt i lukkelyde – det er tværtimod meget almindeligt i verdens sprog – men det betyder at stemthed i lukkelyde under visse omstændigheder kræver justeringer for at sænke lufttrykket mellem stimmelæberne og lukket. Manglende stemthed er altså helt naturligt i lukkelyde. Situationen er lidt anderledes for lukkelyde som optræder umiddelbart efter en vokal i løbende tale. Vokaler er som udgangspunkt altid stemte, og der er meget fri passage for luft gennem mundhulen når vokaler udtales, så lufttrykket i mundhulen er meget lavt. Fordi stimmelæberne allerede er i svingninger, og lufttrykket i mundhulen er så lavt, er det helt naturligt at stimmelæberne fortsat vibrerer under det meste af et lukke mellem to vokaler.

Andre laryngale kontraster end stemthed må som regel noteres med diakritiske tegn. Der er en række diakritiske tegn i IPA som man kan bruge, hvis man vil beskrive en lyds udtale mere præcist end de grundlæggende tegn tillader. Hvis det fx er relevant at angive at en lyd udtales med tungespidsen direkte mod fortænderne i stedet for bag fortænderne (som på mandarin, Duanmu 2007), kan man bruge det 'dentale' diakritiske tegn, fx [d̪]. Diskussionen om lydskriften af danske lukkelyde handler i høj grad om brugen af tre diakritiske tegn: [̚], som angiver 'afstemthed', [̚̚], som angiver affrikation, og i lavere grad [̚̚̚], som angiver aspiration. Disse diakritiske tegn bruges ofte i notationen af den danske laryngale kontrast³ fordi danske fonetikere af forskellige grunde har vurderet at IPA's grundlæggende distinktion mellem stemte og ustemte lyde er utilstrækkelig til at beskrive danske lukkelyde.

3 HVORDAN SKAL VI NOTERE DE DANSKE LUKKELYDE MED IPA?

I sit bud på en ny lydskriftstandard noterer Schachtenhaufen de seks kontrastive danske lukkelyde (p t k b d g) som [p^h ts k^h p t k]. I den standard som er kodificeret i Grønnum (1998), noteres de samme lyde som [p^h t^s k^h b̥ d̥ g̥], med det forbehold at (p t k) i meget fin notation egentlig bør noteres [b̥^h d̥^s g̥^h]. I dette afsnit vil jeg først diskutere brugen af det diakritiske tegn [̚] og dernæst valget mellem [t^s] og [ts].

3.1 Ustemthed eller afstemthed

Alle de danske lukkelyde er som udgangspunkt ustemte.⁴ Det er på ingen måde en ny opdagelse, den fremgår allerede af Jespersen (1897–1899). Hvis en lukkelyd falder efter en pause, sættes stemmelæberne ikke i vibration i løbet af lukket i hverken (b d g) eller (p t k); den laryngale kontrast reguleres altså ikke med stemthed. Forskellen ligger i at stemmelæberne i

3 Det er ikke åbenlyst at [̚̚] skulle have noget med den laryngale kontrast at gøre, men jeg argumenterer i afsnit 3.2 for at symbolet i praksis bruges til at beskrive et aspekt af den laryngale kontrast.

4 Studierne af dansk som opsummeres nedenfor, er overvejende af københavnsk rigsdansk. De ældre studier er baseret på en lille håndfuld talere i en tætkontrolleret eksperimentel kontekst. Der er relativt få talere bl.a. fordi flere af studierne bruger meget invasive eksperimentelle metoder som elektromyografi. Puggaard-Rode m.fl. (2022) er baseret på spontantaledata fra 18 talere optaget i midt-1990'erne.

løbet af lukket i (p t k) spredes vidt fra hinanden, hvilket resulterer i en fri passage af luft og derfor også højt lufttryk bag lukket. Når lukket opløses, vil der opstå ret højlydt støj på grund af det høje lufttryk, og det tager et stykke tid for stemmelæberne at komme tilbage i en stilling hvor de fortsat kan vibrere. Dette kaldes *aspiration*, og det noteres med et hævet *h* [◌^h]. Det forekommer ikke i (b d g), hvor der er lavere lufttryk og altså også mindre friktionsstøj, og stemmelæberne hurtigt begynder at vibrere efter lukkets opløsning. Den manglende aspiration i (b d g) bruges nogle gange som argument for at kalde (p t k) ”mindre stemte” end (b d g) da stemthed sættes i gang hurtigere efter (b d g) (se fx Keating 1984), men i løbet af lukket er både (b d g) og (p t k) altså ustemte.

Selv når (b d g) forekommer mellem to vokaler, er de som udgangspunkt ikke stemte under hele lukkefasen. Det viser Puggaard-Rode m.fl. (2022) i en akustisk undersøgelse af spontantale med baggrund i DanPASS-korpusset (se afsnit 2.1).⁵ Grunden til at de ikke er stemte, er antageligvis at danskere spreder stemmelæberne en smule under lukket når de udtaler (b d g). Denne spredning af stemmelæberne er blevet observeret gentagne gange med diverse metoder, såsom endoskopiske videooptagelser og elektromyografi, hvilket indebærer at kroge indsættes i taleres muskler for at måle muskelaktivering (Frøkjær-Jensen m.fl. 1971; Fischer-Jørgensen & Hirose 1974; Hutters 1984, 1985). Hutters (1985) argumenterer meget overbevisende for at denne lette spredning er en aktiv tilpasning for at undgå stemthed. Når (b d g) er ustemte, er det altså *ikke* et resultat af den aerodynamiske stemthedsbegrænsning som naturligt blokerer for stemthed i lukkelyde, medmindre der laves aktive udtalejusteringer for at bibeholde stemthed. (b d g) er derimod ustemte fordi danskere laver aktive udtalejusteringer for at *blokere* stemthed. Hvordan kan disse undersøgelser så belyse valget mellem [p t k] og [b d g] i notationen af (b d g)?

5 På nogle traditionelle jyske dialekter, særligt nørrejysk, var det helt almindeligt at (b d g) var stemte hele vejen igennem lukket når de forekom mellem to vokaler i spontantale, og her forekom stemthed også af og til i (b), selv efter en pause (Puggaard-Rode 2024). Den pågældende undersøgelse er baseret på 213 talere af en række jyske dialekter optaget i 1970'erne. I oplæsningsdata som jeg for nylig har indsamlet fra ca. 40 unge talere af københavnsk og østjysk rigsdansk, er der dog ingen åbenlyse geografiske forskelle i den laryngale kontrast, dvs. aspirationen i (p t k) er nogenlunde lige lang i begge stikprøver, og stemthed er tilnærmelsesvist ikke-eksisterende i begge stikprøver.

Som beskrevet i afsnit 2.2 er [p t k] IPA-symbolerne for ustemte lukkelyde. [b d g] er symbolerne for stemte lukkelyde, og det diakritiske tegn [◌̚] angiver at en lyd er *afstemt*. Altså angiver [b̚ d̚ g̚] – på temmelig selvmodsigende vis – afstemte stemte lukkelyde. I IPA-håndbogen fra 1999 beskrives brugen af [◌̚] kort med eksemplet *please* [pli:z] fra engelsk. [l] er som udgangspunkt stemt på engelsk, men afstemmes her fordi det udtales i overlap med aspiration fra det foregående [p]. Brugen af symbolerne [b̚ d̚ g̚] ses af og til på sprog hvor lukkelydene overvejende er stemte mellem vokaler, men afstemmes efter en pause på grund af den aerodynamiske stemthedsbegrænsning (fx østrigsk-tysk, jf. Moosmüller & Ringen 2004). Det er altså *ikke* tilfældet på dansk. (b d g) kan ikke siges at være stemte lyde som afstemmes under visse omstændigheder; de er aktivt ustemte lyde. Det er altså et argument for notationen [p t k] efter IPA's retningslinjer.

Grønnum (2023) citerer meget af den nævnte forskning i sin anmeldelse af Schachtenhaufen (2022). Valget af symbolerne [b̚ d̚ g̚] på dansk har nemlig i virkeligheden ikke noget med stemthed at gøre, men rettere udtalestyrke (Grønnum 1998). (b d g) er relativt *lenes*, dvs. 'svage', sml. *fortes*, som bruges om 'stærke' lyde. En lukkelyd kan bl.a. opfattes som stærkere hvis den involverer kraftigere respiratorisk styrke (dvs. kraftigere udånding), hvis lukket varer længere, hvis der er mere muskelstyrke involveret i lukket, osv. (Jaeger 1983). Udtalestyrke beskriver altså et bundt af fonetiske træk som ofte følges ad, men som i princippet kan kontrolleres individuelt. Der er evidens (ganske vist fra et meget spinkelt datagrundlag på en enkelt taler) for at de danske (b d g) udtales med et ret kort, svagt lukke i forhold til de franske ustemte uaspirerede [p t k] (Fischer-Jørgensen 1968, 1969). Grønnums argument for at bruge [b̚ d̚ g̚] i notationen af (b d g) er at ustemte lukkelyde prototypisk er fortes, og stemte lukkelyde prototypisk er lenes (Grønnum 2024b). Hvis (b d g) er lenes, bør de altså noteres med [b d g] for at signalere deres svage udtalestyrke og med [◌̚] for at signalere deres manglende stemthed.

Der er mindst to argumenter imod [b̚ d̚ g̚]-notationen af (b d g). Det første er lydskriftteknisk: Udtalestyrke er ikke direkte ekspliciteret i IPA, og der er faktisk ikke nogen måde at angive udtalestyrke på med basissymbolerne i IPA. Grønnum (2024b) skriver ganske rigtigt at IPA på flere punkter er temmelig uklar når det kommer til udtalestyrke, og

hun efterlyser mere klarhed om emnet i fremtidige retningslinjer. Det betyder ikke desto mindre at [b̥ d̥ ɡ̊] ikke eksplicit viser at der er tale om lenes lyde ud fra nuværende IPA-retningslinjer. Det er dog nok ikke tilfældigt at IPA-retningslinjerne mangler tegn som betyder *fortis* og *lenis*. Termerne er nemlig i sig selv ret løst definerede og bruges på mange forskellige måder i den fonetiske og fonologiske litteratur. I forbindelse med germanske sprog bruges termerne tit i en rent abstrakt forstand til at beskrive de mange træk der kan adskille (b d g)-agtige lyde og (p t k)-agtige lyde (Kohler 1984), mens termerne i fx koreansk bruges i en konkret artikulatorisk forstand til at beskrive lyde som er distinkte på baggrund af forskelle i respiratorisk styrke (Shin m.fl. 2013). På grund af den terminologiske uklarhed anbefaler Henton m.fl. (1992) at man kun bruger termerne i den sidste forstand, altså til at angive svag og kraftig respiratorisk styrke; bemærk at der ikke foreligger undersøgelser af respiratorisk styrke i danske lukkelyde. Notationen [b̥ d̥ ɡ̊] bruges altså af bl.a. Grønnum fordi (b d g) er stemte og lenes, men der er ingen konsensus i IPA eller blandt fonetikere generelt om at tegnene skal tolkes på den måde. Selv *hvis* IPA i fremtiden tager mere klar stilling til spørgsmålet om udtalestyrke, vil det efter min mening være optimalt at organisationen indfører et nyt sæt diakritika til at angive svag og kraftig udtalestyrke (evt. forskellige diakritika for forskellige aspekter af udtalestyrke). Stemthed og de diverse indicier for udtalestyrke er nemlig distinkte udtaleparametre, så det er nødvendigvis uklart hvis vi forsøger at notere dem langs én og samme notation, som i [b̥ d̥ ɡ̊]-konventionen.

Det leder os til det andet og nok mere væsentlige argument imod [b̥ d̥ ɡ̊]-notationen: Den instrumentalfonetiske forskning i danske lukkelyde tyder på at (b) på en række styrkeparametre er stærkere end (p). Fischer-Jørgensen og Hirose (1974) viser vha. elektromyografi at der lægges mere muskelenergi i produktionen af (b) end (p). Fischer-Jørgensen (1972a) afrapporterer en spørgeskemaundersøgelse hvor danske talere blev stillet en række spørgsmål om hvordan de selv opfatter styrken i (b d g) i forhold til (p t k). Fischer-Jørgensens analyser viser at danske talere også selv føler at de lægger mere muskelenergi i (b d g). Fischer-Jørgensen (1954) målte varigheden på lukket i (b d g) og (p t k) i en akustisk undersøgelse, og analysen viste at lukket er længere i (b d g). Forskellene er ikke særligt store, men det vil altså sige at (b) på de målte parametre

er *stærkere* end (p).⁶ Derfor anbefaler Grønnum (1998) også [b^h d^s ɡ^h] som en fin notation af (p t k), og Basbøll og Wagner (1985) skriver at forskellen i udtalestyrke er en væsentlig forskel på dansk (p t k) og de tilsvarende tyske aspirerede lukkelyde. Det er uventet fra et tværspørgs- perspektiv. Som udgangspunkt er det tilfældet at de 'mindst stemte' lukkelyde i et sprog, altså (p t k) på dansk, også er de stærkeste (Kohler 1984). Hvis symbolerne [p t k] forstås som prototypisk 'stærke' (Grønnum 2024b), giver det altså ikke meget mening at angive de danske lukkelyde med [b d ɡ p^h t^s k^h]. Hermed fremhæver man at (b d g) er svage, og underspiller at (p t k) er svage, selvom (b d g) faktisk er *stærkere* end (p t k), og selvom det er forventet at (b d g) er svage, og uventet at (p t k) er svage.

Denne oversigt taler for at (b d g) noteres med [p t k], og imod at de noteres med [b d ɡ]. [p t k]-notationen viser at lydene er aktivt ustemte. Notationen viser ikke at udtalestyrken i (b d g) er relativt lav af ustemte lukkelyde at være, men Grønnum medgiver selv at udtalestyrke næppe er særlig relevant for distinktionen mellem (b d g) og (p t k) i dansk når hun skriver at distinktionen "kun realiseres som en aspirationsforskel initialt" (2005: 134), og at der "ingen fortis/lenis-forskel" er i danske lukkelyde (ibid). Under alle omstændigheder er der ingen utvetydig måde at angive udtalestyrke på med IPA.

3.2 Affrikation eller affrikat

I dette afsnit diskuterer jeg valget mellem [t^s] og [ts] i notationen af (t). De to notationer synes umiddelbart at signalere det samme, men der er dog visse teoretiske konsekvenser ved at placere [s]'et på lige fod med [t]. I sidste ende argumenterer jeg for en helt tredje løsning, nemlig [t^h].

Den danske (t)-lyd er tydeligt affrikeret når den forekommer først i en stavelse. Når en lukkelyd som (t) opløses, er der dannet relativt højt lufttryk i mundhulen, og stemmelæberne er stadig tilnærmelsesvist vidt spredte, hvilket betyder at den udadgående luftstrøm umiddelbart efter lukkets opløsning bliver turbulent når meget luft presses igennem en lille åbning. Som et resultat dannes der friktionsstøj. Det er tilfældet efter alle ustemte lukkelyde, og det er ikke et særligt træk ved dansk (t)

6 Det følger antageligt at (d g) også er stærkere end (t k).

(Stevens 1993a). Fischer-Jørgensen (1972b) afrapporterer en perceptionsundersøgelse hvor forskellige dele af optagelser af lukkelyde blev forkortet, klippet sammen og spillet for danske lyttere for at finde ud af hvad det kræver at en given lukkelyd bliver genkendt, fx hvor lang aspirationsfasen skal være før et (k) høres som et (k) og ikke et (g). Undersøgelsen viser at friktionsstøjen er en af de væsentligste grunde til at vi kan genkende artikulationsstedet i de aspirerede lukkelyde på dansk. Igen er der ikke tale om et særligt træk ved (t), men om et fællestræk for (p t k). Friktionsstøjen i dansk (t) varer usædvanligt længe (Fischer-Jørgensen 1954), og det er derfor lyden som regel noteres anderledes end lignende aspirerede lyde på andre sprog. Ligesom den manglende stemthed i (b d g) er det ikke en ny observation. Den usædvanligt lange aspiration af (t) blev allerede bemærket af Otto Jespersen (1897–1899).

Friktionsstøjen efter (t)'s opløsning genereres omtrent samme sted i mundhulen som friktionsstøjen i [s], og lyden minder derfor også om [s] (Fischer-Jørgensen 1954), i hvert fald i starten af lukkets opløsning. (t) har dog andre dynamiske karakteristika. Opløsningen består af en dynamisk aspirationsfase som starter med meget [s]-agtig støj,⁷ og som gradvist ændrer sig i retning af mere [h]-agtig støj (Fischer-Jørgensen 1954, Puggaard-Rode 2022).

Pga. den prominente [s]-agtige komponent i (t)'s opløsning er der dog en lang tradition for at [s] spiller en eller anden rolle i notationen af (t). I årevis blev (t) som regel gengivet i fin notation med både en *s*-komponent og en *h*-komponent, og der var ikke enighed om hvor relativt vigtige de to komponenter var. Basbøll (1969) skriver [d^sh]; Brink og Lund (1975) skriver [d^{sh}]; Petersen (1983) skriver [d^{sh}]; Basbøll og Wagner (1985) skriver [ts^h]. En undtagelse er Fischer-Jørgensen (1980), som slet og ret skriver [th] og bemærker i prosa at lyden er affrikeret; Puggaard-Rode (2023) skriver [t^h] og argumenterer eksplicit for at affrikationen er en del af aspirationsfasen og ikke behøver at noteres separat.

Bemærk at *h*-komponenten helt er forsvundet fra moderne konventioner for dansk lydskrift, hvad end det er Schachtenhaufens nye forslag, eller den konvention som hans forslag er en reaktion på. Der har dannet

⁷ Mere konkret menes der med '[s]-agtig' støj at friktionsstøjen, ligesom i [s], er et resultat af at turbulent luft direkte rammer en hård overflade (fortænderne) tæt foran en snæver indsnævring (ved alveolarranden); se Stevens (1993b, 1998) for nærmere diskussion.

sig en konsensus om at en *h*-komponent ikke længere er relevant at notere. Det er ikke klart om *h*-komponenten er faldet ud af brug pga. en lydforandring i (t)'s udtale, eller om der er tale om et analytisk valg. I hvert fald virker det ikke til at der er nogen uenighed om lydens fonetiske substans. Schachtenhaufen (2023b) begrundet ikke [ts]-notationen med at lyden skulle have ændret sig, eller at der er ny forskning som bager op om den notation, men med at det hævdede [ʃ]-symbol officielt blev udfaset fra IPA i 1989. Hvis man vil holde sig til officielle IPA-symboler, og det er nødvendigt at vise i notationen at (t) er affrikeret, må man altså tage konsekvensen og skrive [ts].

Med notationsvalget [ts] signalerer man at lyden er en *affrikat*. Stevens (1993b) beskriver med sin model af affrikaters udtale hvordan de afviger fra (andre) lukkelyde: Affrikater har altid et udvidet kontaktområde, og der dannes i affrikater en todelt indsnævring mellem artikulatorerne (fx tungen og ganen). Den forreste del af indsnævringen udgør et komplet lukke, og når det lukke opløses, bibeholdes den bageste indsnævring umiddelbart bag lukket i samme position. Der er ingen evidens for at lukket i dansk (t) dannes med en todelt indsnævring af tungespidsen bag fortænderne fordi det slet og ret aldrig er blevet undersøgt. Puggaard-Rodes (2022) akustiske korpusundersøgelse af (t)-opløsninger i spontantale tyder dog ikke på at der er tale om en todelt indsnævring. Hvis der var en sekundær indsnævring bag lukket i (t), ville man forvente en længere, overvejende statisk sekvens af '[s]-agtig' friktionsstøj mellem lukket og efterfølgende vokal. I stedet opløses (t) med en dynamisk sekvens af friktionsstøj som bliver gradvist mindre og mindre [s]-agtig og mere og mere reflekterer tungestillingen for den følgende vokal. Puggaard-Rode (2022) tolker disse resultater som et tegn på at tungen ændrer stilling nærmest konstant i løbet af aspirationsfasen. Når dansk (t) er mere affrikeret end lignende lukkelyde på andre sprog, kan det være fordi muskelstyrken i lukket er relativt lavt, og at lufttrykket bag lukket ikke er så højt fordi lukket er relativt kortvarigt. Begge dele kan resultere i at tungespidsens bevægelse væk fra ganen er langsommere end på andre sprog. Med andre ord er det næppe et artikulatorisk mål i sig selv at beholde tungen i en stilling hvor der dannes friktionsstøj. Det er altså en helt anden situation end i [s] hvor tungestillingen der danner friktionsstøj, *er* det artikulatoriske mål. Der er således næppe tale om at

(t) består af ”to lyde” (Schachtenhaufen 2023a: 66), men nærmere om to faser af samme lyd, nemlig lukke og opløsning, hvilket er et fællestræk for alle lukkelyde. Fra et fonetisk perspektiv tyder det derfor ikke på at (t) er en egentlig affrikat, på trods af den tydeligt affrikerede opløsning.

Store dele af den videnskabelige litteratur bruger [ts] og [tʰ] helt synonymt, og det er altså ikke entydigt klart hvad [tʰ] skulle signalere som ikke også signaleres af [ts]. Grønnum (1998, 2023) bruger notationen [tʰ] til at indikere en affrikeret lukkelyd fremfor en affrikat. Det er der en vis præcedens for: Laver (1994) bruger også [tʰ] om et ’mellemstadie’ mellem en aspireret lukkelyd og en affrikat, men den brug har vist aldrig været anbefalet af IPA.

Fra et sprogstrukturelt perspektiv er det helt tydeligt at (t) opfører sig ligesom de andre aspirerede lukkelyde (p k) (se også Grønnum 2023), og fra et sprogtypologisk perspektiv er det tydeligt at (t) ikke opfører sig som affrikater på andre sprog. (t) og (d) falder sammen når de står først i stavelser efter [s], så man i ord som ’sti’ ikke kan vurdere om der er tale om en (t)-lyd eller en (d)-lyd. Det samme er tilfældet foran en schwavokal i ord som ’hatte’. Når (p t k) står sidst i et ord, mister de som udgangspunkt deres aspirationsfase, og opløsningen er ikke hørbar, medmindre de står helt til sidst i en sætning (Fischer-Jørgensen 1980). Det er helt almindeligt at aspirerede lukkelyde mister deres aspiration som resultat af deres lydlige miljø (Malécot 1958, Steriade 1993), men det er meget usædvanligt at affrikater skulle miste deres friktionsfase. Om noget mister affrikater som udgangspunkt deres lukkefase (Kehrein 2002). Når opløsningen i (t) er hørbar sidst i sætninger, er det som udgangspunkt heller ikke en kraftigt affrikeret opløsningsfase. Når ord bliver lånt ind i dansk fra fremmedsprog med [ts]-lyde, bliver de som regel udtalt med [s] og ikke (t), se fx ’tsar’, ’zucchini’, ’zen’, ’Zürich’, ’tsunami’. I Puggaards (2020) undersøgelse af danskeres indlæring af den kinesiske affrikat [ts] kunne jeg desuden rapportere at danskere ofte udtaler lyden som [s], dvs. uden lukke. Det tyder altså på at prototypiske eksempler på [ts] fra andre sprog ikke opfattes af danskere som lignende dansk (t), men snarere lignende dansk [s]. Disse argumenter, nemlig at (p t k) opfører sig som én strukturel gruppe lyde, og danskeres umiddelbare modvilje mod at kategorisere fremmedsproglige affrikater og dansk (t) sammen, peger yderligere på at (t) hverken fonetisk eller fonologisk er en affrikat (se også Juul 2024).

Denne oversigt taler imod at (t) noteres med [ts], eftersom den eksperimentalfonetiske forskning tyder på at lyden ikke er en affrikat – i hvert fald ikke efter Stevens' (1993b) definition. Fra et sprogstrukturelt perspektiv er der heller ikke umiddelbart nogen argumenter for at behandle (t) anderledes end de andre aspirerede lukkelyde (p k). (t) lyder utvivlsomt affrikeret, men der er ingen eksplicit, utvetydig måde at angive en affrikeret lukkelyd på med IPA. [tʰ] er efter min mening et helt fint alternativ eftersom affrikationen er del af en dynamisk opløsningsfase, hvilket ikke er usædvanligt i aspirerede lukkelyde.

4 IPA SOM FONOLOGISK VÆRKTØJ

En væsentlig uenighed i debatten om lydskriftskonventioner er brugen af skråklammer / /, dvs. *fonemskrift*. Fonetisk lydskrift som præsenteres i kantede parenteser [], kan som udgangspunkt altid bruges i varierende detaljegrad til at gengive et faktisk stykke tale. Hvis man er veltrænet i brugen af lydskrift og for første gang i sit liv bliver præsenteret for et lydclip af en setswana-taler, kan man godt transskribere fonetisk hvad der bliver sagt. Fonemisk lydskrift i skråklammer / / følger en fonologisk analyse og bruges til at notere de meningsadskillende og *kun* de meningsadskillende dele af tale – med andre ord, de dele som analysen har vist er *fonemiske*. De tegn der står mellem skråklammerne, gengiver ikke egentlige sproglyde, men analytiske abstraktioner. Schachtenhaufen bruger ikke blot /p^h ts k^h p t k/ i sin fonetiske notation af de danske lukkelyde, men også /p^h ts k^h p t k/ i sin fonemiske notation af lukkelydene, mens andre kilder altovervejende bruger /p t k b d g/ i den fonemiske notation af lukkelydene (fx Basbøll 2005). Fonologisk analyse er en akademisk disciplin som er mere end 100 år gammel. Der har været mange teoretiske strømninger gennem tiden, og der er mange konkurrerende sofistikerede analyseapparater.

Schachtenhaufens (2023a) brug af fonemskrift, som er i overensstemmelse med IPA-anbefalingerne (IPA 1999), beror primært på *kommunikationsprøven* til at vurdere om to lyde er meningsadskillende: dvs. 'hvis man bytter k'et i 'kat' ud med et v, bliver det så til et andet ord?' (jf. også Grønnum 2024a). Hvis svaret er *ja*, så er der tale om et fonem, og det skal noteres med det IPA-symbol som ligger tættest på den almindelige udtale uden at tilføje unødvendige diakritika. Det efterlader nogle ana-

lytiske valg, men langt hen ad vejen er kommutationsprøven et rimelig simpelt og letanvendeligt teoretisk værktøj. Jeg vil derimod indvende at IPA, som en *fonetisk* organisation, ikke er autoritativ når det kommer til fonologisk analyse (se også Grønnum 2024b), særligt fordi IPA tilbyder en temmelig lille analytisk værktøjskasse.

Det er tydeligt i afsnittet om fonologisk fortolkning i Schachtenhaufen (2023a) at hovedmålene med analysen er at finde et begrænset sæt symboler som er så letgenkendelige og overskuelige som muligt for folk som er bekendte med IPA men ikke med dansk: man skal altså kunne se på fonemskriften ca. hvordan et ord udtales. Det er igen meget muligt at det stemmer overens med IPA's (1999) retningslinjer for fonemskrift, men det stemmer ikke nødvendigvis overens med hvordan fonemer defineres og gengives i størstedelen af fonologisk forskning hvor det ikke er et selvstændigt mål at symbolerne skal angive standardudtale, eftersom symbolerne ikke er en direkte repræsentation af egentlige sproglyde.

Når fonologer skal beslutte hvad der er meningsadskillende i et sprog-system, ser de ikke kun på hvad der sker hvis man bytter to lyde ud med hinanden, men også på hvordan lyde opfører sig i forskellige kontekster, hvordan lyde påvirker andre lyde omkring dem, hvilke lyde der kan grupperes sammen, hvilke træk der adskiller forskellige grupper af lyde, og meget ofte også hvad disse træk og mønstre har til fælles på tværs af sprog.⁸ Det er fx vigtigt at de danske lukkelyde kan grupperes på to dimensioner, som vi så ovenfor i den laryngale dimension med (b d g) vs. (p t k), og i stedsdimensionen med (p b) vs. (t d) vs. (k g). Men det er kun begyndelsen af en fonologisk analyse; hvis vi skal sige noget fonologisk interessant om den laryngale kontrast, må vi finde ud af hvordan den opfører sig i samspil med resten af det fonologiske system.

Et væsentligt fællestræk for (b d g) er at det tit ser ud som om de svækkes voldsomt sidst i stavelser eller foran schwavokaler; se fx lukkelyden i 'metodik' og sammenlign med det såkaldte bløde d i 'metode', eller se lukkelyden i 'bagt', og sammenlign med den [j]-agtige lyd i 'bage'. Rischel (1970) ser de mønstre som bevis på at den laryngale

8 Mange fonologiske teorier, fx klassisk generativ fonologi (Chomsky & Halle 1968) og klassisk optimalitetsteori (Prince & Smolensky 2004), antager at dele af det fonologiske system er genetisk kodet og fælles for alle mennesker.

kontrast på et tilpas abstrakt plan er bestemt af det fonologiske træk [±stemt] (fonologiske træk noteres ligesom fonetiske symboler i kantede parenteser). Hvis man vil samle lukkelydene og deres meget svækkede (og utvivlsomt stemte) modparter under samme kategori, hjælper det at antage at det adskillende fonologiske træk på et abstrakt plan er [±stemt], selv hvis fonetisk stemthed ikke nødvendigvis er involveret. Kohler (1984) forklarer samme fænomen ved hjælp af det fonologiske træk [±fortis], som er mere løst defineret. Iverson og Salmons (1995) foreslår at den laryngale kontrast på de fleste germanske sprog bedst beskrives med det fonologiske træk [spredt]⁹ som refererer til stemmelæbernes stilling. Trækket [spredt] kan fx forklare hvorfor konsonanter som [l n] som regel bliver afstemte efter aspirerede lukkelyde fordi trækket spredes fra (p k) til efterfølgende sonorante konsonanter (sml. dog Juul m.fl. 2019). Den fonologiske repræsentation af den laryngale kontrast i danske lukkelyde diskuteres også af bl.a. Keating (1984), Goldstein og Browman (1986), Kingston og Diehl (1994), Basbøll (2005), Grønnum (2005), Beckman m.fl. (2013), Horslund m.fl. (2021, 2022) og Puggaard-Rode m.fl. (2023). Se Puggaard-Rode (2023) for en gennemgang af de forskellige forslag.

Der er således mange detaljerede forslag til hvordan de danske lukkelyde bør analyseres fonologisk, som gør brug af diverse analytiske værktøjer, og som søger at forklare forskellige aspekter af lydenes opførsel i forskellige kontekster. Som nævnt i afsnit 3.2 bør friktionsstøjen i (t) næppe spille en rolle i den fonologiske analyse af lyden eftersom (p t k) i alle andre henseender opfører sig som en gruppe, og eftersom friktionsstøjen ikke har nogen åbenlyse fonologiske konsekvenser. Det er stadig et åbent spørgsmål hvilke(t) fonologisk(e) træk der har den højeste forklaringsværdi når det kommer til beskrivelsen af den laryngale kontrast. I et tidligere afsnit forsøgte jeg at tilbagevise at [b d g] er en hensigtsmæssig *fonetisk* notation af (b d g), men det kan ikke afvises kun med baggrund i udtale af /b d g/ er en hensigtsmæssig *fonemisk* notation;

9 Bemærk at Iverson og Salmons ikke bruger *binære* men *privative* træk – i deres teoretiske apparatur er et træk enten noget en lyd har, eller noget den ikke har. Træk noteres derfor ikke med ±, da negative værdier ikke er mulige. Denne artikel kommer ikke nærmere ind på distinktionen mellem binære og privative træk, men se evt. Lombardi (1995) for yderligere diskussion.

det kommer nærmere an på hvilke abstrakte træk man mener adskiller de to sæt lukkelyde, og hvordan de træk defineres. Under alle omstændigheder er det *ikke* en beslutning som bør træffes kun på baggrund af IPA's retningslinjer. IPA er som bekendt en organisation af fonetikere med primært fokus på fonetik, mens fonologi er en selvstændig forskningsdisciplin som ofte har andre metoder og mål.

5 HVORDAN NOTERES LUKKELYDE I PRAKSIS?

I dette afsnit giver jeg et overblik over almen international brug af IPA når det kommer til notationen af lukkelyde, med særlig fokus på notationen af laryngale kontraster. Det er et centralt emne i debatten om lydskrift, særligt fordi Schachtenhaufen (2023b) kritiserer de gængse danske notationskonventioner for at være atypiske i forhold til almen international brug af IPA, mens han mener at hans konventionsforslag er i overensstemmelse med almen praksis.

Overblikket tager udgangspunkt i artikelserien *Illustrations of the IPA*, som udgives af tidsskriftet *Journal of the International Phonetic Association*. Det blev besluttet på den såkaldte Kiel-konvention i 1989 at tidsskriftet skulle udgive en serie af korte illustrationer af hvordan IPA bruges på forskellige sprog og/eller dialekter, bl.a. med fokus på at vise hvordan mange forskellige notationskonventioner kan være gyldige (IPA 1989). Alle illustrationer indeholder konsonanttabeller og vokal-diagrammer som viser de symboler der bruges til at notere sproget, et afsnit der beskriver sprogets konventioner for brugen af symbolerne, og en transskription af en lydpassage (som regel en oversættelse af fablen *Nordenvinden og solen*). I de tidlige år var illustrationerne meget korte – ofte kun et par sider, og sjældent mere end fem sider – men særligt i løbet af de seneste 10 år er det blevet almindeligt at illustrationerne er lige så lange som almindelige forskningsartikler, og at de afrapporterer detaljerede instrumentalfonetiske undersøgelser.

Der er per april 2024 udgivet IPA-illustrationer af 215 sprog og dialekter. Illustrationerne repræsenterer et ret bredt udsnit af verdens sprog, men der er ingen tvivl om at lande med en stærk tradition for fonetisk forskning (særligt i Europa) er overrepræsenterede, mens lande med enorm sproglig diversitet (som Indonesien, Papua Ny Guinea og Brasilien) er underrepræsenterede. Altså afspejler illustrationerne ikke

nødvendigtvis hvordan forskellige sprog lyder på tværs af kloden, men de afspejler temmelig godt hvordan IPA benyttes på tværs af kloden.

For at få et overblik over hvordan lukkelyde normalt noteres i verdens sprog, har jeg gennemgået alle 215 IPA-illustrationer og noteret hvilke symboler der bruges til at notere lukkelyde. Jeg har også noteret eventuelle særlige konventioner for hvordan symbolerne bruges, hvis sådanne konventioner nævnes i artiklernes brødtekst. Jeg har som udgangspunkt ignoreret forskelle i artikulationssteder da der ikke er nogen debat om hvordan lukkelydenes artikulationssteder noteres i dansk. Jeg ignorerer også kliklyde som primært findes i dele af Afrika, selvom de også er lukkelyde, fordi sprog med kliklyde som udgangspunkt har enormt mange kontraster i deres kliklyde. Desuden ignorerer jeg affrikater fordi forholdet mellem lukkelyde og affrikater er uklart (se afsnit 3.2 ovenfor). Den komplette oversigt er frit tilgængelig via Open Science Framework.¹⁰

Eftersom jeg ikke fokuserer på kontraster i artikulationssted, vil de bilabiale lukkelyde (dvs. [b p] osv.) blive brugt til at eksemplificere forskellige slags kontraster. Dernæst vil jeg med baggrund i denne oversigt vurdere 1) hvorvidt den danske praksis [ɸ p^h] er meget usædvanlig, og 2) hvorvidt Schachtenhaufens forslag om at bruge [p p^h] er ”så godt som enerådende i sprog der, som dansk, har plosiver med distinktiv aspiration” (Schachtenhaufen 2023a: 65). Bemærk her at Schachtenhaufen (2023b) også giver en oversigt over notationen af lukkelyde i IPA-illustrationerne, men han kommer ikke nærmere ind på hvordan kontraster noteres på andre sprog.

5.1 Oversigt

De fleste illustrationer har en laryngal kontrast mellem to serier af lukkelyde, dvs. en kontrast mellem to grupper, ligesom på dansk, hvor der er en kontrast mellem aspirerede og uaspirerede lukkelyde. Fordelingen er: 8 % (n = 17) har kun en serie, 63 % (n = 137) har to serier, 19 % (n = 41) har tre serier, 8 % (n = 17) har fire serier, og 1,4 % (n = 3) har fem serier. De følgende symboler benyttes i konsonanttabellerne i illustrationerne af de bilabiale lukkelyde: [b p p^h ɸ p: b^h p’ ɓ m^b m^p m^b’ m bb]. Jeg gennemgår her symbolerne i rækkefølge efter hvor hyppigt de forekommer.

¹⁰ URL: <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/PE8CN>.

[p]-serien forekommer i 99 % (n = 212) af illustrationerne, dvs. alle illustrationer på nær tre: abkhasisk (Andersson m.fl. 2023), georgisk (Shosted & Chikovani 2006) og dansk (Grønnum 1998). [p] mv. bruges som regel til ustemte, uaspirerede lukkelyde. Det er dog ikke usædvanligt at de eksplicit bruges om lukkelyde som er mere eller mindre aspirerede (23 % af sprog med en [p]-serie, n = 48), fx i illustrationerne for tysk (Kohler 1990), hausa (Schuh & Yalwa 1993) og hawaiiansk (Parker Jones 2018). Alle illustrationer som kun har én serie af lukkelyde, bruger [p]-serien til at notere lukkelyde, som fx i hawaiiansk (ibid) og estisk (Asu & Teras 2009).

[b]-serien forekommer i 79 % (n = 169) af illustrationerne. Som regel benyttes [b] mv. til stemte lukkelyde. Det er dog ikke usædvanligt at de eksplicit benyttes om lukkelyde som sjældent eller aldrig er stemte (11 % af sprog med en [b]-serie, n = 19), fx på georgisk (Shosted & Chikovani 2016) og makasar (Tabain & Jukes 2016). Nogle gange bruges [b]-serien til ustemte lukkelyde hvor fonationen i følgende vokal er påvirket på diverse måder. Det gælder fx i afrikaans og malagassisk, hvor lukkelyden er ustemt, men grundtonen er sænket i følgende vokal (Wissing 2020; Howe 2021). Symbolerne bruges også relativt ofte om lukkelyde som spirantiserer (dvs. mister deres lukke) i næsten alle kontekster (13 % af sprog med en [b]-serie, n = 21), som fx på catalansk (Carbonell & Lliesterri 1992) og forskellige varianter af quechua (Masaquiza & Marlett 2008, O'Rourke & Swanson 2013). Desuden bruges de af og til om prænasaliserede lukkelyde og implosiver (se nedenfor).

[p^h]-serien forekommer i 26 % (n = 55) af illustrationerne, inkl. den om dansk (Grønnum 1998). Som regel gives ingen yderligere kommentarer, men det nævnes af og til at samme symbol bruges om *præaspirerede lukkelyde*, dvs. hvor aspirationen forekommer før lukket i stedet for efter, som i fx skotskgælisk (Nance & Maoladaigh 2021).

[6]-serien forekommer i 7 % (n = 16) af illustrationerne, fx dem om hausa (Schuh & Yalwa 1993) og vietnamesisk (Kirby 2011). Notationen bruges om *implosiver*, dvs. stemte lukkelyde hvor lufttrykket i mundhulen holdes meget lavt, bl.a. ved at sænke strubehovedet under lukket og derved danne mere plads i mundhulen. Dette kan resultere i subatmosfærisk tryk, hvilket resulterer i at luft trækkes ind i munden når lukket opløses – deraf termen *implosiv* – men notationen bruges ofte om lyde der udtales uden subatmosfærisk tryk (Clements & Osu 2002).

[p']-serien forekommer i 6 % (n = 12) af illustrationerne, fx dem om amharisk (Hayward & Hayward 1992) og georgisk (Shosted & Chikovani 2006). Notationen bruges om *ejektiver*, dvs. lukkelyde hvor stemmelæberne holdes tæt lukkede indtil efter lukkets opløsning, hvilket resulterer i en høj 'pop'-lyd.

[^mb]-serien, alternativt [mb], forekommer i 5 % (n = 14) af illustrationerne, fx dem om trique (DiCanio 2010) og malagassisk (Howe 2021). Notationen bruges om prænasaliserede stemte lukkelyde, dvs. hvor der er fri adgang til næsehulrummet i løbet af lukket. Prænasaliserede ustemte lukkelyde [^mp] nævnes i fire illustrationer, og illustrationen for sproget baima (Chirkova m.fl. 2023) har som den eneste en serie af prænasaliserede epiglottaliserede stemte lukkelyde [^mb^ʔ], hvor der forekommer en indsnævring af epiglottis umiddelbart over stemmelæberne. Det er væsentligt mere udbredt at have prænasaliserede lukkelyde end disse tal indikerer, men det varierer meget hvorvidt de faktisk forekommer i konsonanttabellerne i de relevante illustrationer. Ofte nævnes de prænasaliserede lukkelyde blot i brødteksten.

[b^h]-serien forekommer i 4 % (n = 8) af illustrationerne, fx dem om hindi (Ohala 1994) og kalasha (Kochetov m.fl. 2021). Den notation bruges om lukkelyde med *breathy voice* ('luftfyldt stemme'), dvs. stemte lyde hvor stemmelæberne holdes lettere spredt men stadig sættes i vibration.

[b̥]-serien forekommer kun i tre illustrationer: schweizertysk (Fleischer & Schmid 2006), østrigsk-tysk (Moosmüller m.fl. 2015) og dansk (Grønnum 1998). På schweizertysk bruges [b̥] om ustemte lenes lukkelyde, mens [p] bruges om ustemte fortes; der er primært tale om en forskel i længden på lukket (jf. Kraehenmann 2001). På østrigsk-tysk bruges [b̥] om ustemte uaspirerede lukkelyde, mens [p] bruges om ustemte aspirerede lukkelyde. Det er i princippet ligesom den danske konvention som bruger [b̥] om ustemte lukkelyde, men bemærk at de østrigske lukkelyde i højere grad end de danske stemmes når de forekommer mellem to vokaler (jf. Moosmüller & Ringen 2004).

[p:]-serien forekommer kun i én illustration, i den om trique (DiCanio 2010). Notationen bruges om *geminater*, dvs. lukkelyde hvor lukket er ekstra langt, og der er en kontrast til kortere lukkelyde. Geminater er sådan set meget udbredte og nævnes i brødteksten i mange illustrationer, men illustrationen om trique er den eneste der inddrager dem i

konsonanttabellen. [p̚]-serien forekommer også i én illustration, den om arrernte (Breen & Dobson 2005). Notationen bruges om såkaldt 'præ-lukkede nasaler'. [bb]-serien forekommer også i én illustration, den om paiute (Babel m.fl. 2012), hvor notationen bruges om kontrastivt uaspirerede geminater.

Der benyttes altså en del symboler til at notere lukkelyde i IPA-illustrationerne, men de fleste af symbolerne er sjældne og bruges til typologisk usædvanlige lyde og kontraster. Klart de hyppigste symboler er [p b p^h], og det er meget usædvanligt at en illustration *ikke* bruger [p]. For de hyppigste symboler er der også en del variation i den præcise fonetiske tolkning, som ofte ikke er helt den samme som den 'officielle' IPA-tolkning.

5.2 Dansk og almen international brug af IPA

Efter denne oversigt kan vi nu vende tilbage til de to spørgsmål som blev stillet i starten af dette afsnit. Det første spørgsmål gik på hvorvidt den danske konvention for notationen af lukkelyde som er kodificeret af Grønnum (1998), altså [b̥ d̥ ɡ̊ p^h t^s k^h], er meget usædvanlig. Det er utvivlsomt tilfældet. Som nævnt foroven forekommer [b̥ d̥ ɡ̊] kun i tre IPA-illustrationer, og der er ikke umiddelbart nogen konsensus i de tre illustrationer om hvad tegnene præcist betyder. Illustrationen af dansk er også som nævnt en af de eneste IPA-illustrationer der slet ikke bruger tegnene [p t k]. Der er desuden kun én anden IPA-illustration som bruger tegnet [t^s], nemlig den om japansk (Okada 1991). Hvis man ser på andre lignende sprog som også har en kontrast mellem ustemte uaspirerede og ustemte aspirerede lukkelyde, er Grønnums illustration den eneste som bruger [b̥ d̥ ɡ̊] overfor [p^h (t^s) k^h], og alle andre illustrationer bruger enten [b]-serien eller [p]-serien. Illustrationen af dansk er altså på mange måder usædvanlig når det kommer til notationen af lukkelyde.

Der er modsat ikke noget usædvanligt ved notationen [p t k p^h (t^s) k^h], som Schachtenhaufen (2023b) foreslår. Som vi så ovenfor, er [p] så godt som universelt brugt, og [p^h] forekommer også ganske hyppigt. Men er notationen med [p p^h] noget nær enerådigt i sprog som har en aspirationskontrast (Schachtenhaufen 2023a: 65)? Hvis man ser på sprog med tre serier af lukkelyde (stemte, ustemte uaspirerede og ustemte aspirerede), som fx thai (Tingsabadh & Abramson 1993), pun-

jabi (Hussain m.fl. 2020) og malayalam (Namboodiripad & Garellek 2017), så er svaret *ja*: I disse sprog bruges konsekvent [b p p^h]. Ser man til gengæld på sprog med kun to serier af lukkelyde, så er svaret noget mere kompliceret.

Notationen [p p^h] er en almindelig måde at notere en simpel aspirationskontrast på, og den forekommer i 12 illustrationer: skotskgælisk (Nance & Maoladaigh 2011), nordwalisisk (Bell m.fl. 2021), højsaksisk (Khan & Weise 2013), sydtati (Taherkhani & Nelson 2024) samt en række kinesiske sprog (Zee 1991, Lee & Zee 2003, 2009, Li m.fl. 2019, Liu m.fl. 2020, Edmondson m.fl. 2021, Chen & Guo 2022, Kong m.fl. 2023, Wu 2023). Den simple notation [b p] er dog *også* en helt almindelig måde at notere en simpel aspirationskontrast på. Den forekommer eksplicit i 11 illustrationer, dvs. der er 11 illustrationer hvor notationen [b p] bliver brugt, og hvor der eksplicit står i teksten at [b] er ustemt, og [p] er aspireret: farsi (Majidi & Ternes 1991), makasar (Tabain & Jukes 2016), munji (Williamson 2017), letzeburgsk (Gilles & Trouvain 2013), irsk-gælisk (Ní Chasaide 1995) samt en række engelske dialekter (Ladefoged 1989, Hillenbrand 2003, Watt & Allen 2003, Roach 2004, Bauer m.fl. 2007, Cox & Palethorpe 2007). Det egentlige antal af IPA-illustrationer som bruger [b p] til aspirationskontraster er helt sikkert højere. Kohlers (1990) illustration af tysk bruger fx også [b p], men nævner ikke nogen steder eksplicit at det tyske [b] som udgangspunkt er ustemt (se fx Jessen & Ringen 2002, Beckman m.fl. 2013). Som vi så ovenfor, er det desuden ganske udbredt at bruge [p t k] om aspirerede lukkelyde og [b d g] om ustemte lukkelyde.

Schachtenhaufen (2023a) har altså ikke ret i at der er en enerådende praksis på området. På trods af at IPA er ret klar i spytet om brugen af de relevante symboler, er der således ingen åbenlys konsensus blandt brugerne om hvordan en aspirationskontrast skal noteres. Om noget virker det til at der er regionale praksisser: I kinesiske sprog noteres aspirationskontraster overvejende med [p p^h], og i germanske sprog noteres aspirationskontraster overvejende med [b p].

6 DISKUSSION OG KONKLUSION

Jeg vil her vende tilbage til artiklens to overordnede spørgsmål: 1) Afspejler de forskellige notationskonventioner hvordan danske lukkelyde

udtales, og tager de højde for den fonetiske forskning på området? 2) Afspejler de forskellige fonetiske og fonologiske notationskonventioner international praksis i de respektive forskningsgrene?

Den fonetiske forskning viser at moderne danske lukkelyde altovervejende er ustemte: (p t k) er ustemte aspirerede, og (b d g) er ustemte uaspirerede. Faktisk udtales (b d g) med en tilpasning af stemmelæberne som specifikt modarbejder stemthed. Notationen [p t k p^h t^h k^h] reflekterer således helt utvetydigt de faktiske fonetiske forhold. Grønnum (1998) danske konventioner bruger [b̥ d̥ g̥] om (b d g) og i helt fin notation [b̥^h d̥^s g̥^h] om (p t k) i et forsøg på at indkode i 'stemthedsdimensionen' at de danske lukkelyde på en række punkter har relativt svag udtalestyrke. [b̥ d̥ g̥]-notationen har det problem at (p t k) er udtalt med svagere udtalestyrke end (b d g), hvilket gør den grovere notation [b̥ d̥ g̥ p^h t^s k^h] meget uhensigtsmæssig, eftersom den indikerer det modsatte. Det er imidlertid ikke åbenlyst hvorfor svag udtalestyrke overhovedet er relevant at notere hvis det kun noteres i det 'stærkeste' sæt af lyde.

Der er ingen tvivl om at den notationskonvention som Grønnum (1998) har kodificeret for de danske lukkelyde er usædvanlig. Den danske IPA-illustration er den eneste af de 215 IPA-illustrationer som bruger [b̥ p^h]-symboler til at notere en simpel aspirationskontrast, og det er den eneste illustration som hverken bruger et af symbolerne for ustemte lukkelyde [p t k] eller stemte lukkelyde [b d g]. Schachtenhaufen (2023a) har dog ikke ret i at der ellers er konsensus om at [p p^h]-symboler skal bruges om aspirationskontraster. Der er 23 IPA-illustrationer som eksplicit nævner enten i et skema med IPA-symboler eller i brødteksten at sproget eller dialekten har en simpel aspirationskontrast, og ud af de 23 bruger ca. halvdelen [p p^h]-symboler, og ca. halvdelen bruger [b p]-symboler. Faktisk virker [b p]-notationen som den mest almindelige i germanske sprog med aspirationskontraster. Desuden har netop germanske sprog tit en lang tradition for fonetisk notation, hvilket gør det meget sandsynligt at [b p]-notationen er et levn fra en tid hvor stemthed og aspiration var mindre præcist noteret (jf. også Schachtenhaufen 2023b *inter alia*). Med det sagt synes jeg personligt at [p p^h]-notationen er mest hensigtsmæssig for de danske lukkelyde eftersom vi specifikt har evidens for at stemthed aktivt modarbejdes i (b d g), hvilket ikke er tilfældet for andre germanske sprog (udover islandsk, Pétursson 1976).

Hvad angår fonemisk notation mellem / /-klammer, er der ikke en fonologisk association tilsvarende IPA som sætter retningslinjer. Paradoksalt nok har IPA et sæt retningslinjer for fonologisk notation, men mange fonologer ville nok mene at IPA's retningslinjer er ret overfladiske og ikke gør brug af den betydelige værktøjskasse som fonologisk teori tilbyder. Fonologisk notation handler mere om en lyds systematiske opførsel, fx i forskellige stavelsespositioner og i kontakt med andre lyde, end det handler om en lyds udtale (jf. også Grønnum 2023). Den mest hensigtsmæssige fonemiske notation af de danske lukkelyde kommer i sidste ende nok an på hvordan man tolker alternationer mellem lukkelyde og halvvokaler, som fx i *bagt* og *bage*. Det er for stor en debat til denne artikel, men se fx Ács m.fl. (2008), Horslund m.fl. (2021, 2022) og Grønnum (2024a).

Den fonetiske forskning kan ikke give et lige så entydigt svar på hvorvidt [tʰ] eller [ts] (eller slet og ret [tʰ]), som er analogt til den uanfægtede notation [pʰ kʰ]), bedst reflekterer udtalen af (t). [tʰ]-[ts] forskellen er svær at vurdere da der ikke er nogen konsensus om brugen [tʰ], og da [tʰ] ikke længere er et 'officielt' IPA-symbol, hvilket er Schachtenhaufens (2023b) argument for at bruge [ts] i stedet. Det er videre svært at vurdere om [ts]-[tʰ] er den mest hensigtsmæssige notation, da grænseområdet mellem affrikat og aspirat er ret flydende (se diskussion i Puggaard-Rode 2022), og de bedste definitioner af affrikater bygger på artikulation. Der er ikke lavet nogen artikulatoriske studier af dansk (t) som kan løse det problem, men i afsnit 3.2 gav jeg en række sekundære argumenter for hvorfor jeg mener at notationen [tʰ] bedst reflekterer det vi ved om udtalen af (t). I sidste ende er det et spørgsmål som må løses med egentlig artikulatorisk forskning. Fra et fonologisk perspektiv er der efter min mening ingen gode argumenter for notationen /ts/. Den notation antyder nemlig at (t) opfører sig anderledes end (p k), altså at der er et 'hul' i serien af aspirerede lukkelyde, selvom det ikke er tilfældet. (p t k) opfører sig utvivlsomt som én fonologisk serie.

Schachtenhaufen (2023a) lægger en del vægt på at dansk ikke er lige så fonetisk 'unik' som det tit fremtræder i fonetiske beskrivelser. I den forbindelse giver han dog et indtryk af at dansk er unikt misrepræsenteret i den gængse notationskonvention, og at fonetiske notationskonventioner på andre sprog i langt højere grad giver en korrekt

repræsentation af udtalen. Det er ikke ualmindeligt at sprog med en lang tradition for fonetisk forskning også har mere eller mindre arkaiske konventioner for notation. Et tydeligt eksempel er nederlandsk, hvor lange statiske vokaler (monoftonger) [e: ø: o:] typisk bruges til at notere en serie af lyde som længe har været udtalt som dynamiske vokaler (diftonger) (Gussenhoven 1992; jf. Adank m.fl. 2004). Lindsey (2019) giver desuden en lang række eksempler på hvordan de mest gængse IPA-konventioner for britisk engelsk ikke længere matcher den moderne udtale. Det er vigtigt at IPA-konventioner – for *alle* sprog – er dynamiske og opdateres løbende efterhånden som udtaler ændrer sig. Hvis det ikke er tilfældet, kan vi hurtigt ende i en situation hvor IPA bare bliver en ny ortografi man skal lære med en masse historisk baggage som ikke er relevant for formålet.

IPA er først og fremmest et kommunikationsværktøj, og den nuværende debat om hvordan IPA bedst bruges til dansk (fonetisk) notation, handler altovervejende om hvordan man bedst kommunikerer vores viden om dansk udtale med et lille sæt symboler. Symbolerne kan læses som forkortelser for en række fonetiske træk, som der i og for sig ikke er meget uenighed om, men der er uenighed om hvor vigtige de forskellige træk er, og hvordan det er mest hensigtsmæssigt at repræsentere dem. Det er vigtigt at vi ikke ender med fastgroede konventioner som mest af alt repræsenterer tidligere sprogstadier eller tidligere IPA-standarder, så det er sundt at debatten tages op; det er ligeledes vigtigt at eventuelle nye konventioner også er dynamiske og ændrer sig efterhånden som udtale og/eller IPA-standarder ændrer sig. Men det er også vigtigt at huske at der stadig er masser af åbne spørgsmål om dansk udtale og danske sproglyde, og at vi ikke skal hægte os så meget op på notationsdetaljer at vi glemmer at undersøge de spørgsmål som stadig ikke er besvarede.

TAK

Tak til NyS-redaktørerne samt en anonym fagfællebedømmer for udførlige kommentarer som har forbedret artiklen betydeligt. Tak desuden til de mange fagfæller som jeg har diskuteret emneområdet med, særligt Yonatan Goldshtein, Camilla Søballe Horslund og Henrik Jørgensen.

Rasmus Puggaard-Rode, postdoc
Institut für Phonetik und Sprachverarbeitung, Ludwig-Maximilians-
Universität München
r.puggaard@phonetik.uni-muenchen.de

LITTERATUR

- Ács, P., K. Fenyvesi & H. Jørgensen. 2008. Dansk fonologi og morfologi set i lyset af de såkaldte naturlighedsteorier. *Nydanske Sprogstudier* 36. 10–37. DOI: 10.7146/nys.v36i36.13466.
- Adank, P., R. van Hout & R. Smits. 2004. An acoustic description of the vowels of Northern and Southern Standard Dutch. *Journal of the Acoustical Society of America* 116(3). 1729–1738. DOI: 10.1121/1.1779271.
- Andersson, S., B. Vaux & Z. Pysipa (Şener). 2023. Illustrations of the IPA. Cwyzhy Abkhaz. *Journal of the International Phonetic Association* 53(1). 266–286. DOI: 10.1017/S0025100320000390.
- Asu, E.L. & P. Teras. 2009. Illustrations of the IPA. Estonian. *Journal of the International Phonetic Association* 39(3). 367–372. DOI: 10.1017/S002510030999017X.
- Babel, M., M.J. Houser & M. Toosarvandani. 2012. Illustrations of the IPA. Mono Lake Northern Paiute. *Journal of the International Phonetic Association* 42(2). 233–243. DOI: 10.1017/S002510031100051X.
- Basbøll, H. 1969. The phoneme system of Advanced Standard Copenhagen. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 3. 33–54. DOI: 10.7146/aripuc.v3i.130752.
- Basbøll, H. 2005. *The phonology of Danish* (The Phonology of the World's Languages). Oxford: Oxford University Press.
- Basbøll, H. & J. Wagner. 1985. *Kontrastive Phonologie des Deutschen und Dänischen. Segmentale Wortphonologie und -phonetik* (Linguistische Arbeiten 160). Tübingen: Max Niemeyer. DOI: 10.1515/9783111358345.
- Bauer, L. m.fl. 2007. Illustrations of the IPA. New Zealand English. *Journal of the International Phonetic Association* 37(1). 97–102. DOI: 10.1017/S0025100306002830.
- Beckman, J.N., M. Jessen & C.O. Ringen. 2013. Empirical evidence for laryngeal features. Aspirating vs. true voice languages. *Journal of Linguistics* 49(2). 259–284. DOI: 10.1017/S0022226712000424.
- Bell, E. m.fl. 2023. Illustrations of the IPA. Northern Welsh. *Journal of the International Phonetic Association* 53(2). 487–510. DOI: 10.1017/S0025100321000165.

- Breen, G. & V. Dobson. 2005. Illustrations of the IPA. Central Arrernte. *Journal of the International Phonetic Association* 35(2). 249–254. DOI: 10.1017/S0025100305002185.
- Brink, L. & J. Lund. 1975. *Dansk rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolektterne i København*. København: Gyldendal.
- Brink, L., J. Lund, S. Heger & J.N. Jørgensen. 1991. *Den store danske udtaleordbog* (Munksgaards Ordbøger). København: Munksgaard.
- Carbonell, J.F. & J. Llisterri. 1992. Illustrations of the IPA. Catalan. *Journal of the International Phonetic Association* 22(1–2). 53–56. DOI: 10.1017/S0025100300004618.
- Chen, Y. & L. Guo. 2022. Illustrations of the IPA. Zhushan Mandarin. *Journal of the International Phonetic Association* 52(2). 309–327. DOI: 10.1017/S0025100320000183.
- Chirkova, K., T. Kocjančič Antolík & A. Amelot. 2023. Illustrations of the IPA. Baima. *Journal of the International Phonetic Association* 53(2). 547–576. DOI: 10.1017/S0025100321000219.
- Chomsky, N. & M. Halle. 1968. *The sound pattern of English* (Studies in Language). New York: Harper & Row.
- Clements, G.N. & S. Osu. 2002. Explosives, implosives and nonexplosives. The linguistic function of air pressure differences in stops. C. Gussenhoven & N. Warner (red.), *Laboratory Phonology 7* (Phonology and Phonetics 4–1), 299–350. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. DOI: 10.1515/9783110197105.2.299.
- Cox, F. & S. Palethorpe. 2007. Illustrations of the IPA. Australian English. *Journal of the International Phonetic Association* 37(3). 341–350. DOI: 10.1017/S0025100307003192.
- DiCanio, C.T. 2010. Illustrations of the IPA. Itunyoso Trique. *Journal of the International Phonetic Association* 40(2). 227–238. DOI: 10.1017/S0025100310000034.
- Duanmu, S. 2007. *The phonology of Standard Chinese* (The Phonology of the World's Languages). 2. udg. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Edmondson, J.A., J.H. Esling & L. Shaoni. 2021. Illustrations of the IPA. Jianchuan Bai. *Journal of the International Phonetic Association* 51(3). 490–501. DOI: 10.1017/S0025100319000379.
- Fischer-Jørgensen, E. 1954. Acoustic analysis of stop consonants. *Le Maître Phonétique* 32(69). 42–59.
- Fischer-Jørgensen, E. 1968. Les occlusives françaises et danoises d'un sujet bilingue. *Word* 24(1–3). 112–153. DOI: 10.1080/00437956.1968.11435519.

- Fischer-Jørgensen, E. 1969. Voicing, tenseness and aspiration in stop consonants, with special reference to French and Danish. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 3. 63–114. DOI: 10.7146/aripuc.v3i.130755.
- Fischer-Jørgensen, E. 1972a. Kinesthetic judgement of effort in the production of stop consonants. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 6. 59–73. DOI: 10.7146/aripuc.v6i.130910.
- Fischer-Jørgensen, E. 1972b. Tape cutting experiments with Danish stop consonants in initial position. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 6. 104–168. DOI: 10.7146/aripuc.v6i.130910.
- Fischer-Jørgensen, E. 1980. Temporal relations in Danish tautosyllabic CV sequences with stop consonants. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 14. 207–261. DOI: 10.7146/aripuc.v14i.131741.
- Fischer-Jørgensen, E. & H. Hirose. 1974. A preliminary electromyographic study of labial and laryngeal muscles in Danish stop consonant production. *Status Report on Speech Research* 39/40. 231–253.
- Fleischer, J. & S. Schmid. 2006. Illustrations of the IPA. Zurich German. *Journal of the International Phonetic Association* 36(2). 243–253. DOI: 10.1017/S0025100306002441.
- Frøkjær-Jensen, B., C. Ludvigsen & J. Rischel. 1971. A glottographic study of some Danish consonants. L.L. Hammerich, R. Jakobson & E. Zwirner (red.), *Form and substance. Phonetic and linguistic papers presented to Eli Fischer-Jørgensen*, 123–140. Odense: Akademisk Forlag.
- Gilles, P. & J. Trouvain. 2013. Illustrations of the IPA. Luxembourgish. *Journal of the International Phonetic Association* 43(1). 67–74. DOI: 10.1017/S0025100312000278.
- Goldstein, L.M. & C.P. Browman. 1986. Representation of voicing contrasts using articulatory gestures. *Journal of Phonetics* 14(2). 339–342. DOI: 10.1016/S0095-4470(19)30662-X.
- Grønnum, N. 1998. Illustrations of the IPA. Danish. *Journal of the International Phonetic Association* 28(1/2). 99–105. DOI: 10.1017/S0025100300006290.
- Grønnum, N. 2005. *Fonetik og fonologi. Almen og dansk*. 3. udg. København: Akademisk Forlag.
- Grønnum, N. 2009. A Danish phonetically annotated spontaneous speech corpus (DanPASS). *Speech Communication* 5(7). 594–603. DOI: 10.1016/j.specom.2008.11.002.

- Grønnum, N. 2022. Anmeldelse af Petersen m.fl.: Udtalt. En introduktion til dansk fonetik. *Nydanske Sprogstudier* (62). 122–131. DOI: 10.7146/nys.v1i62.134597.
- Grønnum, N. 2023. Anmeldelse af Schachtenhaufen: Ny dansk fonetik. *Nydanske Sprogstudier* (63). 182–203. DOI: 10.7146/nys.v1i63.137564.
- Grønnum, N. 2024a. Kontrast og komplementaritet i dansk fonologi. S.S. Boeck, H. Blicher & K.T. Petersen (red.), *Danske studier 2024*, 77–101 (Universitets-Jubilæets danske samfund 610). Tarm: Syddansk Universitetsforlag.
- Grønnum, N. 2024b. Controversial issues in the *Handbook of the IPA. Phonetica* (aop). DOI: 10.1515/phon-2024-0028.
- Gussenhoven, C. 1992. Illustrations of the IPA. Dutch. *Journal of the International Phonetic Association* 22(1–2). 45–47. DOI: 10.1017/S002510030000459X.
- Halle, M. & K.N. Stevens. 1971. A note on laryngeal features. *Quarterly Progress Report, Research Laboratory of Electronics, Massachusetts Institute of Technology* 101. 198–213. DOI: 10.1515/9783110871258.45.
- Hayward, K. & R.J. Hayward. 1992. Illustrations of the IPA. Amharic. *Journal of the International Phonetic Association* 22(1–2). 48–52. DOI: 10.1017/S0025100300004606.
- Henton, C., P. Ladefoged & I. Maddieson. 1992. Stops in the world's languages. *Phonetica* 49(2). 65–101. DOI: 10.1159/000261905.
- Hillenbrand, J.M. 2003. Illustrations of the IPA. American English: Southern Michigan. *Journal of the International Phonetic Association* 33(1). 121–126. DOI: 10.1017/S0025100303001221.
- Horslund, C.S., H. Jørgensen & R. Puggaard. 2021. En alternativ, fonetisk baseret fonemanalyse af det danske konsonantsystem. Y. Goldshtein, I.S. Hansen & T.T. Hougaard (red.), *18. møde om udforskningen af dansk sprog*, 251–267. Aarhus University.
- Horslund, C.S., R. Puggaard-Rode & H. Jørgensen. 2022. A phonetically-based phoneme analysis of the Danish consonant system. *Acta Linguistica Hafniensia* 54(1). 73–105. DOI: 10.1080/03740463.2021.2022866.
- Howe, P. 2021. Illustrations of the IPA. Central Malagasy. *Journal of the International Phonetic Association* 51(1). 103–136. DOI: 10.1017/S0025100319000100.
- Hussain, Q. m.fl. 2020. Illustrations of the IPA. Punjabi (Lyallpuri variety). *Journal of the International Phonetic Association* 50(2). 282–297. DOI: 10.1017/S0025100319000021.

- Hutters, B. 1984. Vocal fold adjustments in Danish voiceless obstruent production. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 18. 293–385. DOI: 10.7146/aripuc.v18i.
- Hutters, B. 1985. Vocal fold adjustments in aspirated and unaspirated stops in Danish. *Phonetica* 42(1). 1–24. DOI: 10.1159/000261734.
- IPA = International Phonetic Association. 1989. Report on the 1989 Kiel Convention. *Journal of the International Phonetic Association* 19(2). 67–80. DOI: 10.1017/S0025100300003868.
- IPA = International Phonetic Association. 1999. *Handbook of the International Phonetic Association. A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9780511807954.
- Iverson, G.K. & J.C. Salmons. 1995. Aspiration and laryngeal representation in Germanic. *Phonology* 12(3). 369–396. DOI: 10.1017/S0952675700002566.
- Jaeger, J.J. 1983. The fortis/lenis question. Evidence from Zapotec and Jawoń. *Journal of Phonetics* 11(2). 177–189. DOI: 10.1016/S0095-4470(19)30814-9.
- Jespersen, O. 1889. *The articulations of speech sounds represented by means of alphabetic symbols*. Marburg: Elwert.
- Jespersen, O. 1890. Danias lydskrift. *Dania. Tidsskrift for Folkemål og Folkeminder* 1. 33–80.
- Jespersen, O. 1897-1899. *Fonetik. En systematisk fremstilling af læren om sproghyd*. København: Det Schubothske Forlag.
- Jessen, M. & C.O. Ringen. 2002. Laryngeal features in German. *Phonology* 19(2). 189–218. DOI: 10.1017/S0952675702004311.
- Juul, H., N. Pharao & J. Thøgersen. 2019. Stemmhed og afstemthed i danske sonoranter. *Danske Talesprog* 19. 108–130.
- Juul, H. 2024. Lydskrivning af dansk med det internationale fonetiske alfabet. S.S. Boeck, H. Blicher & K.T. Petersen (red.), *Danske Studier 2024* (Universitets-Jubilæets danske Samfund 610), 103–113. Tarm: Syddansk Universitetsforlag.
- Keating, P.A. 1984. Phonetic and phonological representation of stop consonant voicing. *Language* 60(2). 286–319. DOI: 10.2307/413642.
- Kehrein, W. 2002. *Phonological representation and phonetic parsing. Affricates and laryngeals* (Linguistische Arbeiten 466). Tübingen: Max Niemeyer. DOI: 10.1515/9783110911633.
- Kemp, J.A. 1995. History of phonetic transcription. E.F.K. Koerner & R.E. Asher (red.), *Concise history of the language sciences. From the Sumerians to the cognitivists*, 388–401. Oxford: Pergamon. DOI: 10.1016/C2009-1-28311-0.

- Khan, S. ud D. & C. Weise. 2013. Illustrations of the IPA. Upper Saxon (Chemnitz dialect). *Journal of the International Phonetic Association* 43(2). 231–241. DOI: 10.1017/S0025100313000145.
- Kingston, J. & R.L. Diehl. 1994. Phonetic knowledge. *Language* 70(3). 419–454. DOI: 10.1353/lan.1994.0023.
- Kirby, J.P. 2011. Illustrations of the IPA. Vietnamese (Hanoi Vietnamese). *Journal of the International Phonetic Association* 41(3). 381–392. DOI: 10.1017/S0025100311000181.
- Kochetov, A. m.fl. 2021. Illustrations of the IPA. Kalasha (Bumburet variety). *Journal of the International Phonetic Association* 51(3). 468–489. DOI: 10.1017/S0025100319000367.
- Kohler, K.J. 1984. Phonetic explanation in phonology. The feature fortis/lenis. *Phonetica* 41(3). 150–174. DOI: 10.1159/000261721.
- Kohler, K.J. 1990. Illustrations of the IPA. German. *Journal of the International Phonetic Association* 20(1). 48–50. DOI: 10.1017/S0025100300004084.
- Kong, H., S. Wu & M. Li. 2023. Illustrations of the IPA. Hefei Mandarin. *Journal of the International Phonetic Association* 53(3). 1145–1166. DOI: 10.1017/S0025100322000081.
- Kraehenmann, A. 2001. Swiss German stops. Geminates all over the word. *Phonology* 18(1). 109–145. DOI: 10.1017/S0952675701004031.
- Ladefoged, P. 1989. Illustrations of the IPA. American English. *Journal of the International Phonetic Association* 19(2). 78–80. DOI: 10.1017/S0025100300003868.
- Laver, J. 1994. *Principles of phonetics* (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Lee, W.-S. & E. Zee. 2003. Illustrations of the IPA. Standard Chinese (Beijing). *Journal of the International Phonetic Association* 33(1). 109–112. DOI: 10.1017/S0025100303001208.
- Lee, W.-S. & E. Zee. 2009. Illustrations of the IPA. Hakka Chinese. *Journal of the International Phonetic Association* 39(1). 107–111. DOI: 10.1017/S0025100308003599.
- Li, Q., Y. Chen & Z. Xiong. 2019. Illustrations of the IPA. Tianjin Mandarin. *Journal of the International Phonetic Association* 49(1). 109–128. DOI: 10.1017/S0025100317000287.
- Lindsey, G. 2019. *English after RP. Standard British pronunciation today*. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-030-04357-5.

- Liu, W. m.fl. 2020. Illustrations of the IPA. Hmu (Xinzhai variety). *Journal of the International Phonetic Association* 50(2). 240–257. DOI: 10.1017/S0025100318000336.
- Lombardi, L. 1995. Laryngeal features and privativity. *The Linguistic Review* 12(1). 35–59. DOI: 10.1515/tlir.1995.12.1.35.
- MacMahon, M.K.C. 1986. The International Phonetic Association. The first 100 years. *Journal of the International Phonetic Association* 16(1). 30–38. DOI: 10.1017/S002510030000308X.
- Majidi, M.-R. & E. Ternes. 1991. Illustrations of the IPA. Persian (Farsi). *Journal of the International Phonetic Association* 21(2). 96–98. DOI: 10.1017/S0025100300004461.
- Malécot, A. 1958. The role of releases in the identification of released final stops. A series of tape-cutting experiments. *Language* 34(3). 370–380. DOI: 10.2307/410929.
- Masaquiza, F.C. & S.A. Marlett. 2008. Illustrations of the IPA. Salasaca Quichua. *Journal of the International Phonetic Association* 38(2). 223–227. DOI: 10.1017/S0025100308003332.
- Moosmüller, S. & C.O. Ringen. 2004. Voice and aspiration in Austrian German plosives. *Folia Linguistica* 38(1–2). 43–62. DOI: 10.1515/flin.2004.38.1-2.43.
- Moosmüller, S., C. Schmid & J. Brandstätter. 2015. Illustrations of the IPA. Standard Austrian German. *Journal of the International Phonetic Association* 45(3). 339–348. DOI: 10.1017/S0025100315000055.
- Namboodiripad, S. & M. Garellek. 2017. Illustrations of the IPA. Malayalam (Namboodiri dialect). *Journal of the International Phonetic Association* 47(1). 109–118. DOI: 10.1017/S0025100315000407.
- Nance, C. & R.Ó. Maolalaigh. 2021. Illustrations of the IPA. Scottish Gaelic. *Journal of the International Phonetic Association* 51(2). 261–275. DOI: 10.1017/S002510031900015X.
- Ní Chasaide, A. 1995. Illustrations of the IPA. Irish. *Journal of the International Phonetic Association* 25(1). 34–39. DOI: 10.1017/S0025100300000189.
- O'Rourke, E. & T.D. Swanson. 2013. Illustrations of the IPA. Tena Quichua. *Journal of the International Phonetic Association* 43(1). 107–120. DOI: 10.1017/S0025100312000266.
- Ohala, M. 1994. Illustrations of the IPA. Hindi. *Journal of the International Phonetic Association* 24(1). 35–38. DOI: 10.1017/S0025100300004990.
- Okada, H. 1991. Illustrations of the IPA. Japanese. *Journal of the International Phonetic Association* 21(2). 94–96. DOI: 10.1017/S002510030000445X.

- Parker Jones, 'Ö. 2018. Illustrations of the IPA. Hawaiian. *Journal of the International Phonetic Association* 48(1). 103–115. DOI: 10.1017/S0025100316000438.
- Petersen, J.H. m.fl. 2021. *Udtalt. En introduktionsbog til dansk fonetik*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Petersen, N.R. 1983. The effect of consonant type on fundamental frequency and larynx height in Danish. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 17. 55–86. DOI: 10.7146/aripuc.v17i.131784.
- Pétursson, M. 1976. Aspiration et activité glottale. Examen expérimental à partir de consonnes islandaises. *Phonetica* 33(3). 169–198. DOI: 10.1159/000259721.
- Prince, A. & P. Smolensky. 2004. *Optimality Theory. Constraint interaction in generative grammar*. Malden, MA: Blackwell.
- Puggaard, R. 2020. The productive acquisition of dental obstruents by Danish learners of Chinese. D. Chen & D. Bell (red.), *Explorations of Chinese theoretical and applied linguistics*, 168–195. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars.
- Puggaard-Rode, R. 2022. Analyzing time-varying spectral characteristics of speech with function-on-scalar regression. *Journal of Phonetics* 95. DOI: 10.1016/j.wocn.2022.101191.
- Puggaard-Rode, R. 2023. *Stop! Hey, what's that sound? The representation and realization of Danish stops* (LOT Dissertation Series 631). Amsterdam: Netherlands Graduate School of Linguistics. DOI: 10.48273/LOT0631.
- Puggaard-Rode, R. 2024. Variation in fine phonetic detail can modulate the outcome of sound change. The case of stop gradation and laryngeal contrast implementation in Jutland Danish. *Journal of Phonetics* 106. DOI: 10.1016/j.wocn.2024.101354.
- Puggaard-Rode, R., B. Botma & J. Grijzenhout. 2023. Towards a quantized representation of phonological stop contrasts. F. Breit m.fl. (red.), *Primitives of phonological structure* (Oxford Studies in Phonology & Phonetics), 305–322. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oso/9780198791126.003.0012.
- Puggaard-Rode, R., C.S. Horslund & H. Jørgensen. 2022. The rarity of intervocalic voicing of stops in Danish spontaneous speech. *Laboratory Phonology* 13(11). DOI: 10.16995/labphon.6449.
- Rischel, J. 1970. Consonant gradation. A problem in Danish phonology and morphology. H. Benediktsson (red.), *The Nordic languages and modern linguistics*, 460–480. Reykjavík: Vísindafélag Íslendinga.
- Roach, P. 2004. Illustrations of the IPA. British English: Received Pronunciation. *Journal of the International Phonetic Association* 34(2). 239–245. DOI: 10.1017/S0025100304001768.

- Schachtenhaufen, R. 2013. *Fonetisk reduktion i dansk*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Copenhagen Business School.
- Schachtenhaufen, R. 2019. *IPA og IPA – ny dansk lydskriftstandard*. Upubliceret manuskript. Københavns Universitet.
- Schachtenhaufen, R. 2022. *Ny dansk fonetik*. København: Books-on-demand.
- Schachtenhaufen, R. 2023a. *Ny dansk fonetik*. 2. udg. København: Modersmål-Selskabet.
- Schachtenhaufen, R. 2023b. Utilpasset IPA. *Danske Studier* 2023. 21–63.
- Schachtenhaufen, R. 2023c. Replik. Ny dansk fonetik og IPA. *Nydanske Sprogstudier* 64. 211–227. DOI: 10.7146/nys.v1i64.141694.
- Schachtenhaufen, R. 2023d. Én lang vokallyd? Konsonant-vokal-ratio i dansk. *Nydanske Sprogstudier* 64. 51–87. DOI: 10.7146/nys.v1i64.141689.
- Schachtenhaufen, R., M.B. Ipsen & M. Fabrin. 2024. *Dansk udtaleordbog. Contemporary Danish pronunciation*. København: Modersmål-Selskabet.
- Schuh, R.G. & L.D. Yalwa. 1993. Illustrations of the IPA. Hausa. *Journal of the International Phonetic Association* 23(2). 77–82. DOI: 10.1017/S0025100300004886.
- Seymour, P.H.K., M. Aro & J.M. Erskine. 2003. Foundation literacy acquisition in European orthographies. *British Journal of Psychology* 94. 143–174. DOI: 10.1348/000712603321661859.
- Shin, J., J. Kiaer & J. Cha. 2013. *The sounds of Korean*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781139342858.
- Shosted, R.K. & V. Chikovani. 2006. Illustrations of the IPA. Standard Georgian. *Journal of the International Phonetic Association* 36(2). 255–264. DOI: 10.1017/S0025100306002659.
- Steriade, D. 1993. Closure, release, and nasal contours. M.K. Huffman & R.A. Krakow (red.), *Nasals, nasalization, and the velum* (Phonetics and Phonology 5), 401–470. San Diego: Academic Press. DOI: 10.1016/B978-0-12-360380-7.50018-1.
- Stevens, K.N. 1993a. Modelling affricate consonants. *Speech Communication* 13(1/2). 33–43. DOI: 10.1016/0167-6393(93)90057-R.
- Stevens, K.N. 1993b. Models for the production and acoustics of stop consonants. *Speech Communication* 13(3/4). 367–375. DOI: 10.1016/0167-6393(93)90035-J.
- Stevens, K.N. 1998. *Acoustic phonetics*. Cambridge, MA: MIT Press. DOI: 10.7551/mitpress/1072.001.0001.
- Tabain, M. & A. Jukes. 2016. Illustrations of the IPA. Makasar. *Journal of the International Phonetic Association* 46(1). 99–111. DOI: 10.1017/S002510031500033X.

- Taherkhani, N. & S. Nelson. 2024. Illustrations of the IPA. Southern Tati: Takestani dialect. *Journal of the International Phonetic Association*. DOI: 10.1017/S0025100323000270.
- Tingsabadh, M.R.K. & A.S. Abramson. 1993. Illustrations of the IPA. Thai. *Journal of the International Phonetic Association* 23(1). 24–28. DOI: 10.1017/S0025100300004746.
- Watt, D. & W. Allen. 2003. Illustrations of the IPA. Tyneside English. *Journal of the International Phonetic Association* 33(2). 267–271. DOI: 10.1017/S0025100303001397.
- Westbury, J.R. & P.A. Keating. 1986. On the naturalness of stop consonant voicing. *Journal of Linguistics* 22(1). 145–166. DOI: 10.1017/S0022226700010598.
- Williamson, P. 2017. Illustrations of the IPA. Munji. *Journal of the International Phonetic Association* 47(2). 213–218. DOI: 10.1017/S0025100316000256.
- Wissing, D.P. 2020. Illustrations of the IPA. Afrikaans. *Journal of the International Phonetic Association* 50(1). 127–140. DOI: 10.1017/S002510031800026.
- Wu, N. 2023. Illustrations of the IPA. Changsha Xiang Chinese. *Journal of the International Phonetic Association* 54(1). 399–413. DOI: 10.1017/S0025100323000075.
- Zee, E. 1991. Illustrations of the IPA. Chinese (Hong Kong Cantonese). *Journal of the International Phonetic Association* 21(1). 46–48. DOI: 10.1017/S0025100300006058.

Power and Recognition in the Dialogic Dispositif

ALICE JUEL JACOBSEN AND GORM LARSEN

The article takes its point of departure in the dialogical turn, highlighting the proliferation of dialogue as both a practice and an ideal. This encompasses the involvement and recognition of citizens, users, patients, students, and employees in local democracy, decision-making processes, learning situations, organizations, and workplaces. We undertake a meticulous examination of a coaching conversation occurring between a leader and an employee in a social institution. The article adopts a method-developing perspective by connecting ethnomethodology and conversation analysis (EMCA) with Michel Foucault's power analytics, including his concepts of *dispositive* and *technology*. This approach bridges traditionally disparate academic paradigms, enabling us to pinpoint the concrete manifestations of power and elucidate a range of social technologies. Our analysis focuses on employee power, an aspect previously underrepresented in existing research literature. We demonstrate how the potential for employee power emerges when leaders adopt a coaching approach as a conversational tool to foster equal dialogues. The article presents an exemplary analysis of power dynamics specifically related to the emergence of the dialogic turn, thereby contributing to the existing research literature within the field of ethnographic interactionist studies.

KEYWORDS: dialogical turn; coaching; recognition and power; dispositif; ethnomethodological conversational analysis (EMCA)

Effects of an intervention for first-grade students at risk for dyslexia

ANNA STEENBERG GELLERT, DORTHE KLINT PETERSEN, INA BORSTRØM, MAD S POULSEN AND CARSTEN ELBRO

The present study investigated the effects of an intervention for first-grade students at risk for dyslexia. Students at risk for dyslexia were randomly assigned to an experimental condition or a control condition. During first grade, 111 students in the experimental condition participated in a new training program comprising 76 sessions of small-group instruction in basic letter-sound knowledge, letter-sound analysis, blending for reading short words, and scaffolded reading of short texts. Teaching in the experimental condition replaced some ordinary classroom teaching. These students were compared to a control group of 96 students who received the usual instruction provided by their schools ('business as usual'). The students in both groups were assessed at the end of kindergarten before intervention and again at the end of Grade 1 shortly after intervention. Results documented medium to large training effects for letter-sound knowledge and reading of untrained words and non-words. The training was associated with a reduction of the proportion of non-readers by more than 50 percent as well as a significant reduction of risk for dyslexia at the end of Grade 1.

KEYWORDS: intervention study; prevention; reading difficulties; dyslexia

Sin and *deres* with plural antecedents in KorpusDK

KATRINE ROSENDAL EHLERS

The Danish possessive reflexive *sin* (*sit, sine*) has primarily been used with singular antecedents for at least 800 years. A speaker may say that *She drove home in sin car* but *Karen and Per drove home in sin deres car*. The non-reflexive third person plural possessive *deres* is usually used instead of *sin* when the subject antecedent is plural. It is, however, not uncommon to find *sin* used with plural antecedents in modern Danish, also in more formal contexts. In this study, I investigate the occurrence of *sin* with plural antecedents in KorpusDK. The study builds on a manual read-through of approximately 55,000 corpus sentences, and almost every instance of *sin* with plural antecedents in KorpusDK is included in the study. The study finds that *sin* does occur with plural antecedents in this reasonably formal written corpus, although *deres* is still the most frequent form. I compare the use of *sin* with plural antecedents with the standard forms, *deres* with plural antecedents and *sin* with singular antecedents. The use of *sin* with plural antecedents is clearly different from the standard forms in regard to e.g. animacy and distributivity. I conclude that *sin* with plural antecedents is a systematically conditioned variant in the corpus and not “just” an agreement error.

KEYWORDS: possessive reflexives; KorpusDK; animacy; number; distributivity

Inverse case attraction in Danish, Norwegian and Swedish

OLIVER RIX JOHANNSSEN

This article compares the distribution of case forms in third-person plural pronouns (*deldem* ‘they/them’) with restrictive relative clauses across Danish, Norwegian Bokmål, and Swedish. The analysis is based on two new studies of pronoun case in subjects and prepositional complements in Norwegian and Swedish, as well as results from three previous studies of the construction in Danish. The findings reveal frequent deviations from the norm, with nominative forms appearing where oblique is expected, and vice versa (e.g. *Tak til de_{NOM} der gør en indsats* ‘Thanks to they who make an effort’ and *Dem_{OBL} der gør sig umage, belønnes derfor* ‘Them who make an effort, are rewarded therefore’). The article discusses standard grammatical descriptions, particularly those regarding deviations from the main rules: in Danish and Norwegian, nominative is only used for subjects, whereas in Swedish, it extends to other roles, such as predicatives. Oblique case, on the other hand, is limited to objects and prepositional complements. The article rejects the so-called *article analysis*, which interprets nominative forms in oblique contexts as articles, arguing instead that nominative use in prepositional complements is better explained by *inverse case attraction*. This phenomenon occurs when the head of a relative clause takes its case from the relative pronoun, rather than from its syntactic function. Regarding subjects, the findings confirm the validity of the main rule in Norwegian and Swedish. In Danish, however, the use of oblique case is better explained by alternative mechanisms, such as the *anaphora rule*, rather than inverse case attraction. The anaphora rule, a variant of the main rule, restricts the use of nominative case to anaphoric (or cataphoric) subjects. Pronominal subjects that are made identifiable by other means – such as deixis or a determinative adjunct, like a restrictive relative clause – take the oblique case.

KEYWORDS: case; attraction; relative clause; writing; Scandinavian

High or low? Rise or fall?

An exploration of variation in the stress group pattern in Næstved”

CHRISTOPHE ZERAKITSKY VIES AND NICOLAI PHARAO

The primary feature that distinguishes Danish regiolects from each other is intonation, more precisely the stress group pattern. Næstved intonation is particularly interesting, as the stress group pattern is acoustically very similar to that in Copenhagen, in that both start with a short fall followed by a rise, and both end with a fall. However, the two sound quite different, probably because the initial fall is deeper in Copenhagen, while the final fall is steeper in Næstved. In recent recordings from Næstved, some of the speakers auditorily resemble Copenhageners in their intonation. Such a discrepancy could indicate an ongoing language change. To investigate this, we carried out acoustic analyses of recordings from Næstved in the 1980s and 2000s. The purpose was to investigate whether language change can be observed in Næstved during the three generations represented in the corpus. We compared three generations in the latest recordings, and in addition we did a real-time study of the oldest speakers, comparing their old recording with the new one. Our results indicate that the stress group pattern has moved more towards the Copenhagen pattern, but we cannot show that the two coincide. Furthermore, far from all speakers in the sample show a change in real time, and some of them even appear to revert to a more Næstved-like pattern. This interindividual variation together with the fact that the difference is still subtle may explain why some speakers from Næstved sound Copenhagen-like, while others do not.

KEYWORDS: intonation; language change; dialects; sociophonetics; Generalised Additive Mixed Models

International and Danish practice in the phonetic notation of stops consonants

RASMUS PUGGAARD-RODE

The conventions for Danish phonetic notation have been intensely debated in the past years, and a particularly controversial aspect of this debate deals with the notation of Danish stop consonants. The controversy is not rooted in actual disagreement about how the Danish stops are pronounced but rather about which aspects of their articulation it is most important to represent in phonetic notation, and as such, which purpose phonetic notation should serve. This paper discusses and evaluates the various suggestions, with a focus on disagreements in the debate and with a grounding in the experimental phonetic research and international practice in the area. A general overview is given of how stop consonants are written using the international phonetic alphabet (IPA) in the languages of the world. The paper shows that the common Danish notation convention using the symbols [b̥ d̥ ɡ̊ pʰ tˢ kʰ] is unusual with respect to international usage of the IPA, and the paper argues that the convention is in some regards impractical, since there is no clear international consensus regarding the interpretation of several of the symbols. The paper further argues against the International Phonetic Association being authoritative on the matter of phonological analysis, and as such, also on the matter of phonemic notation using slant brackets / /.

KEYWORDS: phonetic notation; phonemic notation; phonological contrast; stop consonants; affricates

NyS udkommer to gange om året på www.nys.dk.
Du kan bestille tidligere trykte enkeltnumre i boghandlen
eller henvende dig til:

Dansk Sprognævn
adm@dsn.dk

Gamle numre er tilgængelige på www.nys.dk.

Vi opfordrer læsere til at registrere sig:
<https://www.nys.dk/user/register>
Brug linket Registrer øverst på www.nys.dk.
Denne registrering medfører at du via e-mail
får besked når der udkommer en ny udgave af NyS.

Bidrag til NyS

Har du lyst til at indsende en artikel,
en anmeldelse, et debatindlæg eller andet,
så kontakt redaktionen:

nys.red@dsn.dk
NyS-redaktionen
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emil Holms Kanal 2
2300 København S

Oplysninger om formater mv. kan findes på
www.nys.dk/information/authors.